TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

A. UUSTAL

Rahvusvaheline õigus

I OSA

TARTU 1963

I

189 609

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
RIIGI-JA HALDUSÕIGUSE KATEEDER

A. UUSTAL

Rahvusvaheline õigus

I OSA

TARTU 1963

Тартуский государственный университет
ЭССР, Тарту, ул. Юликооли, I8

А. Усталь

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО I

На эстонском языке

2
TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU
189609

I peatükk.

RAHVUSVAHELISE ÕIGUSE MÕISTE, AINE, ALLIKAD JA SÜSTEEM.

§ 1. Rahvusvahelise õiguse mõiste.

Koos õigusnormidega, mis reguleerivad siseriigis füüsiliste ja juriidiliste isikute ning asutuste vahelisi suhteid, samuti ka isikute suhteid asutustega, on inimühiskonna ajaloolise arengu protsessis välja kujunenud õigusnormid, mis reguleerivad mitmesuguseid riikidevahelisi suhteid rahvusvahelisel areenil. Riikidevahelisi suhteid reguleerivate õigusnormide kogu nimetatakse r a h v u s v a h e l i s e k s õ i g u s e k s .

Rahvusvahelise õigusega reguleeritavate riikidevaheliste suhete ring on väga lai. Siia kuuluvad kõigepealt mitmesugused küsimused, mis on otseselt seotud riikide suveräänsuse ja sõltumatusega rahvusvahelisel areenil, nagu riigiorganite suveräänsete õiguste austamine, riigi territooriumi ja tema esindajate puutumatus, riigi siseasjadesse vahelesegamise keeld, kohustus hoiduda agressiivsest tegevusest teiste riikide vastu, ühiskasutuses olevate piirkondade, nagu ulgumere kasutamise vabaduse tagamine j.m.

Rahvusvahelise õigusega reguleeritakse ka mitmesuguseid poliitilisi ja majanduslikke suhteid riikide vahel, nagu rahvusvaheliste kongresside ja konverentside organiseerimine, nende otsuste elluviimine, riikidevaheliste organisatsiooni-

de loomine, nende tegevus, kaubavahetus erinevate riikide vahel jne.

Kõigi nende küsimuste reguleerimiseks on vaja õigusnorme, mis annavad riikidele teatud õigused ja panevad peale kohustused. Õigusnormide puudumisel valitseks rahvusvahelistes suhetes anarhia, mida imperialistlikud suurriigid kasutaksid agressiivsetel eesmärkidel, oma tahte pealesundimiseks teistele maadele, nende iseseisvuse ja sõltumatuse likvideerimiseks.

Eeltoodud pealiskaudsest, kaugeltki mitte ammendavast rahvusvahelise õigusega reguleeritavate küsimuste loetelust ilmneb selle õigusharu määratu suur tähtsus heanaaberliku koostöö arendamisel riikide vahel inimkonna heaks käekäiguks ja hüvanguks. Selle tähtsa eesmärgi saavutamiseks on esmase tähtsusega agressiivsete sõdade vältimine ja nende poolt tekitatavate ulatuslike kahjude ja kannatuste ärahoidmine.

Nagu märgitakse NLKP programmis, on kaasaja põhiküsimuseks sõja ja rahu küsimus. Rahvusvahelise õiguse peamiseks ülesandeks on p ü s i v a r a h u k i n d l u s t a m i n e r a h v u s v a h e l i s e l a r e e n i l j a e r i n e v a s ü s t e e m i g a r i i k i d e h e a n a a b e r l i k u k o o s t ö ö a r e n d a m i n e .

Rahvusvahelise õigusega reguleeritavate riikidevaheliste suhete ring on pidevalt muutuv, arenev. Teaduse ja tehnika edusammudega kaasnevad pidevalt uued riikidevaheliste suhete liigid ja ka vajadus nende reguleerimiseks õigusnormidega. Tohutute edusammudega teaduse ja tehnika vallas viimastel aastakümnetel, nagu aatomienergia rakendamisega inimese teenistusse, kosmose vallutamisega j. m., on arenenud ulatuslik riikidevaheline koostöö nendes küsimustes. Ühes sellega on kujunenud ka uued rahvusvahelise õiguse normid, mis reguleerivad riikide suhteid nende küsimuste lahendamisel.

Eriti aktuaalsed on tänapäeva rahvusvahelises õiguses probleemid kosmilise ruumi kasutamise õiguslikust reguleerimisest ja inimkonna vabastamisest aatomisõjaohust, millesse püüavad teda tõugata imperialistid.

Ühes riikidevaheliste suhete muutumisega toimub ka pidev rahvusvahelise õiguse areng ja muutumine. Vanad õigusnormid, mis ei vasta enam teaduse ja tehnika arenguga kaasnenud rahvusvaheliste suhete arengule, asendatakse uutega või luuakse koguni uued normid nende küsimuste reguleerimiseks. Selliselt on rahvusvaheline õigus pidevas arengu ja muutumise protsessis. XVIII-XIX sajandist võime nimetada paljusid uusi õigusnorme, mis on loodud riikidevaheliste suhete reguleerimiseks (õhuõigus, agressiivsete sõdade keeld, agressorite kriminaalvastutus), samuti paljude varemkehtinud normide asendamist uutega.

Rääkides rahvusvahelise õiguse arengust, peame vastama ka küsimusele, millal tekkis rahvusvaheline õigus. Viimases küsimuses valitsevad teadlaste arvamustes küllaltki suured lahkuminekud. Osa teadlasi, eitades rahvusvahelise õiguse olemasolu orjanduslikus ühiskonnas ja feodalismi perioodil, leiavad, et ta on kujunenud alles XVIII-XIX sajandil nn. tsiviliseeritud rahvaste tegevuse tulemusena. Tuntud inglise autor Oppenheim väidab: „... võib konstateerida, et alles XVII sajandi lõpuks tsiviliseeritud riigid lugesid end seotuks rahvusvahelise õigusega"[1].

Rahvusvaheline õigus on tegelikult kujunenud alles "viimastel sajanditel", väidab hollandi autor De Louter[2].

Paljud autorid tunnustavad vaid nn. Euroopa "tsiviliseeritud"[3] või isegi "ristiusu"[4] riikide osa rahvusvahelise õi-

---

[1] Л. Оппенгейм, Международное право, том I, полутом I, Москва 1948, lk. 97.

[2] J. De Louter, Le droit international public positif, tome I, Oxford 1920, lk. 77.

[3] Vt. Ф. Мартенс, Современное международное право цивилизованных народов, т. I, С. П-г 1904, lk. 281.
А.В. Гефтер, Европейское международное право, С. П-г 1880, lk. 2.

[4] Л. Оппенгейм, Международное право, т. I, полутом I, lk. 85.

guse loomises ja arengus. Need väited ei ole kooskõlas ajaloeliste faktidega. Ajaloolised uurimused näitavad, et juba orjanduslikes riikides (tuhanded aastad enne meie ajaarvamist), nimelt Assüürias, Babüloonias ja Egiptuses tunnustati paljusid õigusnorme, mis reguleerisid riikidevahelisi suhteid, nagu lepingute sõlmimist, nende tagamist, saadikute õiguslikku seisundit, sõja ja rahu küsimusi jm. Paljudel juhtudel on need normid ilmselt aluseks kaasaegsetele rahvusvahelise õiguse normidele. 1000. a. e.m.a. Indiast pärinevad Manu seadused sisaldavad norme sõjapidamise, vallutatud territooriumi okupeerimise, lepingute, saadikute, välismaalaste õiguslikku seisundi jm. kohta[1]. Mida lähemale kaasajale, seda enam diferentseeruvad riikidevahelisi suhteid reguleerivad normid ja suureneb nende arv. Roomas, näiteks, esineb arvukalt õigusnorme ja lepinguid, mis reguleerivad merede kasutamist[2]. On muidugi selge, et sel perioodil eksisteerinud rahvusvahelise õiguse normid olid oma sõnastuselt algelised ja nende arv suhteliselt väike, sest ka riikidevahelised suhted ise olid vähe arenenud. Nad ei moodustanud veel terviklikku süsteemi, kuid eitada nende olemasolu pole võimalik.

Võime täie õigusega väita, et r a h v u s v a h e l i n e õ i g u s on t e k k i n u d ü h e s r i i g i t e k k i m i s e g a[3].

Termin - r a h v u s v a h e l i n e õ i g u s - on tuletatud rooma õiguses tuntud terminist ius gentium. Omaaegne Tartu Ülikooli professor V. E. Grabar tõendas, et ius gentium reguleeris rahvusvahelise õiguse valdkonda kuuluvaid küsimusi, nagu sõda, territooriumi okupeerimist, riikide õigusi okupeeritud territooriumil, rahulepingute sõlmimist.[4]

---

[1] Законы Ману, Москва 1960, Ik. 132, 134-144.

[2] Vt. A.T. Uusталь, Международно -правовой режим территориальных вод, Тарту 1958, lk. 13-17.

[3] Е. А. Коровин, История международного права, Вып. I, Москва 1946.

[4] В.Э. Грабарь, Римское право в истории международно-правовых учений, Юрьев 1901.

Rooma õiguse alusel nimetas inglise teadlane Bentham XVII sajandil riikidevahelisi suhteid reguleerivaid norme *ius inter gentes*, millest on tuletatud tänapäeval kasutatav termin - *rahvusvaheline õigus* (inglise keeles - international law; saksa keeles - Volkerrecht; prantsuse keeles - droit international).

Kui vaatleme suhete ringi, mida reguleerib nimetatud õiguseharu, siis ilmneb vastuolu termini - *rahvusvaheline õigus* - ja tema poolt reguleeritavate suhete vahel. Terminist järeldub, et ta reguleerib suhteid *rahvuste* vahel. Nimetatud seisukoht on õige vaid siis, kui rahvus moodustab riigi. Kaasaegses praktikas esineb rahvusriike rahvusvahelisel areenil väga vähe. Tavaliselt on erinevad rahvused kas liidetud ühte riiki või ära jaotatud erinevate riikide vahel ja rahvusvaheline õigus reguleerib suhteid erinevate riikide vahel. Järeldub, et õigem oleks nimetada vastavat õigusharu *riikidevaheliseks õiguseks*, nagu seda teevad vene teadlased Nezabitovski, Korunov ja saksa autorid Liszt ja Jellinek. Kuid kuna termin - *rahvusvaheline õigus* - on väga kindlalt juurdunud juba praktikas, siis on õigem jätkata selle termini kasutamist ka tulevikus.

Osa autoreid, nagu Holzendorff ja Bezobrazov, kasutasid veel terminit "väline riigiõigus". Kuna sellest võib teha ebaõige järelduse, nagu riigid tavalises korras vastuvõetud siseriiklike seadustega võiksid luua rahvusvahelise õiguse norme, mis õigustaksid ja kohustaksid riike rahvusvahelisel areenil, tuleb nimetatud termin lugeda mittevastuvõetavaks.

Riikidevahelisi suhteid reguleerivaid norme (rahvusvahelist õigust) saame ainult siis nimetada õigusnormideks, kui neil on kõik õigusele omased tunnused. Teatavasti on õigusele omane see, et ta moodustab materiaalse baasi pealisehituse osa, mille ülesandeks on kaitsta ja kindlustada antud baasi.

Vaadeldes rahvusvahelise õiguse materiaalset baasi, ilm-

nevad tema olulised erinevused siseriikliku õiguse baasist. Rahvusvahelise õiguse juures me ei saa rääkida teatud ühetaolisest materiaalsest baasist, nagu see on tavaline siseriiklikus õiguses. Rahvusvaheline õigus reguleerib suhteid erineva majandusliku süsteemiga riikide vahel. Kaasajal esinevad rahvusvahelisel areenil sotsialistlikud riigid (Nõukogude Liit, rahvademokraatiamaad), kapitalistlikud riigid (Inglismaa, Ameerika Ühendriigid jt.) ja koguni feodaalsed riigid (Afganistan). Sellega ühes on rahvusvahelise õiguse kui teatud baasi pealisehituse iseloom palju raskemalt märgatav, võrreldes siseriikliku õigusega, mis on põhjustanud isegi teatud tendentsi lugeda ta nähete hulka, mis ei kuulu baasi ega pealisehituse koosseisu.

Erineva materiaalse baasiga riikidel on siiski teatud ühised huvid rahvusvahelisel areenil. Nad on huvitatud, et nende poolt sõlmitud rahvusvahelisi lepinguid täidetaks teise lepingupoole poolt, et tagataks nende piiride puutumatus, ühises kasutuses olevate maakera pinna osade kasutamise vabadus, nende esindajate puutumatus jm. Riigid ei saa tänapäeval rahvusvahelisel areenil eksisteerida isoleeritult, vaid on seotud teiste riikidega arvukate majanduslike ja poliitiliste sidemetega. Nagu märgib K. Marx, on riikidevahelised majanduslikud sidemed materiaalseks baasiks rahvusvahelisele õigusele.

Õigusele on omane veel see, et teda võidakse riikliku sunniga tagada. Ka rahvusvaheline õigus tunnustab nii individuaalset - üksikute riikide poolt teostatavat kui ka kollektiivset - riikide poolt ühiselt teostatavat sundi.

Eeltoodust järeldub, et rahvusvaheline õigus vastab kõigile õigusele iseloomulikele tunnustele ja me võime anda talle järgmise määratluse:

Rahvusvaheline õigus on õigusnormide kogum, mis reguleerib riikidevahelisi suhteid, on

rahvusvahelisest suhtlemisest osavõtvate riikide materiaalse baasi pealisehituseks ja tagatakse riikide poolt kas individuaalse või kollektiivse sunni rakendamisega[1].

Vaadeldes kodanlike autorite poolt antud rahvusvahelise õiguse määratlusi, näeme, et siin tavaliselt minnakse vaikides mööda tema klassiiseloomust ja ka tema tagamisest riikide poolt individuaalse või kollektiivse sunniga. Inglise autori Oppenheimi poolt antud määratluse kohaselt on rahvusvaheline õigus "tavaõiguslike ja lepinguliste normide kogum, mida tsiviliseeritud riigid juriidiliselt tunnustavad kohustuslikuks oma suhetes üksteisega"[2].

Siin tõstetakse jällegi esile "tsiviliseeritud riike", mis võimaldab teha järelduse, nagu kapitalistlikel riikidel rahvusvahelise õiguse alusel ei oleks mingeid kohustusi koloniaalikkest vabanenud, sajanditepikkuse koloniaalorjuse tulemusena majanduslikult mahajäänud Aasia ja Aafrika riikide vastu.

Ameerika Ühendriikide autor Fenwick loeb rahvusvaheliseks õiguseks "üldiste printsiipide ja konkreetsete reeglite kogumit, mida riigid, kes on rahvaste ühisuse liikmeks, loevad endale kohustuslikeks vastastikustes suhetes"[3].

Nagu eeltoodud määratlusest nähtub, loeb Fenwick rahvusvaheliseks õiguseks konkreetsete normide kõrval ka "üldisi

---

[1] Международное право, под. ред. Ф.И. Кожевникова, Москва 1957, lk. 3, 4.

[2] Л. Оппенгейм, Международное право, т. I, полутом I, lk. 26, 27.

[3] Charles G. Fenwick, International Law, New York 1934, lk. 32; Austria autor Verdross ei anna konkreetset rahvusvahelise õiguse määratlust, vaid annab üldised tunnused, milline viis on liiga kohmakas ja ei võimalda saada konkreetset ettekujutust rahvusvahelise õiguse olemusest. Vt. A. Фердросс, Международное право, Москва 1960, lk. 20-24.

printsiipe", mis liialt laiendab riikidevahelisi suhteid reguleerivaid norme ja muudab nad väga raskesti tuvastatavaiks. Seejuures piirab ka Fenwick rahvusvahelise õiguse kehtesfääri vaid "rahvaste ühtsuse" liikmeks olevate riikidega, mis võimaldab imperialistlikel riikidel vabaneda igasugustest kohustustest sotsialistlike revolutsioonide ja rahvusliku vabadusvõitluse tulemusena kujunenud riikide vastu ja kasutada nende likvideerimiseks piiramatut vägivalda.

§ 2. Rahvusvahelise õiguse ruumiline kehtivus.

Nagu juba nimetatud, reguleerib rahvusvaheline õigus riikidevahelisi suhteid. Need suhted võivad kujuneda väga erinevas ruumis: mandril, merel, õhus ja koguni kosmoses. Ruumilise kehtivuse osas võime rahvusvahelise õiguse normid jaotada kahte suurde gruppi. Ühelt poolt normid, mis kehtivad teatud kindlas ruumis, nagu normid, mis reguleerivad merede, õhuruumi, polaarpiirkondade, teatud jõgede jt. õiguslikku režiimi. Teiselt poolt aga normid, mille kehtivus ei ole ruumiliselt piiratud ja mis reguleerivad riikidevahelisi suhteid, ükskõik kus need kujunevad. Sellisteks on näiteks normid, mis reguleerivad võrdõiguslikkust, lepingute täitmist, agressiivsete sõdade keeldu jm.

Võrreldes siseriikliku õigusega, on ka rahvusvahelise õiguse ruumilisel kehtivusel teatud erinevused. Nimelt kehtivad rahvusvahelise õiguse normid vaid teatud riikide vahel, kes tunnustavad antud rahvusvahelise õiguse normi. Riigi suhtes, kes antud normi ei tunnusta, ei ole ta kohustuslik ja tema suhtes ei teki mingeid õigusi või kohustusi antud normi alusel. Seepärast ka rahvusvahelise õiguse juures tõstetakse esiplaanile küsimus, millised riigid tunnustavad antud normi, mitte aga see, kus ta kehtib.

Lähtudes konkreetsest rahvusvahelise õiguse normi tunnustavate riikide arvust, me tunneme u n i v e r s a a l s e t ja p a r t i k u l a a r s e t r a h v u s v a h e l i s t õ i g u s t . Universaalse rahvusvahelise

õiguse moodustavad normid, mida tunnustavad kõik või enamik rahvusvahelisel areenil eksisteerivaid riike. Kaasajal on tüüpiliseks universaalseks rahvusvahelise õiguse normiks Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni põhikiri.

Partikulaarse rahvusvahelise õiguse moodustavad normid, mida tunnustavad vaid üksikud riigid. Viimased õigusnormid kujunevad tavaliselt kahepoolsete lepingutega.

Rahvusvahelises õiguses võime eristada veel norme, mis reguleerivad suhteid teatud maakera regiooni kuuluvate riikide vahel. Selliste normide kogu nimetatakse *regionaalseks rahvusvaheliseks õiguseks*. Praktikas tuntakse, näiteks, Anglo-Ameerika, Euroopa kontinendi ja Lähis-Ida regionaalset rahvusvahelist õigust.

Põhilise osa kaasaegsest rahvusvahelisest õigusest moodustab partikulaarne rahvusvaheline õigus, kuna norme, mida tunnustatakse kõigi või enamiku rahvusvahelisel areenil eksisteerivate riikide poolt, on vähe. Viimane asjaolu teeb küllaltki raskeks rahvusvahelise õiguse rakendamise, sest igal konkreetsel juhul küsime, milliseid norme tunnustavad riigid antud konkreetse juhu lahendamisel. Viimane asjaolu teeb ka äärmiselt raskeks õigusnormide tuvastamise, kuna nad on laiali pillatud arvukatesse riikide vahel sõlmitud lepingutesse.

§ 3. Rahvusvaheline avalik- ja eraõigus.

Nagu juba nimetatud, reguleerib rahvusvaheline õigus mitmesuguseid suhteid riikide kui kõrgema suveräänse võimu kandjate vahel. Kõrvuti riikidevaheliste suhetega kujunevad väga mitmesugused suhted erinevate riikide kodanike ja erinevate riikide territooriumil tegutsevate juriidiliste isikute vahel. Nende vahel võidakse sõlmida ostu-müügi tehinguid, erinevate riikide kodanikud võivad abielluda, välismaalase surma korral võib järele jääda pärand, sagedasti tekib vajadus ühe riigi kohtuotsuste täitmiseks teise riigi terri-

tooriumil kostja alatises elukohas jt. Kõigil eelnimetatud juhtudel võidakse antud juriidilise fakti või sõlmitud tehingust tulenevate vaidluste lahendamiseks rakendada mitme riigi seadusi. Näiteks võidakse välismaalase surma korral rakendada pärimisõiguslike küsimuste lahendamiseks päranda- ja koduriigi, aga samuti ka tema viimases elukohas kehtivaid seadusi. Erineva riigi kodanike abiellumisel tuleb lahendada küsimus, millise riigi seadused (kas mehe või naise) reguleerivad abielu materiaalseid tingimusi, abikaasade isiklikke ja varalisi vahekordi, vahekordi lastega jm.

R a h v u s v a h e l i s e e r a õ i g u s e [1] ülesandeks ongi lahendada erinevate riikide kodanike ja erinevate riikide territooriumidel tegutsevate juriidiliste isikute vahelisi tsiviilõiguslikke vajadusi.

Rahvusvahelise eraõigusega reguleeritavate suhete subjektiks võivad kõrvuti füüsiliste ja juriidiliste isikutega olla ka riigid, kui nad võtavad osa tsiviilõiguslikest tehingutest (näiteks sõlmivad ostu-müügi lepingu välismaa firmaga jm.).

Rahvusvaheline eraõigus on põhilises osas k o l l i s i o o n i õ i g u s , s. t., ta ise otseselt ei reguleeri küsimusi sisuliselt, vaid ta ainult näitab, millise riigi seadust tuleb rakendada antud juriidilise fakti või suhte kohta, kui on võimalik rakendada mitme riigi seadust. Riikide vahel on sõlmitud ka rida lepinguid rahvusvahelise eraõiguse valdkonda kuuluvate küsimuste sisuliseks lahendamiseks.

§ 4. Rahvusvaheline õigus ja rahvusvahelise õiguse teadus.

Riikidevaheliste suhete reguleerimise küsimused leiavad ulatuslikku käsitlemist teaduslikes töödes. Nendes tehakse sagedasti ettepanekuid uute lepingute sõlmimiseks, konkreti-

---

[1] Vt. Л. Дунц, Международное частное право, Москва 1959.

seeritakse lepingupoolte õigusi ja kohustusi, määratakse kindlaks, millised rahvusvahelise õiguse normid reguleerivad teatud riikidevahelisi suhteid jm.

Praktikas on teadlased osutanud ja kaheldamatult osutavad ka tulevikus suurt abi rahvusvahelise õiguse arengule. Paljud lepingutega kehtestatud uued rahvusvahelise õiguse normid väljendati varem teadlaste töödes.

Näiteks, kriminaalvastutuse nõue põhiliste rahvusvahelise õiguse normide rikkumise eest väljendati juba ammu teadlaste töödes[1] ja alles 8. augustil 1945. a. Nõukogude Liidu, Ameerika Ühendriikide, Suurbritannia ja Prantsusmaa vahel Londonis sõlmitud lepingus leiab see tunnustust rahvusvahelise õiguse normina. Teadlaste poolt on asutatud mitmed teaduslikud ühingud, mille ülesandeks on kaasa aidata rahvusvahelise õiguse arengule. Nendest võiksime nimetada Rahvusvahelise Õiguse Assotsiatsiooni Londonis, Rahvusvahelise Õiguse Instituuti Haagis, Rahvusvahelise Õiguse Akadeemiat Genfis, Ameerika Rahvusvahelise Õiguse Ühingut jt.

Nimetatud teaduslikud ühingud organiseerivad perioodiliselt toimuvaid teaduslikke sessioone, kus arutatakse olulisi rahvusvahelise õiguse probleeme ja vastuvõetud resolutsioonides tehakse ettepanekuid tema muutmiseks või täiendamiseks uute normidega.

Viimasel ajal tuleb eriti esile tõsta ÜRO poolt loodud Rahvusvahelise õiguse komisjoni tegevust, kus on välja töötatud paljude rahvusvaheliste lepingute projektid (konventsioonid mere õigusliku režiimi kohta, diplomaatiliste esindajate ja konsulite õiguste kohta, inimese põhiõiguste kohta jt.), mis hiljem rahvusvahelistel konverentsidel vastu võeti.

Teadlaste töödes esitatud seisukohad ei ole siiski rahvusvahelise õiguse normideks ja nende alusel ei teki riikidel otseselt mingeid õigusi ja kohustusi. Need muutuvad riikidele kohustuslikuks ainult siis, kui nad leiavad väljendu-

---

[1] А.Н. Трайнин, Защита мира и уголовный закон, Москва 1937.

se riikide vahel sõlmitud lepinguis või kui riigid oma praktikas neid vaikivalt tunnustavad.

§ 5. Rahvusvaheline ja siseriiklik õigus.

Teoreetilistes töödes pööratakse suurt tähelepanu rahvusvahelise ja siseriikliku õiguse vahekorra küsimusele.[1] Nimetatud küsimuse käsitlemisel püütakse leida, milline kahest eelnimetatud õigusest nendevaheliste vastuolude korral omab eelistatud kehtejõudu.

Teoreetilistes töödes esitatud seisukohad nimetatud küsimuse lahendamiseks võime jaotada põhiliselt 3 gruppi:

1. Rahvusvahelise õiguse prioriteedi tunnustamine.
2. Siseriikliku õiguse prioriteedi tunnustamine.
3. Mõlema õigusharu normide täieliku võrdõiguslikkuse tunnustamine.

Rahvusvahelise õiguse prioriteeti tunnustavad teadlastest kõige järjekindlamalt nn. normativistliku koolkonna autorid eesotsas selle looja Hans Kelsen'iga. Nimetatud koolkonna seisukohalt kujutab õigus endast kooskõlastatud normide süsteemi, milles alama astme normid peavad olema kooskõlas kõrgema astme normidega. Kuna alama astme norme on arvuliselt rohkem, võib kogu õigusnormide süsteemi vaadelda püramiidina. Püramiidi tipus asub ürgnorm, millega peavad kooskõlas olema kõik õigusnormid. Selleks ürgnormiks ongi normativistliku koolkonna autorite arvates rahvusvahelise õiguse norm.

Rahvusvahelise õiguse prioriteeti tunnustab selgesõnaliselt Prantsusmaa konstitutsioon.[2]

Kuna nimetatud seisukoht loob soodsad eeldused imperialistlikele suurriikidele vahelesegamiseks teiste riikide siseasjadesse oma reaktsioonilise poliitika huvides, ei saa teda õigeks lugeda.

---

[1] И. П. Блищенко, Международное и внутригосударственное право, Москва 1960.

[2] Vt. Prantsusmaa konstitutsioon, art. 55.

T e i n e g r u p p autoreid leiab, et vastuolude korral rahvusvahelise ja siseriikliku õiguse vahel jääb kehtima siseriiklik õigus. Nimetatud seisukoha pooldajaiks on peamiselt Saksamaa reaktsioonilist, rahu ohustavat imperialistlikku ja fašistlikku poliitikat õigustavad autorid (Schmidt, Rider jt.).

Pärast Esimest maailmasõda Saksa valitsus, mitte soovides anda peamisi sõjaroimareid liitlastele vastutusele võtmiseks Versailles' rahulepingu eeskirjade alusel erilises rahvusvahelises kohtus, väitis, et siseriiklikud seadused keelavat Saksa kodanike välja andmist välisriikidele.

Praktikas viib nimetatud seisukoha tunnustamine rahvusvahelise õiguse eitamisele. Riik, kes oma reaktsioonilise poliitika huvides sooviks vabaneda rahvusvahelise õiguse üldnormide ja lepinguliste kohustuste täitmisest, leiaks selles väga kerge mooduse siseriikliku seaduse vastuvõtmisega, mis oleks vastuolus talle ebasoovitavate rahvusvahelise õiguse normidega. Siseriikliku õiguse prioriteeti tunnustavate autorite seisukohalt Ameerika Ühendriikides 1951. a. vastuvõetud reaktsiooniline seadus vastastikusest julgeoleku kindlustamisest, millega esialgselt assigneeriti 100 miljonit dollarit õõnestustööks sotsialismileeri maades, muudaks ära rahvusvahelises õiguses üldtunnustatud mittevahelesegamise põhimõtte.

K o l m a s g r u p p autoreid, tunnustades mõlema õigusharu normide täielikku võrdõiguslikkust, annab prioriteedi ajaliselt hiljem vastuvõetud normile põhimõttel - hilisem seadus muudab ära varasema seaduse (lex posterior derogat legi priori).

Seda seisukohta pooldavad peamiselt anglo-ameerika autorid (Oppenheim, Lawrence, Fenwick jt.) ja Ameerika Ühendriikide konstitutsioon, lugedes rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid Ühendriikide õiguse lahutamatuks osaks.[1]

---

[1] Vt. Ameerika Ühendriikide konstitutsioon, art. VI, lg. 2.

Praktikas ellurakendatuna võimaldaks nimetatud seisukoht samuti siseriiklikul seadusel ära muuta rahvusvahelise õiguse norme ja sellega vabaneda rahvusvahelisest õigusest tulenevate kohustuste täitmisest. Seega omab ta samad puudused, mis esinesid teise grupi autorite seisukohtades.

Vaadeldes lähemalt nimetatud probleemi, tuleb järeldada, et kõik eelnimetatud seisukohad ei arvesta rahvusvahelise õiguse iseärasusi. Rahvusvaheline õigus õigustab ja kohustab vaid suveräänseid riike, mille tõttu ei saa kujuneda tema vastuolu siseriikliku õigusega. Vastuolu rahvusvahelise ja siseriikliku õiguse vahel ei saa kujuneda ka seepärast, et mõlema õigusharu kehtesfäär on erinev. Siseriiklik õigus kehtib antud riigi territooriumil, rahvusvaheline - riikidevahelistes suhetes. Kui riigid soovivad teha rahvusvahelise õiguse norme kohustuslikuks oma kodanikele, teevad nad seda eri seadusega. Näiteks, pärast Genfi 1958. a. konventsiooni sõlmimist territoriaalvete õigusliku režiimi kohta, tegi Nõukogude Liit selles toodud normid kohustuslikuks oma kodanikele 5. augustil 1960. a. uue põhimääruse kehtestamisega riigipiiride kaitseks.

Viimasel juhul võivad muidugi tekkida vastuolud erinevate siseriiklike seaduste vahel, mis aga lahendatakse üldtunnustatud põhimõttel - hilisem seadus muudab ära varasema. Selle seisukoha alusel on selge, et ükski riik ei või loobuda rahvusvahelisest õigusest tulenevate kohustuste täitmisest ettekäändel, et nad on vastuolus siseriikliku seadusega.

Rahvusvaheliste suhete stabiilsuse seisukohalt oleks muidugi vajalik, et rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normides väljendatud põhimõtted leiaksid väljenduse ka siseriiklikes seadustes.[1]

Mõlema õiguse normides väljenduvad ühtsed põhimõtted looksid soodsad eeldused rahvusvahelisest õigusest tulenevate kohustuste kõrvalekaldumatuks täitmiseks ja kindlustaks heanaaberlikku koostööd riikide vahel.

---

[1] Vt. Международное право, Ik. II.

Selline kooskõla esineb täielikult sotsialismileeri maades. Sotsialismileeri maade siseriiklik õigus on samuti rajatud rahvusvahelise rahu kindlustamise ja heanaaberliku koostöö arendamise põhimõttele ja aitab sellega kaasa ka rahvusvahelisele rahuüritusele, mille eest võitleb tänapäeval kogu progressiivne inimkond.

Teistsugust pilti näeme imperialistlikes riikides. Nendes maades kehtestatakse väga sagedasti seadusi, mis on täielikus vastuolus rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtetega. Selliste seadustega kasvatatakse kodanike hulgas lugupidamatust tähtsate rahvusvahelise õiguse normide vastu ja püütakse luua soodsat õhkkonda nende jalge alla tallamiseks oma imperialistliku, rahu ohustava poliitika huvides. On ilmne, et selline tegevus on otseses vastuolus rahvusvahelise heanaaberliku koostöö arendamise poliitikaga.

§ 6. Rahvusvahelise õiguse erisused.

Rahvusvahelisel õigusel on siseriikliku õigusega võrreldes rida erisusi. Esimene ja peamine erisus esineb õigussuhte subjektides. Kui siseriiklikus õiguses õigussuhte subjektiks on füüsilised ja juriidilised isikud, siis rahvusvahelises õiguses on nendeks suveräänsed riigid. Rahvusvahelise õiguse alusel tekivad õigused ja kohustused vaid suveräänsetele riikidele. Riigid muudavad rahvusvahelise õiguse normid kohuslikuks oma kodanikele vastavasisuliste eriseaduste vastuvõtmisega.

Teinekord nähakse selliste eriseaduste vastuvõtmine koguni ette rahvusvahelises lepingus. 1910. a. Barcelona konventsioon abistamise ja päästmise kohta merel kohustab riike kriminaalseaduses ette nägema karistuse laevajuhile, kes ei osuta abi merehädalistele, kui see on võimalik ilma tõsise ohuta laevale, laadungile ja meeskonnale. ENSV kriminaalkoodeksi § 127 nähakse ette nimetatud kuritegu.

Genfi 1948. a. konvensioonid sõjaõiguse normide ja tavade kohta kohustavad riike kehtestama kriminaalkaristuse sõ-

jaõiguse normide ja tavade rikkumise eest.[1]

Üksikutel juhtudel võimaldavad riigid oma kodanikele teatud soodustuste kasutamist rahvusvahelise õiguse alusel. Kapitalistlikes maades on see seotud kaubanduslike tehingute ja merevedudega, kus erakaupmehed ja eralaevaomanikud saavad kasutada riigi poolt sõlmitud kaubalepingutes ette-nähtud soodustusi (kas enamsoodustatud rahvuse või rahvusliku reziimi).

.Juhul, kui teised riigid rikuvad kaubalepingute eeskirju, ei ole erakaupmeestel ja-laevaomanikel mingit õigust vahetute abinõude tarvituselevõtmiseks oma õiguste kaitseks. Nad võivad pöörduda vaid oma koduriigi poole, kes võtab tarvitusele vastavad abinõud kaubalepingu eeskirjade täitmise kindlustamiseks teise lepingupoole poolt.

Rahvusvahelise õiguse teoorias on eriti viimastel aastakümnetel laienenud tendentsid, mis püüavad muuta ka isikuid rahvusvahelise õiguse subjektiks. Juba pärast Esimest maailmasõda rahvusvahelises õiguses toimunud muudatusi vaadeldes, jõuab kreeka autor Politis[2] sellele järeldusele. Ta väidab, et endised seisukohad, mis tunnustasid vaid riiki rahvusvahelise õiguse subjektina, on asendumas uutega, mis tunnustavad isikuid rahvusvahelise õiguse subjektiks. Politis väidab: "Kaasajal kestab rahvusvahelises õiguses ülemineku periood: ta ei ole enam ainult riikide õiguseks, aga ta ei ole täielikult ka indiviidide õiguseks."[3]

Tänapäeval on selle seisukoha energiliseks pooldajaks prantsuse autor Scelle. Nimetatud tendentsid ilmnesid ka ÜRO-s, nimelt Inimõiguste komisjoni töös deklaratsiooni ja

---

[1] Vt. Genfi konventsioon haigete ja haavatute olukorra parandamise kohta tegevarmeedes 12. augustist 1949.a., art. 49.

[2] N. Politis, The New Aspects of International Law, Washington 1928.

[3] Sealsamas, lk. 5; vt. ka E.A. Коровин, Борьба СССР за суверенитет, "Ученые записки Академии Общественных Наук", Москва 1947, lk. 6 jj.

pakti projekti väljatöötamisel inimõiguste kaitseks.

Seisukohad, mis püüavad muuta üksikisikut rahvusvahelise õiguse subjektiks, teenivad ilmselt reaktsioonilisi eesmärke. Imperialistlikud suurriigid püüavad "inimõiguste kaitse" sildi all saada võimalusi vahelesegamiseks teiste riikide siseasjadesse kontrrevolutsiooniliste mässude ettevalmistamiseks ja rahvusvaenulike elementide toetamiseks, nagu see väga selgelt ilmnes rahvademokraatiamaades.

Nõukogude Liit oma praktikas ja nõukogude teadus, olles valvel riikide sõltumatuse ja suveräänsuse eest, ei saa tunnustada neid seisukohti.

Üksikud autorid[1] väidavad, nagu oleksid üksikisikud sõjaõiguse normide ja tavade rikkumise eest kriminaalvastutuse kehtestamisega muutunud rahvusvahelise õiguse subjektiks. Ka selle seisukohaga ei saa nõustuda. Sõjaõiguse normide ja tavade rikkumise eest kriminaalvastutuse kehtestamisega kujunes uus rahvusvahelise õiguse haru - rahvusvaheline kriminaalõigus - mille subjektideks erinevalt rahvusvahelisest õigusest on ainult üksikisikud, sest riigi suhtes on ju mõeldamatu kriminaalkaristuste rakendamine. Uue õigusharu kujunemine ei toonud mingit muudatust rahvusvahelise õiguse subjaktides.

R a h v u s v a h e l i s e õ i g u s e teine erisus seisneb tema loomise viisis. Teatavasti siseriiklikud seadused võetakse vastu alatiselt tegutsevate riigivõimuorganite - rahvuskogude, parlamentide- poolt eriti selleks ettenähtud korras.

Rahvusvahelisel areenil puudub alaliselt tegutsev õigustloov organ. Rahvusvahelise õiguse normid luuakse vajaduse korral kokkukutsutavatel riikide esindajate nõupidamistel, kongressidel ja konverentsidel. Riikide esindajate nõupidamised määravad iga kord kindlaks ka nende poolt väljatöötatavate normide vastuvõtmise korra.

Siseriigis asub õigustloov organ kõrgemal õigusnormi ad-

---

[1] Sellel seisukohal asub kodanlikest autoritest näiteks Pella.

ressaatidest ja peale jõustumist kuuluvad õigusnormid kohustuslikule täitmisele nende adressaatide poolt. Rahvusvahelise õiguse normid peale väljatöötamist konverentsidel ja kongressidel ei muutu otseselt kohustuslikuks riikidele. Nad vajavad jõustumiseks veel heakskiitmist kõrgemate riigivõimuorganite poolt, s. o. ratifitseerimist.

Eeltoodust järeldub, et erinevalt siseriiklikust õigusest võtavad rahvusvahelises õiguses õigusnormide aadressaadid ise vahetult osa õigusnormide loomisest ja nende jõustumine oleneb vahetult adressaatide - riikide - suvast.

R a h v u s v a h e l i s e õ i g u s e kolmas erinevus seisneb tema täitmise kindlustamiseks kasutatavas sunnis. Siseriiklike õigusnormide täitmist kindlustatakse eriliste riigiorganite poolt rakendatava sunniga: administratiiv- ja kriminaalkaristustega ning kohtuotsuste sundtäitmisega. Igas riigis eksisteerivad spetsiaalsed sunniorganid (kohtud, karistusasutused jne.), mille ülesandeks on kindlustada õigusnormide kõrvalekaldumatu täitmine. Kuigi Nõukogude riigis kasutatakse õigusnormide täitmise kindlustamiseks peamiselt mitmesuguseid veenmismeetodeid, eksisteerivad ka meil sunniorganid, kes kasutavad sundi nende üksikute kodanike vastu, kes, hoolimata veenmismeetodeist, jätkavad õigusnormide rikkumist.

Rahvusvaheline õigus ei tunne riikidest kõrgemalasuvaid sunniorganeid, seetõttu sunni kasutamine rahvusvahelise õiguse täitmise kindlustamiseks toimub tunduvalt varjatumal kujul kui siseriiklikus õiguses. Paljud kodanlikud autorid on sunnivahendite kasutamise iseloomust lähtudes asunud seisukohale, et rahvusvaheline õigus ei olegi õigus, vaid paremal juhul rahvusvaheline moraal. Nimetatud seisukohal asusid saksa nn. juriidilise nihilismi esindajad Zorn ja Lasson, kes, õigustades Preisi agressiivset "raua ja vere" poliitikat, väitsid, et "meie huvid on meie õigus". Ameerika Ühendriikide autor Bernham arvab, et, kuna puudub riikidest kõrgemalasuv sunniorgan, riigid ei saa arvestada rahvusvahelise õigusega "tõsistel juhtudel". Tema arvates tegutseb iga riik vastavalt oma jõule.

Need seisukohad on täielikus vastuolus tegelikkusega ja teenivad vaid ühte eesmärki - püüavad õigustada imperialistlike suurriikide agressiivset poliitikat. Ka rahvusvahelises õiguses tunnustatakse sundi, mida teostatakse riikide endi poolt, kas individuaalselt või kollektiivselt.

Rahvusvahelise õiguse täitmise kindlustamiseks kasutatavad sunnivahendid on ette nähtud ÜRO põhikirja VI ja VII peatükis. Sund võib seisneda:

1) majanduslikus sunnis - majanduslike suhete, posti, telegraafi-, raadio-, raudtee- ja laevaühenduse katkestamises;

2) diplomaatilises sunnis - diplomaatiliste suhete katkestamises;

3) sõjalises sunnis - maa-, mere- ja õhujõudude tegevuses, mis on vajalik agressiooni likvideerimiseks ja selle ohu kõrvaldamiseks.

Nii majanduslikke, kui ka diplomaatilisi sunnivahendeid võivad riigid kasutada oma algatusel, selleks et sundida teisi riike täitma rahvusvahelise õiguse norme. Sõjalisi sunnivahendeid võib riik oma algatusel nii individuaalselt kui ka kollektiivselt kasutada vaid tema vastu suunatud agressiooni likvideerimiseks ja ainult niikaua, kuni Julgeolekunõukogu võtab tarvitusele vajalikud abinõud rahvusvahelise rahu ja julgeoleku kindlustamiseks.

Tuleb tunnustada ka sõltumatuse eest võitlevate rahvaste õigust sõjalise sunni kasutamiseks juhul, kui emamaa, rikkudes rahvusvahelise õiguse norme, püüab hoida neid koloniaalikkes. Aastaid kestnud Alžeeria rahva võitlus oma vabaduse ja sõltumatuse eest Prantsusmaa koloniaalikke vastu kujutas endast sellist sõjalist sundi ja leidis täielikku õigustuse rahvusvahelises õiguses.

ÜRO tegevuses võib põhikirja alusel sanktsioone kasutada vaid Julgeolekunõukogu. Julgeolekunõukogu volituste kitsendamiseks tähtsate rahu ja julgeolekut puudutavate küsimuste lahendamisel ja tema tegevuses kehtivast suurriikide

ühehäälsuse põhimõttest möödahiilimiseks võeti Peaassamblees imperialistlike suurriikide survel 1954. a. vastu resolutsioon "ühendatud tegevusest rahu kaitsel". Resolutsiooni kohaselt võidakse juhtudel, kui rahu ja julgeolekut puudutavais küsimusis Julgeolekunõukogu ei saa ühe suurriigi poolt vetoõiguse kasutamise tulemusena vastu võtta otsust, Julgeolekunõukogu 7 liikme häälega kokku kutsuda Peaassamblee erakorraline istungjärk, mis võib kasutada sanktsioone rahu ja julgeoleku kindlustamiseks.

Nimetatud resolutsioon on ilmselt ebaõige, kuna ta muudab ÜRO põhikirja selleks mitteettenähtud korras.

Sõjaliste sanktsioonide teostamiseks annavad liikmesriigid ÜRO käsutusse vajalikud maa-, mere- ja õhujõud ühes vastava relvastusega.

Eeltoodust nähtub, et ka rahvusvahelises õiguses esineb sund, mida kasutatakse tema normide täitmise kindlustamiseks.

§ 7. Rahvusvahelise õiguse allikad.

Rahvusvahelise õiguse allikateks juriidilises mõttes[1] on aktid, milles väljenduvad õigusnormid. Sõna "allikas" kasutatakse siin sümboolses tähenduses. Nagu looduses allikast saab alguse jõgi, nii saab ka õigusallikatest alguse vastav õigusharu.[2]

Õigusallikate täpne kindlaksmääramine on suure praktilise tähtsusega. Nende alusel määrame kindlaks vastavas õigusharus kehtivad normid. Ainult praktikas tunnustatud õigusallikates väljenduvad rahvusvahelise õiguse normid õigustavad ja kohustavad riike. Käitumise reeglite alusel, mis väljenduvad õigusallikatena mittetunnustatud aktides, ei saa tekkida riikidele ka rahvusvahelis-õiguslikke õigussuhteid ja nende suhete kaitseks ei saa kasutada rahvusvahelises õiguses tunnustatud sunnivahendeid.

---

[1] Küsimust õigusallikatest materiaalses mõttes ei käsitleta käesolevas töös.

[2] vt. Л. Оппенгейм, Международное право, т. I, полутом I, Iк. 44.

Asjaolu, et rahvusvahelises õiguses puudub koodeks, mis koondaks riikidevahelisi suhteid reguleerivad normid ühte kogusse, ja et nad on laiali pillatud mitmesugustesse erinevatesse aktidesse, teeb veelgi vajalikumaks tema allikate üksikasjaliku tundmaõppimise.

Rahvusvahelise õiguse allikaid võime jaotada p õ h i l i s t e k s õ i g u s a l l i k a t e k s , milles otseselt väljenduvad õigusnormid ja t e i s e j ä r g u l i s t e k s ehk a b i a l l i k a t e k s , kus otseselt ei väljendu õigusnormid, kuid mis on abivahendiks riikidevahelisi suhteid reguleerivate õigusnormide tuvastamisel.[1]

Põhilisteks õigusallikateks rahvusvahelises õiguses on r a h v u s v a h e l i n e l e p i n g ja r a h v u s v a h e l i n e t a v a .

Rahvusvaheline leping on kahe või enama riigi vaheline kokkulepe rahvusvahelis-õigusliku õigussuhte loomiseks, muutmiseks või lõpetamiseks.[2] Rahvusvaheline leping on tänapäeval kujunenud peamiseks õigusallikaks seepärast, et rõhuv enamus õigusnorme väljenduvad just lepingutes. Küsimuses, kas kõik lepingud on rahvusvahelise õiguse allikateks, valitsevad teadlaste keskel lahkarvamised. Õigusallikate mõttes jaotavad anglo-ameerika autorid lepingud: õ i g u s t r l o o v a t e k s l e p i n g u t e k s ja t a v a l i s t e k s l e p i n g u t e k s.[3] Õigustloovateks lepinguteks loetakse lepinguid, millega luuakse uusi rahvusvahelise õiguse norme. Tavalisteks lepinguteks aga neid, mis ei loo uusi norme, vaid reguleerivad riikidevahelisi suhteid

---

[1] Г.И. Тункин, Сорок лет сосуществования и международное право, "Советский Ежегодник международного права", Москва 1959, lk. 19.

[2] Vt. rahvusvahelise lepingu kohta täpsemalt vastavas peatükis.

[3] T. J. Lawrence, The Principles of International Law, London 1923, lk. 39-41.

kehtivate õigusnormide alusel. Õigusallikateks loevad anglo-ameerika autorid Lawrence, Oppenheim jt. vaid õigustloovaid lepinguid.[1]

Sellise lepingute jaotusega ei saa siiski nõustuda. Vaadeldes riikide vahel sõlmitud lepinguid, näeme, et nad sagedasti mõnedes osades loovad uusi rahvusvahelise õiguse norme, teistes osades aga reguleerivad riikidevahelisi suhteid juba varem kehtestatud normide alusel. Millisse eeltoodud kategooriasse lugeda sellised lepingud? Ka need lepingud, mis reguleerivad riikidevahelisi suhteid juba varem tunnustatud õigusnormide alusel, panevad lepingupooltele peale teatud uusi kohustusi ja annavad uusi õigusi. Lepingute sõlmimine, mis ei tooks kaasa teatud muudatusi riikidevahelistes suhetes, mille alusel ei muutuks riikide õigused ja kohustused, oleks ju mõttetus.

Osa saksa autoreid vaatleb küsimuse, kas antud leping on rahvusvahelise õiguse allikaks või mitte, otsustamisel, kuidas kulges tahe lepingu sõlmimisel. Nende arvates võib õiguse allikateks lugeda ainult lepinguid, mille sõlmimisel lepingupoolte tahe kulges paralleelselt. Selliseid lepinguid nimetatakse nende autorite poolt - V e r e i n b a r u n g.[2] Lepinguid, mis sõlmiti lepingupoolte teravate vastuolude olukorras, nende arvates õigusallikateks lugeda ei saa. Nende lepingute tähistamiseks kasutatakse terminit - Vertrag.

Ka selle seisukohaga ei saa nõustuda. Ükskõik millise rahvusvahelise lepingu teksti väljatöötamine toimub alati vastandlike seisukohtade võitluse tulemusena. Seisukohtade vastandlikkus ilmneb eriti nende lepingute sõlmimisel, millest võtavad osa erineva ühiskondliku korraldusega riigid (sotsialistlikud, kapitalistlikud, feodaalsed).

Seisukohtade vastandlikkust lepingute sõlmimisel ei näeme vaid sotsialistlikku süsteemi kuuluvate riikide vahel,

---

[1] T. J. Lawrence. The Principles of International Law, London 1923, lk. 39-41.

[2] F. Liszt, Das Völkerrecht, Berlin 1920, lk. 10.

kuigi ka siin esinevad erinevad ettepanekud ja võitlus nende tunnustamise eest. Eeltoodud autorite seisukohast lähtudes võiksime ainult neid lepinguid lugeda rahvusvahelise õiguse allikateks, milline seisukoht aga ilmselt ei vasta tegelikkusele.

Õigusallika seisukohalt on tähtis vaid see, kas rahvusvaheline leping on sõlmitud mõlema lepingupoole võrdõiguslikkuse alusel ja mõlema poole kasusaamise eesmärgil. Riikide suveräänsus ja võrdõiguslikkus on kaasaja rahvusvahelise õiguse aluseks. Seepärast saame ka ainult võrdõiguslikke lepinguid lugeda rahvusvahelise õiguse allikateks. Mittevõrdõiguslikke lepinguid, mis on peale sunnitud teistele lepingupooltele ähvardustega, sõjalise või majandusliku sunniga, mis annavad hüvesid vaid ühele lepingupoolele ja teisele panevad peale vaid kohustusi, nagu neid sagedasti esineb imperialistlike riikide praktikas, ei saa lugeda rahvusvahelise õiguse allikateks.

Nimetatud seisukoht tuleneb otseselt ÜRO põhikirjast. Põhikirja kohaselt on ÜRO tegevus rajatud tänapäeva ühele põhilisele rahvusvahelise õiguse printsiibile - riikide suveräänsusele ja võrdõiguslikkusele. Seejuures loetakse kehtetuks riikide kohustused, mis on vastuolus ÜRO põhikirjaga.[1] Sellest tulenebki, et igasugused riikidele pealesunnitud kohustused, mis on vastuolus riikide suveräänsusega ja võrdõiguslikkusega, on kehtetud.

Õigusallikate seisukohalt on olulise tähtsusega veel lepingust osavõtvate riikide arv. Kuigi kõik võrdõiguslikud lepingud on rahvusvahelise õiguse allikateks, ja nende alusel tekivad riikidel teatud õigustused ja kohustused, omavad õigusallikatena peamist tähtsust just mitmekülgsed rahvusvahelised lepingud. Mitmekülgsete rahvusvaheliste lepingutega, mis reguleerivad suhteid paljude riikide vahel, luuakse nagu rahvusvahelise õiguse üldnorme, mis on peamisteks aktideks riikidevaheliste suhete reguleerimisel just seepärast, et neid tunnustavad paljud riigid.

---

[1] Vt. Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni põhikiri, art. 103.

Kahepoolsete lepingute alusel tekivad õigustused ja kohustused vaid kahel riigil ja neid võib võrrelda üksiknormidega, mis reguleerivad vaid teatud küsimusi.

R a h v u s v a h e l i s t e k s t a v a d e k s on õigusnormid, mis väljenduvad korduvates ja õiguslikult tähtsates tegevustes.[1]

Tavale on iseloomulik see, et siin riikide õigustuste ja kohustuste aluseks ei ole mingisugust konkreetset lepingut Õigused ja kohustused tulenevad sellest, et aastakümneid või isegi sajandeid on riigid praktikas mingit küsimust lahendanud teataval viisil, millega ühes ka selle küsimuse vastav lahendus on vaikivalt muutunud kohustuslikuks riikidele. Näiteks aastakümnete vältel riigid hoidusid meresõjaa vastaspoole rannalähedase kalapüügiga tegelevate kalalaevade konfiskeerimisest (priisiks võtmisest), millest kujuneski riikide praktikas tunnustatud tavaõiguslik norm.

Tavaõiguslik norm omab riikidele samasugust kohustuslikku jõudu ja tema alusel tekivad riikidele ka samasugused õigused nagu lepingute alusel. Tavade puuduseks on asjaolu, et praktikas kujunenud riikide õigused ja kohustused ei ole sageli leidnud konkreetsetes riikidevahelistes vaidlustes lahendamist. Tavadega reguleeritavate küsimuste ring on aasta-aastal pidevalt vähenenud. Kuna tavade alusel tekkivad riikide õigused ja kohustused on sagedasti väga ebatäpsed, leiavad varem nendega reguleeritud suhted viimasel ajal üha ulatuslikuma lepingulise reguleerimise.

Tavadega reguleeritavaiks küsimusteks tänapäeva rahvusvahelises õiguses on peamiselt rida küsimusi meresõja õigusest ja diplomaatilisest õigusest.

T e i s e j ä r g u l i s t e k s e h k a b i õ i g u s a l l i k a t e k s rahvusvahelises õiguses on: õi-

---

[1] Г. И. Тункин, О юридической природе обычных норм международного права, "Вопросы международного права", Вып. 2, М. 1960, lk. 114; П.Л. Лукин, Источники международного права, М. 1960, lk. 80.

guse üldised põhimõtted, rahvusvaheliste organisatsioonide otsused ja kohtu pretsedendid.

Igas õigusharus kujunevad välja teatud üldised põhimõtted, mis määravad vastava õigusharu normide rakendamise üldised printsiibid ja iseloomustavad vastava õigushargu normidest õigussuhte subjektidele tulenevaid õigusi ja kohustusi. Õiguse üldisi põhimõtteid kasutatakse praktikas just konkreetsete küsimuste lahendamisel ilmnenud lünkade täitmiseks õiguse ja seaduse analoogia rakendamise teel. Ka rahvusvahelises õiguses võime leida üldpõhimõtteid, mis on omased sellele õigusharule.[1]

Tüüpiliseks üldpõhimõtteks on rahvusvaheliste lepingute suhtes rakendatav printsiip, mille kohaselt ükski riik ei saa anda lepingute alusel teisele edasi rohkem õigusi, kui ta ise omab.

Nimetatud printsiipi kasutaski rahvusvaheline vahekohus Hollandi ja Ameerika Ühendriikide vahelise tüliküsimuse lahendamiseks Palmi saarte kuuluvuse pärast.

Pärast Filipiini saarte vallutamist Ameerika Ühendriikide poolt Hispaanialt loovutas Hispaania 1898. a. sõlmitud rahulepingus Ühendriikidele kõik Filipiini saarestiku koosseisu kuuluvad saared, kaasa arvatud ka Palmi saared. Rahulepingu ellurakendamisel ilmnes, et Hispaania juba aastakümnete vältel ei teostanud enam suveräänseid õigusi nende saarte suhtes, kuna need olid üle läinud Hollandile. Rahvusvaheline vahekohus leidiski küsimuse arutamisel, et Hispaania ei saanud loovutada nimetatud saari Ameerika Ühendriikidele, kuna need ei kuulunud tema territooriumi koosseisu.

Nagu juba nimetatud, õiguse üldised põhimõtted määravad kindlaks vaid õigusnormide rakendamise üldised printsiibid ja nendest ei teki konkreetseid õigustusi ja kohustusi riikidele. Seega, ei saa lugeda neid õiguse allikateks. Õiguse allikateks saab lugeda üldisi põhimõtteid vaid siis, kui nad

---

[1] Vt. В.М. Корецкий, Основные принципы права в международном праве, Киев 1958.

väljenduvad kas lepingulistes või tavaõiguslikes normides. Üksikud autorid siiski loevad õiguse üldisi põhimõtteid rahvusvahelise õiguse allikateks.[1]

Kodanlikud autorid sagedasti ei eralda rahvusvahelise õiguse üldisi põhimõtteid siseriikliku õiguse üldistest põhimõtetest ja loevad ka viimaseid rahvusvahelise õiguse allikaiks.[2]

Nimetatud seisukoha praktilise rakendamise tulemusena muutuksid ka siseriiklikud seadused rahvusvahelise õiguse allikateks, mis on ilmselt ebaõige ja isegi ohtlik riikidevahelise heanaaberliku koostöö arendamise ja riikide suveräänsete õiguste kaitsmise seisukohalt.[3] Tunnustades siseriiklikud seadused rahvusvahelise õiguse allikateks, võimaldaksime imperialistlike suurriikide reaktsioonilistel valitsevatel ringkondadel mitmesuguste fašistlike seaduste vastuvõtmisega ära muuta rahvusvahelise õiguse demokraatlikud normid ja avaksime sellega imperialistlikele suurriikidele tee vahelesegamiseks teiste maade siseasjadesse, nende iseseisvuse ja sõltumatuse likvideerimiseks.

Rahvusvahelisel areenil tegutsevad paljud organisatsioonid, mis lahendavad mitmesuguseid riikidevahelisi suhteid puudutavaid küsimusi. Rahvusvaheliste organisatsioonide keskorganid võtavad oma põhikirjade alusel vastu otsuseid ja teevad soovitusi riikidele. Tähtsaimaks rahvusvaheliseks organisatsiooniks on tänapäeval kaheldamatult ÜRO, mille ülesandeks on tõhusate kollektiivsete abinõude tarvituselevõtmine rahvusvahelise rahu kindlustamiseks ja heanaaberliku koostöö arendamiseks riikide vahel.

Paljud autorid[4] loevad rahvusvaheliste organisatsioonide otsuseid rahvusvahelise õiguse allikaiks. Ka selle seisu-

---

[1] Л. Оппенгейм, Международное право, Т. I., полутом I, М. 1948, lk. 48, 49.

[2] Sealsamas.

[3] В. М. Корецкий, цит. соч., lk. 27.

[4] Nõukogude autoritest Bobrov, Malinin, Lisovski; vt. В.И. Лисовский, Международное право, М. 1961, lk. 9.

kohaga ei saa nõustuda. Rahvusvaheliste organisatsioonide otsused on soovituseks riikidele ja nad muutuvad kohustuslikuks alles nende ratifitseerimisega kõrgema riigivõimuorgani poolt.[1] Vahel praktikas muutuvad rahvusvaheliste organisatsioonide soovitused kohustuslikuks vastavasisuliste lepingute sõlmimisega. Seega, rahvusvahelise õiguse tegelikuks allikaks on ka siin rahvusvaheline leping. Samale seisukohale tuleb asuda ka ÜRO Peaassamblee poolt ühel häälel vastuvõetud resolutsioonide suhtes. Kuigi ühel häälel vastuvõetud resolutsioonid, nagu näiteks deklaratsioon inimõiguste kohta, omavad suurt moraalset tähtsust riikidevahelistes suhetes, ei saa neid siiski enne ratifitseerimist juriidiliselt kohustuslikuks lugeda riikidele.

Erinevalt rahvusvaheliste organisatsioonide soovitustest, vaid ÜRO Julgeolekunõukogu otsused rahu ja julgeolekut puudutavais küsimusis on riikidele kohustuslikud ja nende elluviimiseks võidakse kasutada koguni sundi.[2] Kuid Julgeolekunõukogu otsused tehakse riikidevahelistes vaidlusküsimustes kehtiva rahvusvahelise õiguse alusel. Seega ei ole nad iseseisvateks õigusallikateks, vaid abivahenditeks, mis näitavad, millised normid reguleerivad riikidevahelisi suhteid.

Õigusallikateks ei ole ka Rahvusvahelise Kohtu ja vahekohtute otsused. Nimetatud seisukoht on väljendatud otseselt Rahvusvahelise Kohtu statuudis (art. 59), kus on öeldud, et kohtuotsus on kohustuslik vaid pooltele ja ainult antud kohtuasjas. Sellest on ilmne, et kohtuotsuse alusel ei teki kolmandatel riikidel mingisuguseid üldisi õigustusi või kohustusi.

Abivahendina riikidevahelisi suhteid reguleerivate õigusnormide ülesleidmisel on kohtuotsused kaheldamatult suure tähtsusega just seepärast, et kohtu koosseisu kuuluvad kõige kvalifitseeritumad rahvusvahelise õiguse eriteadlased.

---

[1] Vt. ÜRO põhikiri, art. 10, 11, 13.

[2] Sealsamas, art. 25.

Rahvusvahelšste vahekohtute praktikast võiksime nimetada kohtuotsust Suurbritannia ja Ameerika Ühendriikide vahelises tüliküsimuses "Alabama" kohtuasjas. "Alabama" oli abiristleja, mis varustati Inglise sadamas võitlemiseks Ameerika Ühendriikide kodusõjas (1861-1865) lõunariikide poolel. Risteldes Atlandi ookeanil tekitas "Alabama" tunduvat kahju põhjariikidele kaubalaevade uputamisega ja nende priisideks võtmisega. Kuna Suurbritannia tegevus oli otseses vastuolus tavaõiguses tunnustatud neutraalsete riikide kohustustega meresõjas, nõudsid Ameerika Ühendriigid Suurbritannialt "Alabama" poolt tekitatud kahjude tasumist. Vaidlus anti vahekohtu lahendada, kes tunnistas Suurbritannia süüdi meresõjas neutraalsete riikide õigusi ja kohustusi reguleerivate rahvusvahelise õiguse normide rikkumises ja mõistis talt välja küllaltki suure summa Ameerika Ühendriikidele tekitatud kahjude heastamiseks.

Rahvusvahelise Kohtu praktikast võiksime näiteks tuua 18. detsembril 1951. a. tehtud kohtuotsuse Inglise-Norra tüliküsimuses kalapüügipiirkondade piiride suhtes. 1935. a. dekreediga võttis Norra tarvitusele uue viisi kalapüügipiirkondade kaldaäärsete piiride (lähtejoonte) kindlaksmääramiseks kõige kaugemale merre ulatuvate maaninade ja ranniku ees asuvaid skääre ühendavate sirgjoonte (baasi joonte) kaasabil. Suurbritannia ei tunnustanud Norra poolt kasutatud uut moodust, väites, et baasi joonte kasutamine kalapüügipiirkondade kaldaäärsete piiridena on vastuolus rahvusvahelise õigusega. Rahvusvaheline Kohus oma otsuses siiski leidis, et Norra poolt kasutatud viis ei ole vastuolus rahvusvahelise õigusega.

Rahvusvahelise õiguse allikateks ei ole ka siseriiklikud seadused.[1] Siseriiklikud seadused kehtivad ainult antud riigi territooriumil ja nad võivad muutuda rahvusvahelistes suhetes kohustuslikuks teistele riikidele ainult nende tunnustamisega teiste riikide poolt. Praktikas võime tuua üksikud juhud, kus siseriiklikud seadused muutusid kohustusli-

[1] Международное право, 1957, lk. 8, 9.

kuks teistele riikidele nende tunnustamisega viimaste poolt. 1862. a. kehtestati Inglismaal reeglid laevade kokkupõrgete vältimiseks, mis võeti tarvitusele ka teiste riikide poolt ja muutusid nii rahvusvahelise õiguse allikateks.

Samuti 1933. a. Nõukogude Liidus kehtestatud kaubandusliku esinduse põhimäärus muutus tunnustamisega teiste riikide poole rahvusvahelise õiguse allikaks kaubandusliku esinduse õiguste kindlaksmääramisel välismaal.

Rahvusvahelise õiguse õpikutes tõstatatakse tavaliselt ka küsimus rahvusvahelisest viisakusest kui õiguse allikast ja lahendatakse jaatavalt üksikute autorite poolt.

Ka nimetatud seisukohaga ei saa nõustuda. Rahvusvaheline viisakus on moraalinormid, mis määravad kindlaks diplomaatilises kirjavahetuses, välisriigi riigipea ja ametlike esindajate külaskäikudel, vastuvõttudel, riikide esindajate läbirääkimistel jne. kasutatavad viisakusreeglid. Nende täitmine aitab kaheldamatult kaasa heanaaberliku koostöö arendamisele riikide vahel ja sellega koos ka rahu kindlustamisele. Kuid nagu moraalinormidel siseriigis, ei ole neil õigusele omast kohustuslikku kehtejõudu riikide suhtes ja neid ei saa lugeda rahvusvahelise õiguse allikateks.[1]

§ 8. Rahvusvahelise õiguse kodifitseerimine.

Rahvusvahelise õiguse kodifitseerimise all mõeldakse kogu kehtiva õiguse kogumist ühte kogumikku ja vastuolude kõrvaldamist üksikute normide vahel. Kodifitseerimine ei ole mehhaaniline õigusnormide koondamine ühte tervikusse, vaid ta eeldab ka ulatuslikku loomingulist tööd, mis seisneb vananenud, pidevalt arenevatele riikidevahelistele suhetele mittevastavate õigusnormide asendamises uutega ja vastuolude kõrvaldamises üksikute normide vahel. Loomingulise protsessi poolest erineb kodifitseerimine i n k o r p o r e e r i -

[1] Международное право, Ik. 9.

m i s e s t , mis seisneb vaid riikidevahelisi suhteid reguleerivate õigusnormide kogumises ühte kogumikku, kas kronoloogilises järjestuses või liigitatuna õiguse instituutide järgi.

Asjaolu, et rahvusvahelise õiguse normid on laiali pillatud erinevatesse õigusnormide kogudesse, kusjuures õigusnormid oma väljaandmise aja poolest langevad väga erinevatesse perioodidesse, teeb eriti vajalikuks selle õigusharu normide kodifitseerimise. Kodifitseerimine hõlbustaks tunduvalt normide rakendamist ja aitaks kaasa lahkhelide kõrvaldamisele normide tõlgendamisel, mis sagedasti tekivad riikide praktikas.

Rahvusvahelise õiguse kodifitseerimise küsimus tõsteti üles juba Prantsuse revolutsiooni perioodil. 1792. a. konvent tegi abt Grégoire'ile[1] ülesandeks "Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni" eeskujul koostada ka "Rahvaste õiguste deklaratsioon", mis pidi sisaldama riikide vastastikuseid suhteid reguleerivaid norme.

Grégoire esitaski 1795. a. konvendile vastava projekti, mis koosnes 21 artiklist, kuid jäi vastu võtmata.[2]

"Rahvaste õiguse deklaratsioon" sisaldas võrreldes tol perioodil kehtivate rahvusvahelise õigusega rea uudseid norme, mis toodi rahvusvahelisse õigusse just revolutsiooniga võimule tulnud uue klassi - kodanluse - poolt. Uutes normides tunnustati rahvus (natsioon) rahvusvahelise õiguse subjektiks, tunnustati lepingud riigi suhtes kehtivaks ka pärast valitseja vahetust, keelati ebaõiglased sõjad jne. Kõik need uued normid leidsid hiljem tunnustuse kodanlike riikide praktikas tavaõiguslike normidena.

Rahvusvahelise õiguse kodifitseerimist pidas vajalikuks

---

[1] E.A. Коровин, Революция и международное право, "Французская буржуазная революция 1789-1794", Москва 1941, lk. 537.

[2] E.A. Коровин, Революция и международное право, "Французкая революция 1789-1794", Москва 1941, lk. 537.

ka 1826. a. toimunud Ameerika riikide esindajate nõupidamine.

Esimene ametlik konverents rahvusvahelise õiguse kodifitseerimise küsimuses kutsuti kokku tuntud vene rahvusvahelise õiguse teadlase prof. F. F. Martensi initsiatiivil Brüsselis 1874. a. Konverentsil võeti vastu deklaratsioon "Sõdijate õigustest ja kohustustest", mis tunduvas osas kodifitseeris tol perioodil kehtivat sõjaõigust. Kuigi deklaratsiooni hiljem ei ratifitseeritud riikide poolt, oli ta siiski aluseks Haagi I rahukonverentsil 1899. a. ja Haagi II rahukonverentsil 1907. a. vastuvõetud konventsioonidele maasõja õigustest ja tavadest.

1909. a. Londonis toimunud merekonverentsil võeti vastu deklaratsioon meresõja õiguse kohta. Ehkki Esimese maailmasõja eelsel perioodil üha teravnevad riikidevahelised suhted takistasid deklaratsiooni ratifitseerimist, võime teda veel tänapäevalgi vaadelda üleskirjutatud tavaõigusena selles mõttes, et peamisi deklaratsioonis esitatud põhimõtteid tunnustatakse riikide praktikas tavaõigusena.

Pärast Rahvasteliidu loomist tõsteti rahvusvahelise õiguse kodifitseerimise küsimus üles selles organisatsioonis. 1924. a. moodustati eriline rahvusvahelise õiguse eriteadlaste komisjon, mis pidi välja selgitama kodifitseerimiseks kõige enam sobivad küsimused. Komisjon valiski välja 7 küsimust, mis riikide praktikas ja teoorias esitatud seisukohtade alusel olid komisjoni arvates "küpsed" kodifitseerimiseks. Nendeks olid: 1) riikkondsus, 2) territoriaalvete õiguslik režiim, 3) riikide vastutus välismaalastele tekitatud kahjude eest, 4) diplomaatiliste esindajate immuniteedid ja privileegid, 5) rahvusvaheliste konverentside protseduur, 6) piraatlus ja 7) mererikkuste ekspluateerimine.[1]

Nimetatud küsimustest esitas Rahvasteliit vaid 3 arutamiseks 1930. a. Haagis toimunud rahvusvahelise õiguse kodi-

---

[1] I.S. Reeves, Codification of the Law of territorial waters, "American Journal of International Law", No. 24, 1930.

fitseerimise konverentsile. Konverentsil arutati: 1) riikkondsust, 2) territoriaalvete õiguslikku režiimi, ja 3) välismaalastele tekitatud kahjude heastamise küsimusi. Konverentsil ilmnesid sügavad lahkhelik riikide praktikas ka nendes küsimustes, mis ei võimaldanud nimetamisväärse edu saavutamist rahvusvahelise õiguse kodifitseerimisel.

Esimeses küsimuses õnnestus välja töötada konventsioon, kuid see jäi hiljem riikide poolt ratifitseerimata.

Teises küsimuses ei saavutatud kokkulepet territoriaalvete laiuse suhtes, mistõttu nurjus ka konventsiooni väljatöötamine territoriaalvete õigusliku režiimi kohta. Konverentsil kooskõlastati vaid 13 numereerimata artiklit territoriaalvete õigusliku režiimi kohta, millel ei olnud aga mingisugust kohustustavat jõudu riikide jaoks.

Kolmandas küsimuses ei õnnestunud üldse mingisugust kokkulepet saavutada.

Ameerika regionaalse rahvusvahelise õiguse kodifitseerimisega on tegelnud Pan-Ameerika Liit. 1928. a. sõlmiti Havannas seitse konventsiooni Ameerika riikide vahelisi suhteid reguleerivate rahvusvahelise õiguse normide kodifitseerimiseks. Konventsioonidega reguleeritakse: 1) välismaalaste õiguslikku seisundit, 2) neutraliteeti maasõjas, 3)rahvusvahelisi lepinguid, 4) diplomaatiliste esindajate õigusi, 5) konsulite õigusi, 6) neutraliteeti meresõjas ja 7) varjupaigaõigust.

Kõrvuti rahvusvahelise avaliku õiguse kodifitseerimisega saavutas Pan-Ameerika Liit märkimisväärset edu rahvusvahelise eraõiguse kodifitseerimisel. 1928. a. sõlmiti (samuti Havannas) spetsiaalne konventsioon, millega kehtestatakse Ameerika riikide vaheliste rahvusvaheliste eraõiguslike suhete reguleerimiseks eriline koodeks, mida nimetatakse tema koostaja, Havanna ülikooli professori nime järgi Bustamante koodeksiks.

Põhikirjaga pannakse Ühinenud Rahvaste Organisatsioonile kohustus kaasa aidata rahvusvahelise õiguse kodifitseerimisele ja progressiivsele edasiarendamisele. Selle ülesande

täitmiseks loodi organisatsiooni koosseisus Rahvusvahelise õiguse komisjon. Komisjon koosneb 25-st Peaassamblee poolt valitud rahvusvahelise õiguse eriteadlasest, kes peavad esindama kõiki peamisi õigussüsteeme. Komisjon koostab konventsioonide projektid, mis esitatakse riikidele vastuvõtmiseks rahvusvahelistel konverentsidel.

Komisjon on osutanud hinnatavat abi rahvusvahelise õiguse kodifitseerimisele. Komisjoni töö tulemusena sõlmiti 1958. a. Genfis toimunud rahvusvahelisel merekonverentsil 4 konventsiooni mere õigusliku režiimi kohta, 1959. aastal koostati komisjonis konventsiooni projekt diplomaatiliste suhete kohta, mis võeti vastu 1961. a. Genfi konverentsil. 1960.a. koostas komisjon konsulaarkoodeksi projekti jm.

Mitmed komisjoni poolt koostatud konventsioonide projektid ootavad vastuvõtmist riikide poolt rahvusvahelistel konverentsidel.

Kõrvuti riikide poolt teostatava ametliku kodifitseerimisega on mitmed eriteadlased koostanud rahvusvahelise õiguse koodeksi projektid. 1861. a. koostas Domin Petruschévicz esimese taolise eraviisilise koodeksi pealkirja all "Précis d'un code du droit international" (Lühike rahvusvahelise õiguse koodeks). 1863. a. koostas ameeriklane Francis Lieber sõjaõiguse koodeksi, mille Ameerika Ühendriikide president Abraham Lincoln sõjaväes tarvitusele võttis. 1868.a. koostas saksa teadlane Bluntschli rahvusvahelise õiguse koodeksi pealkirja all "Das moderne Völkerrecht der civilisierten Staaten als Rechtsbuch dargestellt". Uuematest erakoodeksitest võiksime nimetada Pereira (1912. a.) ja itaallase Cosetini (1937. a.) poolt koostatud koodekseid. Kuid kõik eelnimetatud erakoodeksid, välja arvatud vaid Lieber'i ja Bustamante omad, ei ole leidnud riikide poolt heakskiitmist just seepärast, et koodeksite koostamisel ei lähtutud praktikas juba tunnustatud normidest. Autorid hülgavad sageli praktika ja loovad teoreetiliselt uued rahvusvahelise õiguse normid, mis nende arvates peaksid reguleerima riikidevahelisi suhteid.

Rahvusvahelise õiguse kodifitseerimise küsimustega tegelevad ka mitmed teaduslikud ühingud, millest peamistena võiksime nimetada Rahvusvahelise Õiguse Assotsiatsiooni (Londonis), Rahvusvahelise Õiguse Instituuti (Genfis), Ameerika Rahvusvahelise Õiguse Ühingut (American Society of International Law) jt.[1]

§ 9. Rahvusvahelise õiguse süsteem.

Senini ei ole teadlastel õnnestunud luua üldtunnustatud rahvusvahelise õiguse süsteemi. Iga autor püüab anda oma originaalset süsteemi, väga sagedasti mitte arvestades süstematiseerimise eesmärke, vaid ainult seda, et tema poolt antud süsteem erineks teiste poolt antud süsteemidest. Taolised kunstlikult loodud süsteemid täiesti vastupidiselt süstematiseerimise eesmärkidega mitte ei soodusta, vaid koguni raskendavad õigusnormide ülesleidmist.

H. Grotius oma tuntud töös "Sõja ja rahu õigusest"[2] (1625. a.) jagab rahvusvahelise õiguse normid kõigepealt kaheks osaks: rahuõiguseks ja sõjaõiguseks. Rahuõiguse jagas ta omakorda kolmeks osaks vastavalt rooma õiguse tuntud jaotusele: asjad (res), isikud (personae) ja toimingud (actiones). Järgnevatel sajanditel avaldas Grotiuse poolt kasutatud süsteem tunduvat mõju teistele autoritele. Ta omab seda isegi tänapäeval anglo-ameerika autorite juures, kes samuti kogu rahvusvahelise õiguse jaotavad ühelt poolt rahuõiguseks ja teiselt poolt sõjaõiguseks.[3]

XIX sajandil püüdis originaalset rahvusvahelise õiguse süsteemi anda Tartu Ülikooli professor Bulmerincq, kes ja-

---

[1] Г.И. Тункин, Д.В. Быков, Проект кодекса консульского права, "Советское государство и право", 1961, № 1;
Г. Тункин, Венская конвенция о дипломатических сношениях, "Международная жизнь", 1961, № 6.

[2] Гуго Гроций, О праве войны и мира, три книги, Москва 1957.

[3] Vt. näiteks T.I. Lawrence, The Principles of International Law, London 1923.

gas kogu õiguse kolmeks osaks: 1) materiaalõiguseks, 2) protsessuaalõiguseks ja 3) poliitikaks.[1] Ilmselt olid selle süsteemi loomisel osaliselt mõjutajaiks kriminaal- ja tsiviilõiguse süsteemid.

Üksikute normide jaotamisel instituutide vahel ei olnud Bulmerincq küllalt järjekindel. Ka tema seisukoht, mille alusel ta vaatles sõda kohtuprotsessina riikide vahel, ei leidnud tunnustamist. Peterburi ülikooli professor F. F. Martens jagas rahvusvahelist õigust kaheks osaks: üldosaks ja eriosaks. Kuid ka Martens ei olnud järjekindel üksikute normide jaotamisel üld- ja eriosa vahel.[2] Ta käsitles lähedasi instituute osalt üldosas, osalt eriosas. Näiteks riigipeade eesõigusi rahvusvahelises suhtlemises vaatles ta üldosas, diplomaatiliste esindajate omi eriosas.

Kuigi nimetatud vene teadlaste poolt loodud uudsed süsteemid ei leidnud üldist tunnustust, omasid nad siiski olulise tähtsuse, kuna nad purustasid sajandeid kestnud Grotiuse poolt loodud õiguse kaksikjaotuse hegemoonia ja andsid tõuke uute süsteemide otsinguiks.

Kaasaegsete autorite töödes kasutatakse väga erinevaid rahvusvahelise õiguse süsteeme. L. Oppenheim, näiteks, jaotab rahvusvahelise õiguse H. Grotiuse eeskujul kaheks põhiosaks - rahuõiguseks ja sõja- ning neutraliteediõiguseks. Rahuõiguse jaotab ta omakorda neljaks osaks: 1) rahvusvahelise õiguse subjektid, 2) rahvusvahelise õiguse objektid, 3) riiklikud välissuhtlemise organid ja 4) rahvusvahelised aktid. Sõja- ja neutraliteediõiguse jaotab ta kolmeks osaks: 1) rahvusvaheliste tülide lahendamine, 2) sõda ja 3) neutraliteet.

F. Liszt jaotab rahvusvahelise õiguse neljaks osaks: 1) rahvusvahelisõigusliku riikide liidu subjektid, 2) rahvusvahelisõiguslik suhtlemine riikide liidus, 3) rahvusva-

---

[1] A. Bulmerincq, Die Systematik des Völkerrechts, Dorpat 1858.

[2] Ф.Ф. Мартенс, Современное международное право, Т. I, С. П-г 1904; т. II, 1905.

helisõigusliku riikide liidu huvide ühtsus ja 4) riikidevaheliste tülide lahendamine.[1]

Süsteem, mis jaotab rahvusvahelise õiguse sõja- ja rahuõiguseks on vastuvõetamatu seepärast, et ta legaliseerib sõda, vaatleb teda kui õiguslikku nähet riikidevahelistes suhetes. Ühes agressiivsete sõdade keelamisega ja nende tunnustamisega raskeimaks rahvusvaheliseks kuriteoks tuleb kõrvale heita ka süsteem, mis vaatleb sõjaõigust rahvusvahelise õiguse ühe osana.

Nõukogude rahvusvahelisõiguslikus literatuuris ei ole omaks võetud ühtegi eeltoodud süsteemidest. Meie õpikutes käsitletakse põhilisi rahvusvahelise õiguse instituute järjekorras, mis võimaldab nende kõige parema omandamise. Nimetatud põhimõtet jälgitakse ka käesolevas töös üksikute rahvusvahelise õiguse instituutide käsitlemisel. Järgnevalt vaatleme: rahvusvahelise õiguse subjekte, territooriumi, rahvusvahelisi lepinguid, välissuhtlemise organeid ja riikidevaheliste tülide reguleerimist.

§ 10. Rahvusvaheline õigus Nõukogude Liidu ja rahvademokraatiamaade vahelistes suhetes.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon kukutas Venemaal kapitalistide ja mõisnike võimu ja lõi rahvusvahelisse riikide perre uut tüüpi riigi - sotsialistliku riigi.

Esmakordselt inimkonna ajaloos seadis uus riik oma eesmärgiks ühe inimese ekspluateerimise kaotamise teise poolt. Selle õilsa eesmärgi elluviimiseks kaotatakse kapitalistlik eraomand tootmisvahenditele ja -riistadele ja luuakse riigi majandusliku alusena uus omandivorm - sotsialistlik omand. Sotsialistliku omandi baasil kujunevad ka täiesti uut tüüpi suhted inimeste vahel, millele on võõrad sellised varasemaid ühiskondlikke formatsioone iseloomustavad nähted, nagu seda on rahvuste ja rasside ebavõrdsus, püüded teiste rahvaste

---

[1] F. von Liszt, Das Völkerrecht, Berlin 1920.

vallutamiseks ja orjastamiseks, teiste riikide territooriumide vallutamiseks ning nende iseseisvuse ja sõltumatuse likvideerimiseks.

Olemasolu esimestest päevadest peale seab Nõukogude riik oma välispoliitika aluseks püüde arendada rahulikke, heanaaberlikke suhteid kõigi riikidega, püüde tõsta rahvaste materiaalset ja kultuurilist elutaset.

Võtnud omaks need uued sise- ja välispoliitika põhiprintsiibid, ei saanud Nõukogude riik tunnustada kõiki varemeksisteerinud ekspluataatorlike riikide poolt loodud rahvusvahelise õiguse norme. Ta ei saanud tunnustada rahvusvahelise õiguse norme, mille eesmärgiks oli ekspluataatorlike klasside agressiivse poliitika elluviimine.

V. I. Lenini sõnad Nõukogude riigi välispoliitika iseloomustamiseks - "Me lükkame tagasi kõik punktid röövimise ja vägivalla kohta, kuid kõik punktid, mis sisaldavad heanaaberluse tingimusi ja majanduslikke kokkuleppeid, võtame rõõmuga vastu"[1] - näitavad Nõukogude riigi suhtumist varemloodud rahvusvahelise õiguse normidesse.

Nõukogude riik ei tunnustanud neid ekspluataatorlike riikide poolt loodud rahvusvahelise õiguse norme, mis olid täielikus vastuolus tema sise- ja välispoliitika põhiprintsiipidega, õigustasid agressiivseid sõdu, teiste rahvaste orjastamist ja ekspluateerimist, rajanesid rahvaste ja rasside ebavõrdsusel.

Oma esimeses välispoliitilises aktis, 8. novembril 1917. a. avaldatud rahudekreedis, mõistab Nõukogude riik hukka agressiivsed sõjad, lugedes nad "suurimaks kuriteoks inimkonna vastu".[2] Rahudekreedis näitas Nõukogude valitsus, pöördudes kõigi sõdivate rahvaste ja valitsuste poole ettepanekuga läbirääkimiste alustamiseks demokraatliku rahu sõlmimiseks ilma annektsioonideta ja kontributsioonideta, et ta

---

[1] V.I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 224.

[2] "Документы внешней политики СССР", Т. I, Москва 1957, lk. 12.

ei tunnusta ka neid reaktsioonilisi rahvusvahelise õiguse instituute. Rahudekreedis antakse annektsiooni klassikaline määratelu. Annektsiooniks loetakse igasugune väikese või nõrga rahvuse liitmine tugeva või suure riigi külge ilma "rahvuse selgelt ja vabatahtlikult väljendatud nõusolekuta ja soovita".[1]

Nõukogude Liit, astudes 1934. a. Rahvasteliitu, ei tunnustanud põhikirja artikleid, mis õigustasid teatud juhtudel sõdade vallapäästmist (art. 15) ja erilise mandaatide süsteemi loomisega (art. 22) õigustasid paljude Aasia ja Aafrika rahvaste orjastamist ja ekspluateerimist imperialistlike suurriikide poolt.

Ta ei tunnustanud ka teisi rahvusvahelise õiguse instituute, mis võimaldasid imperialistlikel riikidel teiste rahvaste orjastamist, nagu kapitulatsioonide režiim (konsulaarjurisdiktsioon, settlemendid) ja ebavõrdsed lepingud.

Rahudekreediga loobus Nõukogude valitsus saladiplomaatiast, mis oli ja on veel praegugi ekspluataatorlike riikide armastatuimaks vahendiks agressiivsete sõdade ettevalmistamisel. Nõukogude valitsus avaldas oma kindlat kavatsust "pidada kõiki läbirääkimisi täiesti avalikult kõigi rahvaste ees".

Samaaegselt tunnustas Nõukogude riik kõiki neid rahvusvahelise õiguse norme, mis aitavad kaasa heanaaberlike suhete arendamisele riikide ja rahvaste vahel. Nendeks normideks olid: riikide suveräänsus ja võrdõiguslikkus, mittevahelesegamise põhimõte, rahvusvaheliste lepingute täpne täitmine jm

Nõukogude Liit mitte ainult ise ei täida täpselt neid rahvusvahelise õiguse norme, vaid nõuab ka kõigilt teistelt riikidelt nende demokraatlike normide täitmist.

Praegu näemegi rahvusvahelisel areenil, et Nõukogude Liit mõistab karmilt hukka imperialistlike riikide tegevuse, mis rikub teiste riikide suveräänsust, kujutab endast vahelesegamist teiste maade siseasjadesse, rikub rahvusvahelisi lepinguid või üldtunnustatud rahvusvahelise õiguse põhimõtteid

---

[1] Документы внешней политики СССР", т. I, Москва 1957, lk. 12.

"Me taotleme vaid riikide suhtlemises kõige elementaarsemate normide järgimist", ütles N. S. Hruštšov oma ajaloolises kõnes ÜRO Peaassamblee XV istungjärgul, "Me tahame ainult, et rangelt peetaks kinni ÜRO põhikirjast, mis välistab vägivalda, röövtegevust ja agressioonimeetodeid ning nõuab kõigi riikide suveräänsetest õigustest lugupidamist kui kindla ülemaailmse rahu alust".[1]

Nõukogude Liit võitleb pidevalt rahvusvahelise õiguse demokraatliku edasiarendamise eest, selleks, et see saaks tõeliselt kaasa aidata heanaaberlike suhete arendamisele riikide vahel. Järjekindla võitluse tulemusena ongi rahvusvahelises õiguses loodud paljud uued normid, mis tunduvalt aitavad kaasa rahvusvahelise rahu ja rahvaste julgeoleku kindlustamisele.

Nõukogude Liidu järjekindla võitluse tulemusena tunnustati pärast Teist maailmasõda vastuvõetud Nürnbergi ja Tokio sõjatribunalide põhikirjades agressioon raskeimaks rahvusvaheliseks kuriteoks ja nähti ette kriminaalvastutus tema ettevalmistajatele ja vallapäästjatele. Kriminaalvastutus nähti ette ka sõjaõiguse normide ja tavade rikkumise eest.

Nõukogude Liidu ettepanekul lülitati ÜRO põhikirja riikide suveräänse võrdsuse ja rahvaste enesemääramise põhimõtted, mis omavad suure tähtsuse riikide- ja rahvastevaheliste suhete arendamisel. ÜRO Peaassamblee XV istungjärgul võeti Nõukogude delegatsiooni ettepanekul vastu deklaratsioon asumaadele ja sõltuvatele riikidele sõltumatuse andmise kohta, mis on tähtsaks panuseks veel allesjäänud häbiväärse kolooniaalsüsteemi jäänuste likvideerimisel.

Ka Nõukogude riigi ühiskondlik kord nõudis uute rahvusvahelise õiguse instituutide loomist tema rahvusvaheliste suhete korraldamiseks. Üheks niisuguseks uueks instituudiks on väliskaubanduse riiklikust monopolist tulenev kaubandusliku esindaja instituut. Piirikonfliktide lokaliseerimiseks

---

[1] N.S. Hruštšov, Kõigile koloniaalrahvastele vabadus ja sõltumatus! Lahendada üldise desarmeerimise probleem!, "Rahva Hääl", 24. septembril 1960. a.

ja nende rahulikuks reguleerimiseks loodi Nõukogude Liidu algatusel eriline p i i r i k o m i s s a r i d e i n s t i t u u t .

Näeme, et Nõukogude Liit omab suuri teeneid rahvusvahelise õiguse demokraatlikul edasiarendamisel ja uute instituutide loomisel, mis aitavad kaasa riikide heanaaberlikuks suhtlemiseks.

Pärast Teist maailmasõda kehtestati Kesk- ja Kagu-Euroopa ning reas Aasia maades arenenud rahvahulkade revolutsioonilise võitluse tulemusena rahvademokraatlik kord. Sotsialistlikku tüüpi rahvademokraatlikud riigid asusid sotsialismi ülesehitamisele. Selle grandioosse ülesande lahendamisel on rahvademokraatiamaad saavutanud juba hiilgavaid edusamme. 1960. a. vastuvõetud Tšehhoslovakkia konstitutsioonis deklareeritakse, et sellel maal on sotsialism juba üles ehitatud. Rahvademokraatiamaade kujunemisega väljus sotsialistlik süsteem ühe maa piiridest ja muutus maailmasüsteemiks.

Rahvademokraatiamaid seovad Nõukogude Liiduga kõige siiramad sõpruse ja koostöö suhted. "Täielik võrdõiguslikkus", märgitakse Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programmis, "iseseisvuse ja suveräänsuse vastastikune austamine, üksteise vennalik abistamine ja koostöö on sotsialistliku ühenduse maade suhete iseloomulikuks jooneks".[1]

Rahvademokraatiamaad sotsialistlikku tüüpi riikidena võtsid omaks Nõukogude Liidu algatusel loodud demokraatlikud rahvusvahelise õiguse instituudid ja alustasid ühiste jõupingutustega võitlust nende progressiivse edasiarendamise eest

Nõukogude Liidu ja rahvademokraatiamaade vahelistes suhetes on ekspluateerimisvaba sotsialistlik omand juba mõlemalt poolt nende suhete aluseks. Nendes suhetes on kujunenud juba uus, tõeliselt demokraatlik rahvusvaheline õigus, mis on sotsialistliku baasi pealisehituseks.

Nendest suhetest on jäädavalt välja lülitatud sõjad - inimkonna kõige ohtlikumad vaenlased - , katsed vahele segada teiste maade siseasjadesse ja oma tahet teistele riiki-

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn 1961, lk. 20.

dele peale sundida, püüd orjastada teisi rahvaid ja neid ekspluateerida, s.o. igasugused rahvusvahelise õiguse normide rikkumised.

Uut tüüpi rahvusvaheliste suhete aluseks on asjaolu, et rahvademokraatlikes maades on likvideeritud ekspluataatorlikud klassid ja kapitalistlik eraomand; valitsevaks klassiks nendes maades on uus klass - töölisklass liidus töötava talupoegkonnaga. Ühiskondlikus korralduses toimunud muudatuste tulemusena ei saa rahvademokraatiamaad oma välispoliitikas taotleda enam kapitalistlikele riikidele omaseid reaktsioonilisi eesmärke, nagu seda on agressiivsete sõdade ettevalmistamine ja rahvusvahelise rahu ning rahvaste julgeoleku ohustamine.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programmis deklareeritakse, et "võimsa sotsialistliku leeri, rahuarmastavate mittesotsialistlike riikide, rahvusvahelise töölisklassi ja kõigi rahukaitsjate ühisel jõul s a a b m a a i l m a s õ d a ä r a h o i d a."[1]

Samas märgitakse siiski, et niikaua, kui püsib imperialism, jäävad püsima ka põhjused sõdade tekkimiseks. Alles sotsialismi võit kogu maailmas "kõrvaldab lõplikult igasuguste sõdade tekkimise sotsiaalsed ja rahvuslikud põhjused".[2]

Näemegi, kuidas imperialistid oma ülikasumite suurendamiseks teevad ettevalmistusi agressiivseteks sõdadeks, on valmis tõukama inimkonda tuuma- ja termotuumasõja koledustesse. Imperialistlikud riigid oma agressiivse poliitika huvides rikuvad pidevalt üldtunnustatud rahvusvahelise õiguse norme: segavad vahele teiste maade siseasjadesse, ohustavad sõjaliste interventsioonidega rahvusvahelist rahu, loobuvad lepinguliste kohustuste täitmisest jm.

Taolised nähted on võõrad Nõukogude Liidu ja rahvademokraatiamaade vahelistes suhetes.

---

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn 1961, lk. 54.

[2] Sealsamas.

Majandusliku koostöö arendamiseks NSV Liidu ja rahvademokraatiamaade vahel on loodud mitmed organisatsioonid. 1949. a. loodi NSV Liidu ja Euroopa rahvademokraatiamaade poolt Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu. Põhikirja kohaselt on nõukogu ülesandeks ühiste jõupingutustega kiiremate edusammude saavutamine sotsialistlikus ülesehitustöös. Nõukogu raames toimub praegu tema liikmete rahvamajanduse arendamise plaanide koordineerimine 1980. aastani.

Raudteede koostöö ja side- ning telegraafiorganisatsioonid aitavad kaasa raudteeliikluse ja side probleemide lahendamisele sotsialismileeri maade vahel.

Eriti tuleb hinnata Nõukogude Liidu omakasupüüdmatut majanduslikku abi rahvademokraatiamaadele masinate, seadmete, krediitide ja tehnilise informatsiooni näol, mis on aidanud kaasa nende maade majanduslikus ülesehitustöös selliste edusammude saavutamisele, mis on kättesaamatud kapitalistlikele riikidele.

Koostööga Nõukogude Liidu ja rahvademokraatiamaade vahel avati uus etapp rahvusvahelises majanduslikus koostöös, mis, täielikult erinedes imperialistlike riikide vahel arenevatest majanduslikest suhetest, lähtuvad lepingupoolte täieliku võrdõiguslikkuse ja vastastikuse kasusaamise eesmärkidest.

Neile õilsaile põhimõtteile võivad rajaneda sotsialismileeri maade vahel arenevad majanduslikud suhted seepärast, et nende aluseks on ekspluateerimisvaba sotsialistlik omand ja nad lähtuvad proletaarse internatsionalismi põhimõtteist.

Poliitilisel alal arendavad sotsialistlikku süsteemi kuuluvad maad koostööd rahvusvahelise rahu ja julgeoleku kindlustamiseks. Nõukogude Liidu ja Euroopa rahvademokraatiamaade vahel sõlmiti 14. mail 1955. a. Varssavis "Sõpruse, koostöö ja vastastikuse abistamise leping". Lepingu ülesandeks on kaitsta Euroopa sotsialismileeri maid imperialistlike riikide sõjaliste avantüüride vastu. "Sotsialistliku leeri ühendatud jõud garanteerivad kindlalt iga sotsialistliku maa kaitse imperialistliku reaktsiooni kallalekippumiste

vastu", öeldakse Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programmis.[1]

Sotsialismileeri maad on samaaegselt valmis andma igasugust vajalikku abi rahvusvahelist rahu ohustava agressiooni likvideerimiseks ja selle ohvrite iseseisvuse ja sõltumatuse kaitseks. Nad võitlevad relvastuse vähendamise ja massilise hävitamise relvade keelamise eest, nähes nende rahvaid eluliselt huvitavate probleemide lahendamises kõige kindlamat vahendit rahvusvahelise rahu kaitsmiseks.

Kodanlikud autorid loevad sotsialismileeri maade vahel kujunenud rahvusvahelise õiguse norme r e g i o n a a l s e k s õ i g u s e k s . Nimetatud vaadetega ei saa nõustuda. Nende normidega on kujunenud uus, sotsialistlik rahvusvaheline õigus, mida tunnustavad juba praegu paljud imperialistlike riikide poolt loodud sõjaliste blokkidega mitteühinenud neutraalsed maad ja mis tulevikus leiab kaheldamatult üha uusi tunnustajaid.

§ 11. Erineva süsteemiga riikide rahulik kooseksisteerimine kui kaasaja rahvusvahelise õiguse alus.

Nõukogude riigi ilmumisega rahvusvahelisele areenile tõusis teravalt päevakorda küsimus kahe vastandliku süsteemi - sotsialistliku ja kapitalistliku - vastastikustest suhetest. Kapitalistlik süsteem ei tahtnud tunnustada uue süsteemi eluõigust ja püüdis rea aastate vältel kasutada kõiki vahendeid alates otsesest sõjalisest interventsioonist kuni diplomaatilise ja majandusliku blokaadini tema likvideerimiseks.

Lääne imperialistid kartsid Nõukogude riigi olemasolu revolutsioneerivat mõju teiste maade töölisklassile. Nad kartsid, et Nõukogude riik üksi oma olemasolu faktiga õhutab kapitalistlike maade töölisi alustama revolutsioonilist võit-

---

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk.19.

lust kapitalistliku korra kukutamiseks. Nõukogude riigi poolt deklareeritud rahvaste ja rasside võrdõiguslikkuse ja rahvaste enesemääramise põhimõtted innustasid rahvuslikku vabadusvõitlust kolooniates ja sõltuvates maades, mis pani kõikuma sajandeid püsinud kolonialismihoone alussambad ja ähvardas imperialistid ilma jätta kolooniate ekspluateerimisest saadavatest tohututest kasumitest.

Vastupidiselt taolisele agressiivsele poliitikale seadis Nõukogude riik esimestest olemasolu päevadest peale oma välispoliitika üheks põhialuseks kahe süsteemi, nimelt sotsialistliku ja kapitalistliku, rahuliku kooseksisteerimise.

Kahe süsteemi rahuliku kooseksisteerimise idee formuleeris Nõukogude riigi looja V. I. Lenin. Rääkides IX Ülevenemaalisel nõukogude kongressil kahe süsteemi koostöö võimalustest, märkis V. I. Lenin: "Kuid kas on siiski üldse mõeldav niisugune asi, et sotsialistlik vabariik eksisteeriks kapitalistlikus ümbruses? Näis, et see pole mõeldav ei poliitiliselt ega ka sõjaliselt. Et see on poliitiliselt ja sõjaliselt võimalik, see on tõestatud, see on juba fakt".[1]

V. I. Lenin tegi nimetatud järelduse fakti alusel, et teatud ajaloolise perioodi vältel kuni sotsialismi võiduni kogu maailmas on kaks vastandlikku süsteemi - sotsialism ja kapitalism - paratamatult sunnitud koos eksisteerima ja arendama teatud suhteid.

V. I. Lenin märkis seejuures, et mitte ainult noor Nõukogude riik, vaid ka kapitalistlikud maad on huvitatud taolistest suhetest. "Nõuavad ju kõigi kapitalistlike riikide kõige pakilisemad, elulisemad, praktilisemad ja viimaseil aastail teravamalt ilmsiks tulnud huvid, et kaubavahetust Venemaaga tuleb arendada, korrastada ja laiendada. Kui aga seda laadi huvid on olemas, siis võib vaielda, võib tülitseda, võib mitmesugustes kombinatsioonides lahku minna ... aga lõppude lõpuks rajab see põhiline majanduslik vajadus ikka ise enesele tee", kirjutas V. I. Lenin.[2]

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 126.

[2] Sealsamas, lk. 237.

Nõukogude riik tegi korduvalt kapitalistlikele riikidele ettepanekuid normaalsete heanaaberlike suhete taastamiseks, olles valmis tegema välismaistele kapitalistidele isegi teatud järeleandmisi. Idee kahe erineva süsteemi rahulikuks kooseksisteerimiseks väljendati juba 8. novembril 1917.a. avaldatud rahudekreedis. Nõukogude valitsuse läkituses sõdivate maade valitsustele ja rahvastele 28. novembrist 1917.a. tehakse ettepanek "avalikult sõlmida uus leping kokkuleppimise ja koostöö alusel".[1]

Purustanud imperialistide sõjalise interventsiooni ja majandusliku ning diplomaatilise blokaadi, sundis Nõukogude riik tunnustama sotsialistliku süsteemi täielikku võrdõiguslikkust rahvusvahelistes suhetes ja alustama temaga normaalseid majanduslikke ning poliitilisi suhteid.

Suhete normaliseerimisele avaldas mõju kapitalistlike maade püüd leida majanduslike suhete arendamises Nõukogude riigiga väljapääsu sõjajärgsest majanduskriisist.

"On olemas tugevam jõud kui mistahes vaenuliku valitsuse või klassi soov, tahe ja otsus, see jõud on - üldised ülemaailmsed majanduslikud suhted, mis sunnivad neid sellele meiega suhtlemise teele", kirjutas V. I. Lenin.[2]

Alates aastatest, mil kapitalistlikud riigid nõustusid normaalsete suhete jaluleseadmisega noore Nõukogude riigiga, on need suhted pidevalt laienenud ja mitmekesistunud.

Kõrvuti majandusliku koostööga oli Nõukogude Liit Teise maailmasõja perioodil antifašistliku koalitsiooni üheks juhtivaks riigiks, etendades peaosa fašistliku Saksamaa ja imperialistliku Jaapani agressiooni purustamises.

Sõjajärgsel perioodil, koos sotsialistliku süsteemi muutumisega maailmasüsteemiks, suurenes tema osatähtsus rahvusvahelistes suhetes.

Nõukogude Liit ja rahvademokraatiamaad nõuavad õigustatult, et, kooskõlas maailma poliitiliste jõudude vahekordades

---

[1] "Документы внешней политики СССР", T. I, lk. 29.

[2] V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 129.

toimunud muudatustega rahvusvaheliste organisatsioonide struktuuris ja tähtsate rahvusvaheliste probleemide lahendamiseks loodud organite koosseisus, võetaks arvesse tegelikult rahvusvahelisel areenil eksisteerivat jõudude vahekorda. Nad nõuavad, et nendes oleksid võrdsel määral esindatud sotsialistlikud, agressiivsetesse sõjalistesse blokkidesse koondunud imperialistlikud ja neutraalsed riigid. Ainult selline koosseis kindlustab nende organite eduka tegevuse tähtsate rahvusvaheliste probleemide lahendamisel.

Kuigi Nõukogude Liidu ja rahvademokraatiamaade suhted kapitalistlike riikidega iga aastaga laienevad, on siiski reaktsioonilisi jõude, kes valmistavad ette sõjalisi avantüüre sotsialismimaade vastu. Praeguses olukorras, tuuma- ja bakterioloogiliste relvade olemasolu korral tähendaks see inimkonna tõukamist tuumasõja koledustesse, tema seadmist hävimisohtu. Nagu märkis N. S. Hruštšov, "maailmasõda tänapäeva tingimustes oleks ... raketi- ja tuumasõda, s. t. kõige hävitavam sõda ajaloos".[1]

Seega on ilmne, et inimkonna heakäekäiguks on vaja arendada heanaaberlikku koostööd erineva sotsiaalse süsteemiga riikide vahel.

"Sotsialistlike ja kapitalistlike riikide r a h u l i k k o o s e k s i s t e e r i m i n e on inimkonna arenemise objektiivne vajadus", märgitakse Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programmis. " S õ d a e i s a a e g a t o h i o l l a r a h v u s v a h e l i s t e t ü l i k ü s i m u s t e l a h e n d a m i s e m e e t o d i k s . Kas kooseksisteerimine või katastroofiline sõda - üksnes nii on küsimuse üles seadnud ajalugu."[2]

Rahulik kooseksisteerimine võib toimuda ainult üldtunnustatud rahvusvahelise õiguse normide ja printsiipide alusel.

---

[1] N.S. Hruštšov, Maailma kommunistliku liikumise uutele võitudele, "Kaasaja teoreetilisi probleeme", Tallinn 1961, lk. 114.

[2] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk.55.

Põhilised rahvusvahelise õiguse printsiibid, mille alusel peab toimuma riikidevaheline heanaaberlik koostöö, on antud viies tuntud printsiibis rahulikust kooseksisteerimisest - pantša šila - , mis on kujunenud lipukirjaks sadadele miljonitele rahu ja rahvusvahelise julgeoleku eest võitlevaile inimestele.

Nendeks printsiipideks on: 1) suveräänsuse ja territoriaalse terviklikkuse austamine, 2) mittekallaletung, 3) mittevahelesegamine, 4) võrdsus ja vastastikune kasu ja 5) rahulik kooseksisteerimine.[1]

Nimetatud printsiibid väljendati esmakordselt 28. juunil 1954. a. Hiina Rahvavabariigi ja India ühises deklaratsioonis. Neid printsiipe tunnustavad sotsialismileeri ja rahvusvahelisel areenil eksisteerivad neutraalsed maad.

Nad on õiguslikuks aluseks, millele baseerub erineva süsteemiga riikide rahulik kooseksisteerimine.

Erineva süsteemiga riikide rahuliku kooseksisteerimise eest võitleb ka maailmas arenev rahupooldajate liikumine. Kuigi ta koondab inimesi erinevast rahvusest, erinevaist klassidest, elukutsetest, erinevate veendumustega, on nende siht üks - kõrvaldada sõjad riikidevahelistest suhetest.

Rahupooldajate liikumine on tänapäeval muutunud reaalseks jõuks, mis koos rahvusvahelisel areenil võitlevate teiste rahujõududega võib vältida maailmasõdu, nagu märgiti NLKP XXII kongressil.

Rahupooldajate liikumine algas 1947-1948. a. Prantsusmaal ja teistes Lääne-Euroopa maades demokraatlikult meelestatud rahvahulkade liikumisena protestiks agressiivsete sõjaliste blokkide loomise plaanide ja imperialistlike ringkondade poolt üha laialdasemalt levitatava sõjahüsteeria vastu.

1949. a. toimus üheaegselt Prahas ja Pariisis esimene ülemaailmne rahupooldajate kongress, millest võtsid osa 72 riigi esindajad.

---

[1] В.Н. Дурденевский, М.И. Лазарев, Пять принципов мирного сосуществования, Москва 1957, lk. 21.

Teine kongress toimus Varssavis 1950. a. Kongress valis keskse organi - Ülemaailmse Rahunõukogu. 1952. aastal toimus Viinis kongress rahu kaitseks ja 1955. aastal Helsingis Ülemaailmne rahuassamblee. Viimasest võtsid osa rahupooldajate esindajad kõigist maailma riikidest, aga samuti ka mitmesuguste poliitiliste parteide ja ühiskondlike organisatsioonide esindajad.

Rahupooldajate kongressidel ja Ülemaailmses Rahunõukogus on pidevalt arutatud aktuaalseid rahvusvahelisi probleeme ja vastu võetud otsuseid ning üleskutseid nende rahumeelseks lahendamiseks (Korea, Indo-Hiina ja Kongo küsimused, Saksamaa probleem, massilise hävitamise relvade keelamine jm.). Nende algatusel on läbi viidud mitmeid ülemaailmseid üritusi. Rahunõukogu korraldas allkirjade kogumise stokholmi üleskutsele, milles rahvad tunnistavad sõjaroimariks valitsuse, kes esimesena kasutab aatomirelva. Üleskutsele antud enam kui 600 miljonit allkirja näitab selle liikumise ulatust ja jõudu.

1962. a. juulis toimus Moskvas ülemaailmne kongress üldise desarmeerimise ja rahu eest. Kongressist võttis osa umbes 2500 delegaati 121 maalt. Maailma rahvastele saadetud läkituses märgitakse, et desarmeerimine ei ole mitte ainult eluliselt vajalik, vaid ka võimalik. "Eile oli ta inimkonna parimate mõtlejate unistuseks. Täna on desarmeerimine muutunud praktiliseks ülesandeks, mille lahendamise eest peab igaüks meist võitlema."[1] Läkituses pöördutakse kõigi tuumarelvi omavate riikide poole üleskutsega sõlmida viivitamata leping aatomirelvade katsetuste lõpetamiseks kõigis keskkondades - atmosfääris, kosmoses, maa ja vee all. Seejuures märgitakse, et kokkulepe on esimeseks sammuks aatomirelvade keelamisel ja nende varude hävitamisel. Peamiseks ülesandeks on aga lepingu sõlmimine üldise ja täieliku desarmeerimise kohta range rahvusvahelise kontrolli all.

---

[1] "Новое время" 1962, № 30, lk. 3.

Rahupooldajate organisatsioon ei ole riikide poolt loodud organisatsioon ja tema otsused ning aktid ei ole otseselt rahvusvahelise õiguse normideks. Nad väljendavad siiski sadade miljonite inimeste veendumust, kes on võimelised mõjutama oma valitsuse poliitikat ja sundima neid loobuma aktidest, mis võivad ohustada rahvusvahelist rahu ja julgeolekut. Seepärast on neil oluline tähtsus erineva süsteemiga riikide rahuliku kooseksisteerimise kindlustamisel.

II peatükk.

RAHVUSVAHELISE ÕIGUSE SUBJEKT.[1]

§ 1. Rahvusvahelise õiguse subjekti mõiste.

Rahvusvahelise õiguse subjekti all mõeldakse vastavalt õiguse üldteoorias antud seisukohale rahvusvahelisest avalikõigusest tulenevate õigustuste ja kohustuste kandjat. Eespool, vaadeldes rahvusvahelise avalikõiguse erisusi, juba nägime, et rahvusvahelise õiguse subjekt erineb siseriiklike õigusharude subjektist. Kui siseriiklikes õigusharudes õigussuhte subjektiks on füüsilised ja juriidilised isikud, siis rahvusvahelise õiguse subjektiks on riik. Rahvusvaheline õigus õigustab ja kohustab riike.

Ühiskonna ajaloolise arengu erinevatel etappidel on tunnustatud ka riigist erinevaid rahvusvahelise õiguse subjekte. Orjanduslikus ühiskonnas ja feodalismi perioodil tunnustati

---

[1] Л. А. Моджарян, Субъекты международного права, М. 1958.

TARTU ÜLIKOOLI

rahvusvahelise õiguse subjektina ka valitsejaid, linnu, kaubanduslikke organisatsioone. Näiteks, feodalismi perioodil arendasid Itaalia linn-riigid Veneetsia ja Genua ulatuslikke rahvusvahelisi suhteid tol perioodil rahvusvahelisel areenil eksisteerivate riikidega ja sõlmisid nendega mitmesuguseid lepinguid. Samuti arendas ulatuslikke rahvusvahelisi suhteid Hansa Liit.

Sajandeid tegutses rahvusvahelistes suhetes riikide ja valitsejatega võrdse partnerina Ida-India Kaubaselts. Kapitalismi arenguga kaasnev feodaalse killustatuse likvideerimine ja tsentraliseeritud rahvusriikide kujunemine tõrjub kõrvale need rahvusvahelisel areenil riikidega võrdsete õigustega tegutsevad õiguse subjektid. Otsustava tõuke sellele protsessile annab Prantsuse revolutsioon, mis tõrjub kõrvale valitseja - monarhi - rahvusvahelise õiguse subjekti positsioonilt ja asetab sellele natsiooni - rahvuse. "Rahvad on üksteise suhtes sõltumatud ja suveräänsed", väidetakse Grégoire'i poolt koostatud rahvaste õiguste deklaratsioonis, "vaatamata sellele, milline ka ei oleks inimeste arv, kes ta moodustavad, ja tema poolt asustatud territooriumi ulatus."[1]

XIX sajandil muutubki riikide praktikas valitsevaks seisukoht, mis tunnistab riigi rahvusvahelise õiguse subjektiks.

Mis on nimetatud seisukoha praktiliseks tagajärjeks? Kõigepealt see, et ainult riigid võivad sõlmida rahvusvahelisi lepinguid, nendega luua, muuta või lõpetada rahvusvahelis-õiguslikke õigussuhteid, olla õigustatud ja kohustatud rahvusvahelisel areenil. Füüsilised ja juriidilised isikud võivad tegutseda rahvusvahelisel areenil vaid erandjuhtudel ja sedagi ainult riikide nõusolekul, nende vahel sõlmitud lepingute alusel.

Ainult riigid on õigustatud pidama läbirääkimisi ja

---

[1] "Французская буржуазная революция 1789-1794", М.-Л., 1941, lk. 537.

arendama suhteid küsimustes, mis kuuluvad reguleerimisele rahvusvahelise õigusega. Ja lõpuks, ainult riigid võivad kasutada sanktsioone rahvusvahelise õiguse normide täitmise kindlustamiseks ja nende rikkumiste vältimiseks.

§ 2. Riigist erinevaist rahvusvahelise õiguse subjektidest.

Rahvusvahelise õiguse teoorias püüavad paljud autorid ka füüsilisi ja juriidilisi isikuid tunnustada rahvusvahelise õiguse subjektidena. Nagu eespool juba nägime, tunnistavad normativistliku koolkonna esindajad (Kelsen, Politis) peamisteks rahvusvahelise õiguse subjektideks füüsilised isikud. Nende arvates rahvusvahelise õiguse normid õigustavad ja kohustavad vahetult riikide kodanikke, arvestamata isegi seda, kas vastav riik tunnustab antud rahvusvahelise õiguse normi või mitte.

Tendentsid, mis püüavad muuta füüsilisi isikuid rahvusvahelise õiguse subjektideks, ilmnesid ka ÜRO töös, nimelt deklaratsiooni ja konventsiooni väljatöötamisel inimõiguste kaitseks. Kuid need reaktsioonilised seisukohad lükati tagasi riikide enamuse poolt.

Teoreetilised seisukohad, mis püüavad muuta füüsilisi isikuid rahvusvahelise õiguse subjektideks, teenivad ilmselt reaktsioonilisi eesmärke. Nad püüavad kindlustada imperialistlike suurriikide valitsevatele ringkondadele võimaluse vahelesegamiseks teiste maade siseasjadesse ja nende suveräänsete õiguste rikkumiseks inimõiguste kaitse sildi all. Selliste seisukohtadega muidugi ei saa nõustuda Nõukogude Liit ja teised riigid, kes seisavad valvel iseseisvuse ja sõltumatuse eest.

Rahvusvaheline õigus sisaldab norme, mis kaitsevad üksikisikuid. Näiteks ÜRO põhikiri kohustab riike (art. 1, p. 3) arendama rahvusvahelist koostööd lugupidamise edendamisel inimeste õiguste ja põhivabaduste vastu "kõigi jaoks, vahet tegemata rassi, soo, keele ja usundi järgi".

1948. a. sõlmitud konventsioon genotsiidi tunnustamise kohta rahvusvaheliseks kuriteoks keelab rassi, rahvuse, etniliste ja usuliste gruppide füüsilise hävitamise ja nende ebainimliku kohtlemise.

Kõik need rahvusvahelised lepingud kohustavad riike tarvitusele võtma teatud abinõusid üksikisikute kaitseks, kuid ei muuda neid sellega veel rahvusvahelise õiguse subjektideks.

R a h v u s saab olla rahvusvahelise õiguse subjektiks vaid erijuhtudel; nimelt siis, kui ta moodustab omaette riigi või kuulub liiduvabariigina sotsialistlikku föderatsiooni. Paljurahvuselistes kodanlikes maades, kus kogu riigivõim on koondatud teatud põhirahvuse kätte, ei ole vähemusrahvused rahvusvahelise õiguse subjektiks ega oma ka mingisugust õigust rahvusvahelisest suhtlemisest osavõtuks.

Rahvusvahelise õiguse subjektina tuleb tunnustada ka rahvust, kes on alustanud võitlust oma iseseisvuse ja sõltumatuse eest, kui ta on moodustanud juba teatud keskse organid, kes juhivad seda võitlust ja esindavad teda rahvusvahelisel areenil. Selle järelduse võime teha ÜRO põhikirja alusel (art. 1, p. 2), mis loeb organisatsiooni üheks ülesandeks sõbralike suhete arendamise "rahvaste vahel rahvaste võrdõiguslikkuse ja enesemääramise põhimõtte austamise alusel". Nagu nähtub eeltoodust, loeb ÜRO põhikiri rahvaste enesemääramise õiguse üheks kaasaegse rahvusvahelise õiguse põhiprintsiibiks ja keelab ühe rahvuse orjastamise teise poolt. Nimetatud seisukohta kinnitab ÜRO Peaassamblee XV istungjärgul vastuvõetud deklaratsioon asumaadele ja sõltuvatele riikidele sõltumatuse andmise kohta.

Esimese maailmasõja perioodil poolakad ja tšehhid moodustasid Pariisis oma keskse organid - rahvakomiteed - kes arendasid teatud rahvusvahelisi suhteid Entente'i riikide valitsustega.

Eeltoodu alusel oli rahvusvahelise õiguse subjektiks ka alžeeria rahvas, kes aastaid võitles ajutise valitsuse juhtimisel oma iseseisvuse ja sõltumatuse eest.

Üksikud autorid loevad õigussubjektideks ka rahvusvahelisel areenil tegutsevaid poliitilisi organisatsioone (nõukogude autoritest näit. F. I. Koževnikov), eelkõige Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni. Põhikirja kohaselt on ÜRO-le antud väga laiad volitused tegutsemiseks rahvusvahelisel areenil, mis teda paljudel juhtudel näiliselt võrdsustab rahvusvahelise õiguse subjektiga. Ta võib sõlmida lepinguid, tal on iga oma liikme territooriumil "selline õigusvõime, mis võib osutuda vajalikuks tema funktsioonide täitmiseks ja eesmärkide saavutamiseks" (art. 104), organisatsiooni ametiisikud kasutavad diplomaatilist immuniteeti taoliselt riikide esindajatega. Ta võib kasutada sanktsioone rahvusvahelise õiguse rikkumiste ja rahu ohustamise ning agressiooniaktide puhul.

Ei tohi siiski unustada, et need volitused on organisatsioonile antud riikide poolt, kes põhikirjas ettenähtud viisil võivad kas laiendada või kitsendada tema volitusi ja koguni likvideerida organisatsiooni. Erinevalt riikidest ei ole organisatsioonil oma territooriumi, kus ta teostaks suveräänset võimu. Kõik see näitab, et rahvusvahelised organisatsioonid ei ole rahvusvahelise õiguse subjektid.

§ 3. Riikide ühendid rahvusvahelise õiguse subjektina.

Tavaliseks rahvusvahelise õiguse subjektiks on unitaarne riik. Kuid unitaarsete riikide kõrval esinevad rahvusvahelisel areenil ka mitmesugused riikide ühendid, mille puhul tekib küsimus nende õigustest rahvusvahelises suhtlemises.

Ajaloos esinenud riikide ühenduseks on u n i o o n i d. Unioonid on monarhistlike riikide ühendid, mis moodustamise viisi ja eesmärkide poolest jagunevad: a) p e r s o n a a l u n i o o n i d ja b) r e a a l u n i o o n i d.

P e r s o n a a l u n i o o n i d on monarhistlike riikide ühendid, kus ühendavaks lüliks kahe või isegi enama riigi vahel on ühine riigipea. Nad tekivad põhjusel, et monarhistlikes riikides monarhi surma korral läheb troon päri-

mise teel üle sugulastele. Selle tulemusena ühe riigi riigipea võib pärida ka teise riigi trooni. Näiteks päris 1714.a. Hannoveri kuningas Inglismaa trooni. Personaalunioon Inglismaa ja Hannoveri vahel kestis kuni 1837. a. ja Hollandi ja Luxenburgi vahel 1885. kuni 1908. aastani.

Ühise riigipea olemasolu ei muuda teoreetiliselt personaaluniooni kuuluvate riikide kui rahvusvahelise õiguse subjektide seisundit. Nad jäävad edasi rahvusvahelise õiguse subjektideks ja võivad sõlmida omavahel lepinguid. Isegi relvastatud kokkupõrked on mõeldavad uniooni kuuluvate riikide vahel. Riigipea personaalunioonis ei esine rahvusvahelises suhtlemises mitte kui uniooni riigipea, vaid lähtudes akti sisust, ühe või teise uniooni kuuluva riigi peana.

R e a a l u n i o o n i d on rahvusvaheliste lepingutega teatud eesmärkideks loodud monarhistlike riikide liidud. Liidu loomise eesmärgiks on tavaliselt riigikaitse korraldamine. Reaaluniooni kuuluvatel riikidel on üks riigipea ja rahvusvahelistes suhetes tunnustatakse õiguse subjektiks vaid uniooni. Kuid siseriiklike küsimuste lahendamisel, mis lepinguga ei ole antud uniooni kompetentsi, vaadeldakse kodanlikus kirjanduses uniooni moodustavaid riike suveräänsetena.[1] Lepingutega antakse tavaliselt uniooni kompetentsi riigikaitse, välissuhtlemine, liiklus, rahandus, millistes küsimustes luuakse ka üleuniioonilised organid. Üksikute riikide kompetentsi jäävad teisejärgulised küsimused, nagu kohalikud maksud, heakord, teede korrashoid jne. Kuna põhilised välis- ja sisepoliitilised küsimused on antud uniooni lahendada, ei saa me vaadelda neid moodustavaid riike suveräänsetena.

Reaaluniioonid moodustasid Austria-Ungari 1887-1918. a. ja Rootsi-Norra 1814.-1905. aastani.

Vabariikide ühenditeks on k o n f ö d e r a t s i o o n i d ja f ö d e r a t s i o o n i d .

K o n f ö d e r a t s i o o n on rahvusvahelise le-

---

[1] Л. Оппенгейм, Международное право, т. I, полутом I, lk. 174.

pinguga teatud eesmärkideks loodud riikide liit. Liidu loomise eesmärgiks on temast osavõtvate riikide iseseisvuse ja sõltumatuse kaitse. Erinevalt reaalunioonist puudub konföderatsioonil ühine riigipea. Konföderatsiooni kompetentsi antud küsimuste otsustamiseks moodustatakse riikide esindajate konvent, millest riigid võtavad osa oma diplomaatiliste esindajatega. Konvendi otsused viiakse ellu üksikute riikide vastavate riigiorganite poolt.

Konföderatsioon ei ole rahvusvahelise õiguse subjektiks. Temasse kuuluvad riigid jäävad edasi rahvusvahelise õiguse subjektiks, kuid nende rahvusvaheline õigus- ja teovõime on konföderatsiooni kompetentsi antud küsimustes piiratud konvendi otsustega.

Konföderatsioonideks olid: Ameerika Ühendriigid 1776.-1787. a.; ja Šveits 1815. - 1848. a.

Konföderatsioonid on oma iseloomult, nagu ajalugu näitab, teatud üleminekuperioodi riikide ühendiks ja nad lõpevad tavaliselt föderatsiooni moodustamisega. Tänapäeva rahvusvahelisel areenil ei ole enam konföderatsiooni.

F ö d e r a t s i o o n ehk liitriik on riigiõiguslik akti - konstitutsiooni - alusel loodud riikide ühend. Föderatsioonil on oma riigipea (näit. USA-s president) ja keskorganid föderatsiooni kompetentsi antud küsimuste lahendamiseks. Kodanlikes föderatsioonides on rahvusvahelise õiguse subjektiks ainult föderatsioon. Ainult föderatsioon võib sõlmida rahvusvahelisi lepinguid ja osa võtta rahvusvahelisest suhtlemisest.[1] Kuigi kodanlikud autorid püüavad vaadelda föderatsiooni kuuluvaid osariike suveräänsete riikidena, ei saa me sellega nõustuda. Osariigid kodanlikus föderatsioonis on tegelikult vaid piiratud kompetentsiga haldus-territoriaalsed üksused.

Sotsialistlikus föderatsioonis on rahvusvahelise õiguse subjektideks nii föderatsioon tervikuna kui ka üksikud liidu-

---

[1] Vt. lähemalt sotsialistliku ja kodanliku föderatsiooni erinevusi Nõukogude Liidu riigiõiguse kursusest.

vabariigid. 1. veebruari 1944. a. seadusega anti NSV Liidus liiduvabariikidele õigus diplomaatiliste ja konsulaaresindajate vahetamiseks välisriikidega, kokkulepete sõlmimiseks ja rahvusvaheliste organisatsioonide tööst osavõtuks. Ukraina ja Valgevene NSV-d on Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni ja paljude teiste rahvusvaheliste organisatsioonide liikmeiks.

NSV Liidu ja liiduvabariikide kompetentsi rahvusvahelises suhtlemises piiritleb konstitutsioon. NSV Liidu konstitutsiooni alusel kuulub (art. 14) liidu kompetentsi rahvusvahelises suhtlemises: NSVL esindamine rahvusvahelistes suhetes, lepingute sõlmimine, ratifitseerimine ja denonsseerimine, üldise korra kindlaksmääramine liiduvabariikide suhtlemiseks välisriikidega, sõja ja rahu küsimused, riigikaitse korraldamine, väliskaubandus riikliku monopoli alusel, välismaalaste vastuvõtmine NSVL riikkondsusse ja välismaalaste õiguslik seisund, diplomaatiliste ja konsulaaresindajate määramine välisriikidesse ning nende õigusliku seisundi kindlaksmääramine.

§ 4. Alatiselt neutraalsed riigid.

Alatiselt neutraalsed on riigid, kes rahvusvahelise lepinguga või ühepoolse deklaratsiooniga võtavad endale kohustuse mitte osa võtta relvastatud konfliktidest ja sõjalistest liitudest ning mitte lubada oma territooriumil välismaiste sõjaväebaaside loomist.

Ajalooliselt olid alatiselt neutraalsed riigid Belgia ja Luksemburg.

Belgia neutraalsust tunnustati 1831. ja 1839. a. Londoni lepingutega ja seda garanteerisid suurriigid: Suurbritannia, Prantsusmaa, Venemaa, Austria ja Preisimaa. Luksemburgi alatist neutraalsust tunnustati samuti suurriikide garanteerimisel 1867. a. Londoni lepinguga. Imperialistlik Saksamaa, alustades 1914. a. Esimest maailmasõda, ei arvestanud nende maade alatist neutraalsust. Ta vallutas reetlikult mõlemad maad, jätkates kallaletungi läbi nende territooriumide Prant-

susmaale. Pärast Esimest maailmasõda Pariisi rahukonverentsil loobusid mõlemad riigid oma alatisest neutraalsusest.

Praegu on alatiselt neutraalsed riigid Šveits, Austria ja Laos. Šveitsi neutraliteeti tunnustati rea riikide poolt 1815. a. Viini kongressil vastuvõetud erilise deklaratsiooniga.[1]

Austria alatist neutraalsust tunnustati 1955. a. riikliku lepingu sõlmimisel. Selle aluseks oli Austria parlamendi poolt vastuvõetud vastav deklaratsioon, mida tunnustasid Nõukogude Liit, USA, Suurbritannia ja Prantsusmaa. Laose alatist neutraalsust tunnustati 1962. a. Genfi deklaratsiooniga.

Nagu eeltoodud alatise neutraliteedi määrutlusest nähtub, on nende riikide tegevus rahvusvahelisel areenil sõjalistes küsimustes piiratud. Kuid need kitsendused on nende poolt vabatahtlikult endile võetud ja ei ole seega vastuolus nende suveräänsusega ega piira nende kui rahvusvahelise õiguse subjekti seisundit. Alatiselt neutraalsed riigid võivad omada enda kaitseks relvastatud jõude ja oma territooriumi kaitsmiseks vajalikke kaitseehitusi.[2]

Alatine neutraliteet kui oluline tegur rahvusvahelise rahu kindlustamiseks on leidnud rahuarmastavate rahvaste üldise tunnustuse. Eriti nõuavad rahvad teatud piirkondades tänapäeva kõige ohtlikumate relvade - tuumarelvade hoidmise keelamist. Üldise heakskiidu rahvahulkades leidis Poola Rahvavabariigi välisministri Rapacky poolt esitatud plaan Kesk-Euroopas aatomivaba tsooni loomiseks. Imperialistlike riikide vastuseisust hoolimata võeti ÜRO Peaassamblee XVI istungjärgul vastu resolutsioon Aafrika kuulutamiseks aatomivabaks tsooniks. Nimetatud resolutsioon omab kahtlematult olulist tähtsust inimkonna vabastamisel aatomisõjaohust.

---

[1] Deklaratsioonile kirjutasid alla Austria, Hispaania, Prantsusmaa, Preisimaa, Portugal, Rootsi, Suurbritannia ja Venemaa.

[2] Erandi moodustas Luksemburg, kellel 1867. a. lepinguga keelati relvastatud jõudude organiseerimine ja kindlustuste rajamine.

§ 5. Suveräänsus.

Rahvusvahelise õiguse subjektiks on vaid suveräänsed riigid, s. o. riigid, kes peavad vastama teatud nõudeile. Mida mõeldakse suveräänsuse all? Suveräänsuse küsimus on üheks kõige vaieldavamaks küsimuseks rahvusvahelises õiguses. Vaidlused ei toimu mitte ainult tema mõiste ja olemuse üle, vaid ka küsimuses, kas on olemas suveräänsust kui riigile iseloomulikku tunnust või mitte. Kaasaegses kodanlikus doktriinis eitavad väga paljud autorid imperialistlike suurriikide agressiivse poliitika huvides suveräänsuse mõistet. Seda tehakse ilmselt selleks, et soodustada imperialistlikel suurriikidel vahelesegamist teiste riikide siseasjadesse ja nende iseseisvuse ja sõltumatuse likvideerimist.

S u v e r ä ä n s u s e a l l m õ i s t a m e o m a f u n k t s i o o n i d e s õ l t u m a t u t t e o s t a m i s t r i i g i p o o l t n i i s i s e r i i g i s k u i k a r a h v u s v a h e l i s t e s s u h e t e s .

Eeltoodud määratlusest näeme, et suveräänsusel on oluline osa riikide iseseisvuse ja sõltumatuse kaitsmisel. Ainult neid riike, kes tõeliselt saavad teostada oma funktsioone sõltumatult teistest riikidest ja organisatsioonidest, võime nimetada suveräänseteks. Samuti näeme, et suveräänsus omab suurt tähtsust heanaaberliku koostöö arendamisel riikide ja rahvaste vahel ning rahvusvahelise rahu ja julgeoleku kindlustamisel, sest ta keelab vahelesegamise ühe riigi poolt teise riigi funktsioonide teostamisse, oma tahte pealesundimise teisele riigile. Igasuguste katsetega oma tahet teistele riikidele peale sundida, nende tegevust oma huvides mõjutada, kaasnevad rahvusvahelised konfliktid, mis võivad viia ohtlike relvastatud kokkupõrgeteni.

Suveräänsus on rahvusvahelise õiguse aluseks, sest nagu me eespool nägime, kujunes rahvusvaheline õigus ja areneb edasi riikide vahel sõlmitud võrdõiguslike lepingutega. Suveräänsuse eitamisega vallanduks rahvusvahelisel areenil piira-

matu omavoli, mis õigustaks imperialistlikel suurriikidel riikide ja rahvaste iseseisvuse ning suveräänsuse vägivaldset likvideerimist.

Suveräänsuse juures tuleb eraldada ühelt poolt tema vormilist ja teiselt poolt tema sisulist külge. Vormilise külje all mõtleme seda, et antud riigi konstitutsioon, seadused ja tema poolt sõlmitud rahvusvahelised lepingud võimaldavad sõltumatut funktsioonide teostamist. Kui konstitutsioon (näiteks osariikidel kodanlikus föderatsioonis) või rahvusvahelised lepingud teevad riigi funktsioonide teostamise sõltuvaks teisest riigist või mingisugustest muudest organitest, ei saa me rääkida suveräänsest riigist ning tunnustada teda täisõiguslikuks rahvusvahelise õiguse subjektiks. Seoses sellega, et Ameerika Ühendriikide poolt teistele maadele pealesunnitud Marshalli plaani ja Põhja-Atlandi organisatsiooni kaasabil kitsendatakse nendesse organisatsioonidesse kuuluvate riikide tegevusvabadust, räägimegi, et nimetatud riigid on kaotanud tunduva osa oma suveräänsusest ja neid ei saa enam vaadelda täisõigusliku rahvusvahelise õiguse subjektina.

Olgugi et konstitutsioon ja lepingud vormiliselt kindlustavad riigile oma funktsioonide sõltumatu teostamise võimaluse, võib see osutuda faktiliselt võimatuks mitmesugustel muudel põhjustel, kas majandusliku või sõjalise vahelesegamise tagajärjel, ja me ei saa samuti rääkida tõeliselt suveräänsest riigist.

Tänapäeval püüavad imperialistlikud suurriigid eriti ulatuslikult majandusliku vahelesegamisega allutada nõrgemaid riike oma ülemvõimule ja likvideerida nende sõltumatust. V. I. Lenin näitas juba omal ajal, et finantskapitali kaasabil on suurriigid võimelised allutama endile teisi maid.

Just seepärast, et Lõuna-Vietnamis, Lõuna-Koreas ja Taivanil moodustatud režiimid, kuigi nad vormiliselt eksisteerivad suveräänsetena, on täielikult sõltuvad Ameerika monopolistidest, ei saagi me neid vaadelda rahvusvahelise õiguse subjektidena. Samuti ei muuda kolooniaid rahvusvahelise õiguse subjektideks ka neile vormilise sõltumatuse andmi-

ne, kui sellega ei kaasne nendele rahvastele täieliku vabaduse andmist ise oma saatust määrata ja oma välissuhteid korraldada.

Nõukogude juriidilises literatuuris on püütud anda mitmeid suveräänsuse määratlusi. Prof. I. Levin nimetab suveräänsuseks "juriidilist ja faktilist võimet oma funktsioone teostada."[1] Nimetatud määratluse juures tõuseb küsimus, kes määrab kindlaks, kas riik on võimeline oma funktsioone teostama või mitte. Imperialistlikud suurriigid, eitades rahvusliku vabadusvõitluse tulemusena kujunenud riikide "võimet" oma funktsioone teostada, eitavad sellega ka nende iseseisvust ja saavad juriidilise aluse nende riikide likvideerimiseks relvastatud interventsiooni teel.

Paljud autorid nimetavad suveräänsust riigivõimu "sõltumatuse seisundiks". Nimetatud määratlus vaatleb suveräänsust nagu mingisugust riigi funktsioonide teostamisest eraldiseisvat nähet, mis võimaldab lugeda "suveräänseteks" ka marionettriike, keda me tegelikult ei saa lugeda üldse riikideks. Riigi suveräänsus ilmneb just tema funktsioonide teostamisel.

Professor E. A. Korovin nimetab suveräänsuseks rahva õigust iseseisvuse ja sõltumatuse saavutamiseks.[2] Antud määratlus lähtub kaasaja rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõttest, mis kindlustab igale rahvusele õiguse iseseisvuse ja sõltumatuse saavutamiseks. Kuid ta ei võimalda meil vastata küsimusele, kas antud riik on momendil suveräänne ja täisõiguslik rahvusvahelise õiguse subjekt või mitte. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtte alusel kõik praegu veel koloniaalorjuses vaevlevad rahvad omavad õiguse iseseisvuse ja sõltumatuse saavutamiseks, kuid see ei tähenda, et nad juba praegu oleksid suveräänsed ja rahvusvahelise õiguse subjektid.

---

1 И.Д. Левин, Суверенитет, М. 1948, lk. 227.

2 Е.А. Коровин, Некоторые основные вопросы теории международного права, "Советское государство и право", 1954, № 6, lk. 43.

Suveräänsus kui riigi eksisteerimise oluline tunnus tekkis kaheldamatult ühes riigi tekkimisega. Juba orjandusliku ühiskonna riigid omasid suveräänsuse tunnuseid. Tunnistati nende organite sõltumatust teistest riikidest ja ka teistest organisatsioonidest siseriigis, territooriumi puutumatust, riigivõimu ülimuslikkust oma territooriumil, tema esindajate erilist õiguslikku kaitset jm.

Olgugi, et feodalismi perioodil vasallid tegelikult püüdsid koondada enda kätte kogu võimu täiust, moodustada riiki oma vasalkonnast ning isegi võistlesid võimu teostamisel keisritega, tunnustasid nad ometi vasallilepinguga oma alluvust keisrile ja täitsid rida kohustusi (maksud, sõjaväe andmise kohustus) keisri vastu. See näitab, et ka feodalismi perioodil tunnustati vormiliselt riigi suveräänsust.

Teoreetilised õpetused suveräänsusest kujunesid alles XV-XVI sajandil olukorras, kus ühes arenevate tootlike jõududega algas võitlus tsentraliseeritud riigi loomise eest. Feodalismi rüpes arenenud kapitalismi alged sattusid oma arengus teravasse vastuollu feodaalse killustatusega, mis raskendas ja pidurdas kapitalismi arengut. Kapitalismi arenguks oli vaja likvideerida feodaalne killustatus ja luua ühtsed tsentraliseeritud riigid. Selle tähtsa ülesande teostamisel aitasidki kaasa teoreetilised õpetused suveräänsusest. Nagu märgib tuntud saksa riigiõigusteadlane G. Jellinek, ei leiutanud suveräänsuse mõistet teadlased oma kabinettides, vaid ta kujunes praktilises võitluses kolme võimu, nimelt keisri, feodaalide ja kiriku vahel ülemvõimu pärast. Teatud ajalooperioodil koondas kirik enda kätte kogu võimutäiuse, allutades endale nii keisri kui ka feodaalid. Seda kiriku võimutäiust demonstreeris Henri IV teekond Canossasse.

Esimesed teoreetilised seisukohad suveräänsuse mõiste kohta väljendati Vene riigis Ivan III valitsemise ajal Josif Sanini ja Ivan Peresvetovi töödes. Nendes tunnustati keisri võimu ülimuslikkust feodaalide ja kiriku suhtes.

Suveräänsuseõpetuse rajajaks Lääne-Euroopas on prantsuse teadlane J. Bodin, kes 1577. a. ilmunud töös "De la Répub-

lique" tunnustas absoluutse monarhi suveräänset võimu. Tema õpetuse kohaselt peab piiramatu ja jagamatu monarhi võim allutama endale nii feodaalid kui ka kiriku. Absoluutse monarhi võimutäiust tunnustasid oma töödes ka tolle perioodi inglise autorid Hobbes ja Locke.

Kaasaja mõttes on nimetatud õpetused muidugi reaktsioonilised, kuna nad aitasid kaasa kogu võimumutäiuse koondumisele absoluutse monarhi kätte, võttes rahvahulkadelt võimaluse kaasa rääkida riigivõimu teostamisel. Tollel perioodil olid nimetatud õpetused siiski progressiivsed, kuna pealisehituse osana aitasid nad kaasa ühiskonna edasist arengut takistava feodaalse killustatuse likvideerimisele ja tsentraliseeritud riigi loomisele.

Feodalismi rüpes kujunenud uus ühiskondlik klass - kodanlus - alustades võitlust riigivõimu enda kätte koondamise eest, püstitas rahva suveräänsuse õpetuse. Selle õpetuse loojaks oli tuntud prantsuse filosoof J. Rousseau oma töös "Ühiskondlik leping". Selle õpetuse kohaselt piiramatu ja jagamatu võim riigis kuulub rahvale, kes teostab seda valitud esindusorganite kaudu.

Rahva suveräänsuse õpetusel on suur tähtsus rahvahulkade mobiliseerimisel võitlusesse feodalismi kukutamise ja kodanliku riigi loomise eest. Kodanlus, tulnud võimule, koondas kogu võimutäiuse enda kätte, jättes töötavad hulgad õigusetusse olukorda. Mitmesugused valimisõiguses kehtestatud tsensused, nagu varandus-, haridus-, paiksustsensus jm. jätavad töötavad hulgad valimisõigusest ilma ja kindlustavad vaid kodanlusele võimaluse valida ja olla valitud esindusorganitesse.

Seega on "rahva suveräänsus" kodanlikes maades vaid fiktsiooniks, millega püütakse petta rahvahulki ja varjata tõsiasja, et kodanliku riigi ülesandeks on kindlustada töötavate hulkade ekspluateerimist kodanluse poolt. Nimetatud tõsiasja ei muuda mingil määral asjaolu, et veel praegu kodanlikud konstitutsioonid deklareerivad kogu võimutäiuse koondumist "rahva kätte", "tulenemist rahvast" ja teostamist "rahva huvides".

"Kodanlik kord sündis ahvatlevate loosungitega - vabadus, võrdsus ja vendlus", öeldakse NLKP programmis. "Kuid neid loosungeid kasutas kodanlus ainult selleks, et välja tõrjuda feodaalne ülemkiht ja tulla võimule. Võrdsuse asemele tekkis uus sügav sotsiaalse ja majandusliku ebavõrdsuse kuristik. Mitte vendlus, vaid äge klassivõitlus valitseb kodanlikus ühiskonnas."[1]

Ainult Nõukogude Liidus ja rahvademokraatiamaades on rahva suveräänsuse põhimõte tõeliselt ellu viidud. Siin kuulub võim tõeliselt rahvale ja seda teostatakse tema poolt valitud esindusorganite kaudu. Demokraatlik valimisõigus kindlustab kõigile kodanikele võimaluse valida ja olla valitud esindusorganitesse. Valijate õigus kontrolli teostamiseks valitud esindusorganite tegevuse üle ning õigus saadikukandidaate tagasi kutsuda, kui nad ei täida oma ülesandeid, kindlustavad rahva suveräänsuse põhimõtte elluviimise.

Eeltoodust nähtub, et suveräänsuse põhimõte omab teravat klassiiseloomu. Teda kasutatakse alati teatud klassi poolt oma võimu kindlustamiseks ja huvide kaitsmiseks.

Nõukogude Liidu ja rahvademokraatiamaade eeskuju mõjul on rahva suveräänsuse põhimõte tänapäeval kujunenud progressiivseks põhimõtteks, mis innustab sadu miljoneid kapitalistlike suurriikide orjuses vaevlevaid rahvaid võitlusele oma täieliku vabaduse ja suveräänsuse eest. Rahvusliku vabadusvõitluse nõrgendamiseks ja selleks, et aidata kaasa imperialistlike riikide agressiivse poliitika teostamisele, ongi kaasaegne kodanlik teadus alustanud sõjakäiku suveräänsuse põhimõtte vastu. Tembeldades suveräänsuse igasuguste rahvusvahelisel areenil ilmnevate pahede ja sõdade põhjuseks, püüavad imperialistide huve kaitsvad autorid kindlustada oma valitsevatele monopolistlikele ringkondadele suuremaid võimalusi rahvusliku vabadusvõitluse mahasurumiseks kolooniates ja sõltuvates maades ja majanduslikuks ning poliitiliseks ekspansiooniks teistesse maadesse.

---

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 30.

Sõdade ja riikidevaheliste konfliktide põhjuseks ei ole suveräänsus, vaid imperialistlike riikide agressiivne poliitika, mis ei austa nimetatud põhimõtet rahvusvahelisel areenil. Rahvusvahelist rahu ja heanaaberlikku riikidevahelist koostööd pole võimalik kindlustada suveräänsuse põhimõttest loobumisega, vaid selle järjekindla ja kõrvalekaldumatu austamisega kõigi rahvusvahelisest suhtlemisest osavõtvate riikide poolt.

§ 6. Piiratud suveräänsusega riigid.

Rahvusvahelisel areenil esinevad paljud riigid, kelle suveräänsust on piiratud rahvusvaheliste lepingutega. Taolisi riike nimetatakse piiratud suveräänsusega riikideks. Kuna neil riikidel puudub võimalus vabalt oma funktsioone teostada, siis ei saa neid lugeda ka täisõiguslikeks rahvusvahelise õiguse subjektideks.

Millises ulatuses üks või teine piiratud suveräänsusega riik on kaotanud oma rahvusvahelise õiguse subjekti õigused, oleneb vastavast lepingust.

Piiratud suveräänsusega riikideks on vasallriigid, protektoraadid, mandaadid ja hooldusalused territooriumid. Minevikus esinenud suveräänsuse piiramise vormiks oli veel kapitulatsioonide režiim. Mitmesuguseid suveräänsuse piiramise vorme kasutasid imperialistlikud suurriigid Aasia ja Aafrika rahvaste orjastamiseks ja nende ekspluateerimiseks. Erinevalt tavalisest koloniaalsüsteemist, säilitavad riigid siin vormiliselt teatud suveräänsed õigused (näit. protektoraatidel) ja neid maid ei vaadelda mõne teise riigi territooriumi osana. Tegelikult taoline vormiline teatud suveräänsete õiguste säilimine on enamikul juhtudest vaid näilik ja ka need maad kujutavad endist vaid imperialistlike suurriikide kolooniaid, kus kogu võimutäius oli koondatud imperialistlike suurriikide ametnike (kindralkubernerid, kubernerid jt.) kätte.

ÜRO põhikirja, eriti aga Peaassamblee XV istungjärgul NSV Liidu delegatsiooni algatusel vastuvõetud resolutsiooni-

ga kolooniatele ja sõltuvatele maadele sõltumatuse andmisest, on taolised suveräänsuse piiramise vormid vastuolus kaasaegse rahvusvahelise õigusega. Neile allutatud riikidel on õigus kõigi taoliste suveräänsuse kitsenduste tühistamiseks.

V a s a l l r i i g i d esinesid peamiselt feodalismi perioodil. Vasalliteet oli üheks peamiseks poliitilise sõltuvuse vormiks, mille kaasabil Euroopa riigid orjastasid ja ekspluateerisid Aasia rahvaid. Oma nimetuse on nimetatud sõltuvad riigid saanud sellest, et nende vahekord mõne teise riigiga tuletas meelde senjööri ja vasalli vahekorda. Nimelt pidid vasallriigid maksma mõnele teisele riigile (senjöörriigile) makse, abistama sõja korral, valitseja oli kohustatud truudust vanduma senjöörriigi valitsejale. Eriti levinud olid taolised riigid Indias, kus paljud kohalikud vürstiriigid olid kuni dominioonide moodustamiseni 1947. a. vasallsuhetes Inglismaaga. Euroopas olid vasallsuhetes Türgiga kuni 1878.a. Moldaavia ja Valahhia ning kuni 1908.a. Bulgaaria.

Tänapäeval on rahvusvahelisel areenil jäänud püsima vaid üks vasallriik, kääbusriik Andorra, kes seisab vasallsuhetes Hispaania ja Prantsusmaaga, makstes neile teatud iga-aastast maksu.

P r o t e k t o r a a d i k s nimetatakse riiki, kes erilise rahvusvahelise lepingu alusel on andnud teisele riigile õiguse enda esindamiseks rahvusvahelises suhtlemises ja sõjaliseks kaitsemiseks. Protektsioonileping on tüüpiliseks ebavõrdseks lepinguks, mis tavaliselt relvadega või mitmesuguste petlike võtetega imperialistlike suurriikide poolt vähemarenenud Aasia ja Aafrika rahvastele peale sunniti. Sagedasti toimus niisuguste protektsioonilepingute kaasabil protektoraatide annekteerimine imperialistlike riikide poolt.[1]

Protektoraatides säilivad kohalikud valitsused, kellel vormiliselt on õigus lahendada kõiki küsimusi, mis lepingu alusel ei ole üle antud protektorile. Kuid tavaliselt ka nen-

---

[1] Näiteks sundis Jaapan 1905. aastal Koreale peale protektsioonilepingu ja mõni aasta hiljem, nimelt 1910.a. annekteeris ta Korea.

de küsimuste lahendamisel "abi" osutamiseks protektor nimetab oma esindaja, residendi, kelle kätte ongi tegelikult koondunud kogu võimutäius ja kes seda teostab protektsiooni teostava riigi valitsuselt saadud juhendite alusel.

Niisuguse praktika tulemusena on protektoraadid tegelikult muutunud tavalisteks imperialistlike suurriikide koloniateks.

Inglismaa protektoraatideks on: Araabia poolsaarel - Kuveit, Katar, lepinguline Omaan; Aafrikas - Sansibar; Aasias - Malaia Föderatsioon ja Põhja-Borneo. Kuid kõigis nendes maades areneb ulatuslik rahvuslik vabadusvõitlus, mille eesmärgiks on orjastavate protektsioonilepingute lõpetamine ja täieliku sõltumatuse saavutamine.

Varemalt olid Prantsusmaa protektoraatideks Maroko ja Tuneesia. Rahvusliku vabadusvõitluse tulemusena pidi Prantsusmaa 1956. a. lõpetama protektsioonilepingu ja tunnustama nende maade sõltumatust. Ajaloolise igandina on Euroopas säilinud üksikud protektoraadid - kääbusriigid. Prantsusmaa protektsiooni all on Monako vürstiriik (territooriumi suurus 1,5 km^2, elanike arv 24 000).

M a n d a a t i d e s ü s t e e m moodustati pärast Esimest maailmasõda Rahvasteliidu põhikirja alusel (art. 22). Nagu märgitakse Rahvasteliidu põhikirjas, moodustati süsteem selleks, et kaasa aidata nende rahvaste valitsemisele, kes sõja tulemusena lakkasid allumast neid varem valitsenud riikide suveräänsusele, kuid ise ei ole võimelised ennast juhtima kaasaegse maailma rasketes olukordades. Põhikirja kohaselt tulid sellised rahvad anda arenenud maade hooldamisele, kes "oma kogemuste või geograafilise asendi tõttu" võivad kõige paremini neid ülesandeid täita.

Mandaatide süsteem loodi selleks, et Esimeses maailmasõjas kaotanud riikidelt ära võtta nende välisvaldused ja anda üle võitjatele. Kuigi ta vastavalt Rahvasteliidu põhikirjale loodi vähemarenenud rahvaste valitsemisele kaasa aitamiseks, kinnitas ta õiguslikult miljonite Aafrika ja Aasia rahvaste orjastamist imperialistlike suurriikide poolt

Nõukogude Liit, astudes 1934. a. Rahvasteliitu, ei tunnustanud mandaatide süsteemi.

Mandaadid jagunesid vastavalt rahva arenemistasemele erinevatesse gruppidesse - mandaatideks "A", "B" ja "C".

Mandaatideks "A" olid Kesk- ja Lähis-Idas asuvad endised Türgi asumaad, kes vastavalt Rahvasteliidu põhikirjale olid saavutanud juba sellise arengutaseme, et neid võis tunnustada sõltumatute riikidena. Mandataari ülesandeks nendes maades oli nõuandmine ja abistamine valitsemisel. Nendeks maadeks olid: Inglismaa mandaadi all - Jordaania, Palestiina ja Iraak. Prantsusmaa mandaadi all - Süüria ja Liibanon.

Mandaatideks "B" olid Kesk-Aafrika rahvad, kelle valitsemist teostasid mandataarid juba tingimusel, et nad pidid kindlustama "mõtte- ja usuvabaduse". Nendeks olid endised Saksamaa asumaad Togo ja Kamerun (osaliselt Inglismaa ja osaliselt Prantsusmaa mandaadi all). Inglismaa mandaadi all oli veel Tanganjiika ja Belgia mandaadi all Ruanda-Urundi.

Mandaatideks "C" olid endised Saksamaa asumaad Edela-Aafrikas ja Vaikse ookeani saarestikus. Nad kuulusid täielikult mandataari valitsemisele ja neid vaadeldi mandataari territooriumi osadena. Nendeks olid: Jaapani mandaadi all - Mariaani, Karoliini ja Marshalli saared; Austraalia mandaadi all - Uus-Guinea; Uus-Meremaa mandaadi all - Lääne-Samoa; Lõuna-Aafrika uniooni mandaadi all - Edela-Aafrika. Peale eelnimetatute oli Inglismaa, Austraalia ja Uus-Meremaa ühise mandaadi oll Nauru saar.

Imperialistlikud riigid muutsid mandaatide süsteemi tavaliseks koloniaalsüsteemiks, keeldudes igasugustest sammudest, mis oleksid abistanud nende maade rahvaste arengut iseseisvuse saavutamisel. Nad kasutasid julmi repressioone ja sõjaväge, et maha suruda igasuguseid iseseisvusepüüdeid. Näiteks suruti Inglise sõjavägede poolt äärmiselt julmalt maha Palestiina rahva korduvad katsed iseseisva riigi moodustamiseks. Asjaolu, et imperialistlikud riigid vaatlesid mandaate tavaliste kolooniatena, näitab Jaapani tegevus.

Jaapan, lahkudes 1933. a. Rahvasteliidust, keeldus tagasi andmast talle valitsemiseks antud mandaate Okeaania saarestikus.

Mandaatmaadest vaid Iraak saavutas sõltumatuse 1932.a.

R a h v u s v a h e l i n e h o o l d u s s ü s t e e m loodi ÜRO põhikirjaga. Hooldussüsteemi ülesandeks oli: "a) kindlustada rahvusvahelist rahu ja julgeolekut, b) soodustada hooldusaluste territooriumide elanikkonna poliitilist, majanduslikku ja sotsiaalset progressi, tema progressi hariduse alal ja progressiivset arenemist omavalitsuse või sõltumatuse suunas ... c) edendada inimese õiguste ja põhivabaduste austamist kõigi jaoks, vahet tegemata rassi, soo, keele ja usundi järgi ning edendada maailma rahvaste vastastikuse sõltuvuse tunnustamist; d) kindlustada võrdset suhtumist organisatsiooni liikmeisse ja nende kodanikesse sotsiaalsel, majanduslikul ja kaubanduslikul alal, samuti ka võrdset suhtumist nendesse õigusemõistmise teostamisel..."[1]

Hooldussüsteemi läksid üle: 1) endised mandaatterritooriumid, kes ei olnud saavutanud sõltumatust, 2) fašistlikku koalitsiooni kuulunud riikidelt Teise maailmasõja tagajärjel eraldatud territooriumid ja 3) territooriumid, mis vabatahtlikult võidi anda hooldussüsteemi riikide poolt, kes nende valitsemise eest vastutasid.

ÜRO põhikirja kohaselt võidi hoolduse teostamine panna kas ühele riigile või riikide grupile, samuti aga ka Ühinenud Rahvaste Organisatsioonile. Hooldust teostav riik ja hoolduse teostamise tingimused määrati kindlaks igal üksikul juhul Peaassamblee poolt kinnitatud hoolduskokkuleppes. Erandi moodustavad strateegilised rajoonid, mille suhtes hoolduskokkulepped ja hoolduse teostamise tingimused kinnitab Julgeolekunõukogu.

Järelevalve teostamiseks hoolduskokkuleppe eeskirjade täitmise üle moodustati ÜRO süsteemis eriline organ - H o o l d u s n õ u k o g u . Nõukogu koosneb: a) hooldus-

[1] ÜRO põhikiri, XII peatükk.

aluseid territooriume valitsevate riikide esindajaist, b) Julgeolekunõukogu alatistest liikmetest, kes ei valitse hooldusaluseid territooriume ja c) sellisest arvust Peaassamblee poolt 3 aastaks valitud organisatsiooni liikmeist, et Nõukogus oleks võrdne esindus riikidel, kes valitsevad hooldusaluseid territooriume ja riikidel, kes neid ei valitse.

Nõukogu ülesandeks on läbi vaadata hooldust teostavate riikide poolt esitatud iga-aastased aruanded, võtta vastu ja läbi vaadata nende territooriumide elanikkonna poolt esitatud petitsioone ja organiseerida nende territooriumide perioodilisi külastamisi. Hooldusnõukogu töötab välja ankeedi hooldusaluste territooriumide elanikkonna poliitilise, majandusliku ja sotsiaalse progressi kohta, mille alusel hooldust teostavad riigid peavad esitama Peaassambleele iga-aastasi aruandeid.

Väliselt tuletab hooldussüsteem meelde eelvaadeldud mandaatide süsteemi. Kuid asjaolu, et tema väljatöötamisest võttis osa Nõukogude Liit ja ka see, et Nõukogude Liidul ühe hooldusnõukogu liikmena on võimalus kontrolli teostamiseks hoolduse tegeliku teostamise üle, on kujundanud tast tunduvalt progressiivsema instituudi kui seda oli mandaatide süsteem. Ta on kaasa aidanud paljudele maadele iseseisvuse ja sõltumatuse saavutamisel.

Hooldussüsteemi läksid endistest Rahvasteliidu mandaatmaadest Togo, Kamerun, Tanganjiika, Ruanda-Urundi, Uus-Guinea, Lääne-Samoa, Nauru saar ja Mariaani, Karoliini ja Marshalli saared. Hooldust teostavaiks riikideks jäid endised mandataarid, ainult Mariaani, Karoliini ja Marshalli saared anti Ameerika Ühendriikide hooldamisele (varem oli mandataariks Jaapan). Hooldussüsteemi pidi üle minema ka Lõuna-Aafrika Uniooni mandaadi all olnud Edela-Aafrika. Vaatamata ÜRO Peaassamblee korduvatele resolutsioonidele, ei ole Lõuna-Aafrika Vabariik nimetatud territooriumi andnud hooldussüsteemi.

Fašistlikku koalitsiooni kuulunud riikide asumaadest anti üle hooldussüsteemi Itaalia asumaad Liibüa ja Somaalimaa.

Liibüa oli osaliselt (provintsid Tripolitaania ja Kürenaika) Inglismaa, osaliselt (provints Fessan) Prantsusmaa hoolduse all. Somaalimaa oli Itaalia hoolduse all.

Imperialistlikud riigid püüdsid muuta ka hooldussüsteemi tavaliseks koloniaalsüsteemiks. Nad keeldusid märkimast hoolduskokkulepetes tähtaegu hooldusalustele territooriumidele sõltumatuse andmiseks, samuti ka neile rahvastele kaasa aitamast iseseisvuse saavutamisel. Kuid pärast Teist maailmasõda äärmiselt laia ulatuse võtnud rahvuslik vabadusvõitlus ajas nurja imperialistide plaanid. Rahvusliku vabadusvõitluse tulemusena on enamik endisi hooldusealuseid territooriume juba saavutanud sõltumatuse. Praegu on hoolduse alla jäänud veel Uus-Guinea, Nauru saar ja Karoliini, Mariaani ja Marshalli saared. Viimased saared on muudetud Ameerika Ühendriikide poolt sõjalisteks tugipunktideks ja tuumarelvade katsetuste polügoonideks. Ühendriigid püüavad nimetatud territooriume kasutada sõjaliste avantüüride ettevalmistamisel Aasia rahuarmastavate maade vastu, loobudes kaasa aitamast saarte elanikele iseseisvuse ja sõltumatuse saavutamisel.

K a p i t u l a t s i o o n i d e r e ž i i m i all mõeldakse mitmesuguseid eesõigusi, mis imperialistid endile kindlustasid Aafrika ja Aasia maades neile riiklikele pealesunnitud ebavõrdsete lepingutega. Kapitulatsioonide režiimi peamisteks vormideks olid settlemendid ja konsulaarjurisdiktsioon.

Settlemendid olid välismaalaste linnaosad, kus kogu administratiivse võimu teostamine oli koondatud välismaa ametnikest moodustatud administratiivorganite kätte. Settlementides olid oma sõjaväeüksused ja politsei. Nad moodustasid endist nagu iseseisvaid riike Aasia ja Aafrika maade territooriumil, mille kaudu euroopa ja ameerika imperialistid segasid endid vahele kohalike riikide siseasjadesse ja teostasid nende riikide majanduslikku ja poliitilist orjastamist.

Orjastavate lepingute alusel allutati välismaalaste poolt toimepandud kuritegude jälitamine ja kurjategijate ka

ristamine erikohtutele, milliseks olid vastava välisriigi konsulid (konsulaarjurisdiktsioon). Konsulitele ei allunud mitte ainult kuriteod, mis pandi toime ühe välismaalase poolt teise vastu, vaid ka välismaalaste poolt kohalike elanike vastu toimepandud kuriteod. Konsulaarjurisdiktsioon rikkus Aasia ja Aafrika riikide suveräänsust ja võimaldas välismaistel imperialistidel kindlustada oma ülemvõimu nendes maades ning karistamatult toime panna kuritegusid tsaari-Venemaa poolt Aasia maadele pealesunnitud orjastavaid lepinguid ja rajades oma suhted nende maadega täieliku võrdõiguslikkuse põhimõtteile, abistas sellega ka Aasia ja Aafrika riike kapitulatsioonide režiimist vabanemisel. Nimetatud režiim likvideeriti Türgis - 1923, Tais - 1925, Pärsias - 1928, Egiptuses - 1937. aastal. Kõige kauem püsis kapitulatsioonide režiim Hiinas, kus ta likvideeriti alles 1943. a.

Tänapäeval tuletavad kapitulatsioonide režiimi meelde suveräänsuse kitsendused, mida Ameerika Ühendriigid sunnivad peale oma "liitlastele" sõjalistes blokkides vastastikuse julgeoleku kindlustamise lepingute alusel.[1] Nende lepingutega loodud Ühendriikide sõjaväebaasid on allutatud sõjalise administratsiooni valitsemisele ja nii Ühendriikide sõjaväelased kui ka sõjaväebaasides teenivad kohalikud elanikud alluvad Ühendriikide jurisdiktsioonile. Suurbritannia parlament võttis Ühendriikide survel 1952.a. eriseaduse välisriikide sõjavägede režiimi kohta, kes ajutiselt viibivad Inglismaal. Seadus vabastab välisriikide sõjaväelased, kes panid toime kuritegusid teenistuskohuste täitmisel, Inglise kohtute alluvusest. Ka neid teiste riikide suveräänsete õigustega ilmses vastuolus olevaid lepinguid kasutavad Ühendriigid vahelesegamiseks teiste riikide siseasjadesse ja nende allutamiseks Ühendriikide poliitilisele ja majanduslikule mõjule.

---

[1] М.И. Лазарев, Преступления американских военнослужащих на чужих территориях, М. 1962, lk. 15 ja järgm.

§ 7. Mittevahelesegamise doktriin.

Rahvusvahelise õiguse subjektide suveräänsusest ja võrdsusest tuleneb vahelesegamise keeld teiste riikide nii siseriiklikku kui ka välissuhtlemisse. Mittevahelesegamise doktriin on tänapäeval üks üldtunnustatud rahvusvahelise õiguse printsiipe, mis leiab väljenduse ka ÜRO põhikirjas. Põhikirja kohaselt (art. 2 p. 7) ei oma organisatsioon õigust "segada end asjadesse, mis oma loomult kuuluvad iga riigi sisekompetentsi, ega nõuda liikmeilt selliste asjade esitamist lahendamiseks organisatsioonile."

Mittevahelesegamise põhimõte kuulub ühe põhimõttena ka tuntud viie rahuliku kooseksisteerimise printsiibi - pantša šila - koosseisu.

Mida kujutab endast vahelesegamine teise riigi sise- ja välisasjadesse? Selle all tuleb mõista igasugust tegevust, millega sunnitakse teist riiki vastu võtma akte, sõlmima lepinguid ja osa võtma üritustest, mis on kahjulikud tema rahvuslikele huvidele ning rikuvad rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud norme. Mittevahelesegamise põhimõte keelab vahelesegamise teise riigi sise- ja välisasjadesse. Ei saa nõustuda meie juriidilises literatuuris esitatud seisukohaga, nagu ei puudutaks nimetatud põhimõte riigi välissuhteid.[1] Suveräänsuse mõistesse, nagu nägime, kuulub riigi funktsioonide sõltumatu teostamine nii siseriigis kui rahvusvahelistes suhetes. On ilmne, et ka igasugune vägivaldne vahelesegamine riigi välissuhete korraldamisse, tema sundimine lepinguteks ja tegevusteks, mis on vastuolus tema huvidega ja rikub rahvusvahelise õiguse norme, on vastuolus suveräänsuse mõistega ning on lubamatu. Vahelesegamisest tuleb eraldada sõbralikke nõuandeid teisele riigile, millega püütakse mõjutada teda loobuma tegevusest, mis rikub riikidevahelist heanaaberlikku koostööd või rahvusvahelist õigust.

---

[1] Международное право, M. 1947, Ik. 139, 140.

Vahelesegamisena ei saa vaadelda ka proteste, millega mõistetakse hukka teiste riikide poolt teostatud rahvusvahelise õiguse normide rikkumised ja nõutakse nendest edaspidist loobumist.

Nõukogude Liit on korduvalt protestinud läänеriikide poolt teostatava Lääne-Saksamaa remilitariseerimise vastu, mis muutub tõsiseks ohuks rahvusvahelisele rahule. Nõukogude Liit on korduvalt juhtinud Euroopa kapitalistlike riikide tähelepanu ohule, mis tuleneb nende iseseisvusele ja sõltumatusele ühinemisest agressiivse Põhja-Atlandi organisatsiooniga ja nõudnud nende maade eemalejäämist sellest organisatsioonist. Soovitustes puudub igasugune sundus ja nende eesmärgiks on aidata kaasa riikidevahelise heanaaberliku koostöö arendamisele. Seepärast on sellised tegevused täielikult lubatud rahvusvahelise õigusega. Vahelesegamisena ei saa vaadelda ka sanktsioonide kasutamist riigi vastu rahvusvahelise õiguse rikkumise puhul nii üksiku riigi kui ka rahvusvahelise organisatsiooni poolt.

Kuidas erineb vahelesegamine agressioonist? Agressiooni eesmärgiks on teiste riikide iseseisvuse ja sõltumatuse likvideerimine ja nende allutamine teise riigi ülemvõimule. Vahelesegamine, nagu nägime, ei taotle teise riigi iseseisvuse likvideerimist, ta võtab teiselt riigilt ainult võimaluse teostada vabalt oma funktsioone. Esineb juhte, kus interventsioon areneb edaspidi agressiooniks, millisel juhul on praktikas sagedasti väga raske eraldada ühte teisest, eriti relvastatud interventsiooni puhul.

Mittevahelesegamise doktriin on üks rahvusvahelise õiguse progressiivseid põhimõtteid, mis kujunes välja kodanliku riigi kujunemisega. Kodanlus, püüdes raskendada feodaalide ühise rinde loomist võitluses kodanlike revolutsioonidega, püstitaski nimetatud põhimõtte. Esmakordselt leiab nimetatud põhimõte selge väljenduse 1789. a. Prantsuse välisministri Volney deklaratsioonis, kes loeb lubamatuks Preisi ja Austria vahelesegamise Prantsusmaa siseasjadesse endise absolutistliku korra taastamiseks.

Feodalismi periood ei tundnud nimetatud põhimõtet. Monarh omas vasallilepingu alusel õiguse vahele segada vasallide siseasjadesse ja nende tegevuse mõjutamiseks.

Revolutsiooniliselt meelestatud kodanluse poolt, kes valmistas ette feodalismi kukutamist, leidis Prantsuse revolutsiooniga püstitatud mittevahelesegamise põhimõte üldise tunnustuse just seepärast, et ta aitas kaasa nende võitlusele feodalismi vastu.

Edasise arengu leiab nimetatud põhimõte Ameerika rahvaste vabadusvõitluses. USA president Monroe oma läkitusega kongressile 2. detsembril 1823. a. kuulutas nimetatud põhimõtte Ühendriikide välispoliitika aluseks. Läkituses deklareeritakse, et Ühendriigid loobuvad igasugusest vahelesegamisest Euroopa riikide siseasjadesse. Samaaegselt loetakse mittelubatavaiks Euroopa riikide katsed allutada oma ülemvõimule sõltumatuid Ameerika riike, kelle sõltumatust Ühendriigid tunnustasid. Igasugust taolist katset lugesid Ühendriigid vaenulikuks aktiks enda vastu.

Tavaliselt vaadeldakse kodanlikus doktriinis Monroe poolt kongressile saadetud läkitust (Monroe doktriin) kui akti, millega loodi mittevahelesegamise doktriin. Kaheldamatult oli Monroe doktriin progressiivne selles mõttes, et ta aitas kaasa Ladina-Ameerika maade vabanemisele Euroopa riikide ülemvõimu alt. Kuid ta väljendab samaaegselt ka Ühendriikide ekspansionistlikke kavatsusi Ladina-Ameerika maade suhtes. Ühendriigid, kes tol perioodil olid veel liiga nõrgad võistlema teistes maailmajagudes Euroopa kapitalistlike suurriikidega, püüdsid Ladina-Ameerika maade vabadusvõitluse toetamisega saada võimalusi majanduslikuks ekspansiooniks nendesse maadesse.

USA lähtus vormiliselt oma poliitikas Euroopa riikide suhtes pikemat aega Monroe doktriinist. Näiteks viidates nimetatud doktriinile ei ratifitseerinud Ühendriigid pärast Esimest maailmasõda Saksamaaga sõlmitud Versailles' rahulepingut ega võtnud osa Rahvasteliidu tööst.

Kuid järk-järgult, ühes majandusliku ja sõjalise tugev

nemisega loobusid Ühendriigid oma poliitikas Monroe doktriinist. 1898. a. päästsid nad juba valla agressiivse sõja Hispaania vastu, mida V. I. Lenin nimetab "esimeseks imperialistlikuks sõjaks", annekteerides viimaselt Puertoriiko, Havai ja Filipiini saared.

Tänapäeval on USA asendanud Monroe doktriini Marshalli plaani ja Trumani ja Eisenhoweri agressiivse doktriiniga, millede kaasabil üha laieneb majanduslik ekspansioon Euroopa, Aasia ja Aafrika kapitalistlikesse maadesse ning nende rahvaste orjastamine. Sõjaline interventsioon Korea Rahvademokraatliku Vabariigi vastu, interventsioon Laoses, kontrrevolutsioonilise mässu toetamine Ungaris ja osavõtt rahvavaenulike vandenõude ettevalmistamisest rahvademokraatiamaades näitab, et Monroe doktriinist ei ole enam midagi järele jäänud.

Ladina-Ameerika maade suhtes asendas USA riigisekretär Stevenson 1931. a. Monroe doktriini "hea naabri" poliitikaga, näidates sellega, et nende maade suhtes Ühendriigid ei kavatse hoiduda vahelesegamisest. Ladina-Ameerika maadesse toimubki üha laienev USA majanduslik ekspansioon. Sõjaline interventsioon Kuuba revolutsioonilise valitsuse vastu näitas, et Monroe doktriin on ka selles maailmajaos asendatud avaliku ekspansionistliku poliitikaga.

Monroe doktriini täiendas 1902. a. Argentiina välisminister Drago, kes Ameerika riikidele saadetud noodis leeb mittelubatavaks kasutada sõjalist vahelesegamist selleks, et sundida teisi riike maksma oma rahvusvahelisi võlakohustusi.[1]

Selle noodi saatmise põhjuseks oli Saksamaa, Itaalia ja Hispaania tegevus, kes Venetsueela ranniku blokeerimise ja tulistamisega püüdsid teda sundida maksma oma võlgasid nende maade kapitalistidele.

Drago poolt esitatud noodis väljendatud seisukohti tun-

---

[1] Nimetatud seisukoha väljendas varem argentiina professor Calvo ja seda nimetatakse sagedasti Calvo-Drago doktriiniks.

nustatakse Haagis 1907. a. toimunud teisel rahukonverentsil USA delegaadi Porteri ettepanekul vastuvõetud konventsioonis (nimetatakse Porteri konventsiooniks).

Konventsioon imperialistlike riikide huvides kitsendab siiski tunduvalt Drago poolt esitatud seisukohti, lubades kasutada relvastatud jõude sel juhul, kui võlglane riik ei nõustu vaidluse allutamisega rahvusvahelisele vahekohtule või hoidub kõrvale selle otsuse täitmisest.

Praeguses olukorras, kus ÜRO põhikiri keelab jõu kasutamise või jõuga ähvardamise rahvusvaheliste vaidluste lahendamiseks, tuleb lugeda, et konventsiooni viimane osa on kaotanud kehtivuse kui ÜRO põhikirjaga ilmses vastuolus olev.

Vahelesegamiseks kasutavad imperialistlikud riigid mitmesuguseid vorme. Kõige tavalisemaks vahelesegamise vormiks on tänapäeval majanduslik vahelesegamine. Orjastavate laenudega, kaubandusliku ekspansiooniga, tähtsamate tööstusharude haaramisega enda kätte püüavad imperialistlikud riigid allutada oma ülemvõimule nõrgemaid riike, määrata nende sise- ja välispoliitikat oma monopolistide ülikasumite suurendamiseks nende maade rahvaste ekspluateerimise arvel.

Teiseks vahelesegamise vormiks on sõjaline vahelesegamine, kus imperialistlikud riigid püüavad relvastatud jõudude kasutamisega lämmatada rahvuslikku liikumist, kukutada demokraatlikke valitsusi, hoida võimul või kindlustada võimu üleminek oma käsilaste kätte. Tüüpiliseks relvastatud interventsiooni näiteks on USA sõjaline interventsioon Korea Rahvademokraatliku Vabariigi vastu rahvademokraatliku korra likvideerimiseks. Selleks on ka USA poolt organiseeritud häbiväärne interventsioon Kuuba revolutsioonilise valitsuse vastu, selleks et kindlustada võimu üleminek Batista rahvavaenuliku kliki kätte.

Interventsiooni teostatakse sagedasti ka nn. viienda kolonni kaasabil, mille all mõeldakse igasuguseid müüdavaid, rahvavaenulikke elemente, kelle kaasabil imperialistid püüavad organiseerida vandenõusid neile mittevastuvõetavate valitsuste kukutamiseks. 1956. a. kontrrevolutsioonilise mäs-

su organiseerimisel Ungaris kasutasid imperialistid viiendа kolonnina mitmesuguseid rahvavaenulikke elemente.

Kapitalistlike maade autorid püüavad oma monopolistide huvides õigustada sõjalist interventsiooni teistesse maadesse mitmesugustel ettekäänetel. Nad räägivad interventsioonist "oma kodanike kaitsmiseks", "humaansetel eesmärkidel", "inimeste põhiõiguste" kaitsmiseks jm. Näiteks tuntud ameerika rahvusvahelise õiguse eriteadlane Root tunnistab relvastatud interventsiooni oma kodanike julgeoleku kaitseks.[1]

Nende seisukohtadega ei saa nõustuda. Kaasaegne rahvusvaheline õigus lubab ainult Julgeolekunõukogul kasutada sõjalisi sanktsioone riikide vastu agressiooniakti likvideerimiseks või selle ohu kõrvaldamiseks.

Kuigi mittevahelesegamise doktriin on kaasaegse rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtteks, peab kahetsusega mainima, et seda põhimõtet väga sagedasti rikutakse imperialistlike suurriikide poolt.

Häbiväärse interventsiooni näiteks on 1956. a. Inglise, Prantsuse ja Iisraeli sõjaline interventsioon Egiptuse vastu Suessi kanali allutamiseks imperialistlike suurriikide kontrollile. USA poolt organiseeritud interventsiooni tulemusena kukutati Iraanis 1951. a. demokraatlik Mosaddõki valitsus ja anti võim välismaiste imperialistide käsilastele. Kõige kaugemaleminevaks mittevahelesegamise doktriini rikkumiseks on USA Kongressi poolt 1951. a. vastuvõetud seadus, mille alusel assigneeriti 100 miljonit dollarit õõnestustööks sotsialismileeri maades. Nende rahadega värvatakse kuritegelikke elemente salaluure, diversiooniaktide ja kontrrevolutsiooniliste mässude ettevalmistamiseks.

Kõik sellised tegevused kujutavad endast tõsist ohtu rahvusvahelisele rahule ja rahvaste julgeolekule.

Erinevalt imperialistlikest riikidest võitlevad Nõukogude Liit, rahvademokraatiamaad ja nendega koos ka rahvusva-

---

[1] Elihu Root, Politique exterioure des Etats-Unis et droit international, Paris 1927, lk. 134, 135.

helisel areenil kujunenud rahuarmastavad riigid selle põhimõtte täpse täitmise eest.

Mittevahelesegamise doktriin on leidnud väljenduse paljudes Nõukogude Liidu poolt sõlmitud rahvusvahelistes lepingutes. Nõukogude Liit on korduvalt nurja ajanud imperialistlike riikide katsed pidurdada sotsialismi ülesehitamist meie maal majandusliku ja sõjalise interventsiooniga.

Meie maa on valmis abistama ka teisi rahvaid ükskõik millise imperialistlike riikide interventsiooni nurjaajamisel.

Suureks innustuseks Kuuba rahvale oma maa kaitsevõime kindlustamisel ja majanduse arendamisel on Nõukogude valitsuse avalduses väljendatud seisukoht, et võitluses USA interventsiooniga võib kuuba rahvas loota Nõukogude Liidu abile.[1]

§ 8. Riigi kui rahvusvahelise õiguse subjekti tekkimine ja kadumine.

Riik kui rahvusvahelise õiguse subjekt võib tekkida ja kaduda mitmesuguste tingimuste mõjul ning mitmel erineval viisil. Kodanlikus kirjanduses loetakse riigi tekkimise aluseks kolme momenti, nimelt, territooriumi, rahva ja kõrgema võimu olemasolu. Nende kolme momendi olemasolu korral leiavad kodanlikud autorid, on riik olemas. Riigi tekkimise juures ei vaatle nad seda, kas riigivõim teostab oma funktsioone või mitte, kas rahvas tunnustab antud riigivõimu ja allub temale. Ainult vormiliste tunnuste vaatlemine võimaldab lugeda riigiks ka marionettriike, nagu seda on Lõuna-Korea ja Lõuna-Vietnam, kus võimuorganid on vaid USA monopolistide agentideks, omades mitte mingisuguseid õigusi iseseisvaks riigi funktsioonide teostamiseks. Ainult vormiliste tunnuste vaatlemine heidab kõrvale ka riigi klassiiseloomu, s. o. asjaolu, et riik on teatud klassi käes vahendiks tema võimu kindlustamisel ning huvide kaitsmisel.

---

[1] Vt. TASS'i avaldus, "Rahva Hääl", 12. septembril 1962.a.

Riigi tekkimisel on oluline, kas tema organid saavad teostada riigi funktsioone või mitte. Kui on kujunenud riiklik organisatsioon, mille organid teostavad riigi funktsioone, siis võime öelda, et on tekkinud ka uus rahvusvahelise õiguse subjekt.

On muidugi selge, et riik ei saa eksisteerida ilma territooriumita ja ka rahvata, kuid nad ei ole esmajärgulise tähtsusega riigi kujunemisel. Viimast seisukohta kinnitab asjaolu, et enamikul juhtudest ei ole riigi tekkimisel tema territooriumi suurus ja elanikkonna koosseis kindlad. Need kujunevad kindlaks alles hilisema võitluse või teiste riikidega toimunud läbirääkimiste ning sõlmitud lepingute tulemusena. Nii näiteks võitles Alžeeria vabariik juba aastaid Prantsusmaa ülemvõimu vastu, organiseeris oma riigivõimu- ja valitsemisorganid, kes esindasid teda rahvusvahelistes suhetes, kuigi tema territooriumi ja elanikkonna lõplik koosseis oli veel täiesti ebakindel.

Riik võib tekkida kahel viisil: 1) algeliselt ehk originaalselt ja 2) tuletatult ehk derivatiivselt.

O r i g i n a a l s e l t t e k i b riik sel juhul, kui ta tekib mitte kellelegi kuuluval territooriumil. Algelisel teel tekkisid riigid ühiskonna ajaloolise arengu tulemusena üleminekul ürgkogukondlikust korrast orjanduslikku ühiskonda. Tänapäeval, mil kogu maailm on ära jaotatud riikide vahel, pole riikide tekkimine originaalsel teel enam võimalik. Möödunud sajandist võime siiski tuua rea näiteid sellise riikide tekkimise viisi kohta. Pärast orjuse kaotamist alustasid Ameerika Ühendriigid vabastatud orjade väljavedamist Aafrikasse ja selle lääneranniku asustamist nendega. Vabastatud orjad moodustasid 1847. a. Libeeria Vabariigi. Originaalsel teel tekkisid möödunud sajandil veel Kongo vabariik Aafrikas personaalunioonina Belgiaga ja buuri vabariigid - Oranje ja Transvaal Lõuna-Aafrikas. Viimased annekteeriti 1902. a. Suurbritannia poolt.

T u l e t a t u d ehk d e r i v a t i i v s e l teel tekib riik siis, kui ta tekib mõnele teisele riigile

kuulunud territooriumil. Viimase mooduse juures võib riik tekkida väga mitmel viisil. Kõige tavalisem on uue riigi loomine rahvusliku vabadusvõitluse või revolutsiooni tulemusena varem mõne teise riigi koosseisu kuulunud rahva poolt.

Sel teel moodustati 1776.a. Põhja-Ameerikas Suurbritannia kolooniatest Ameerika Ühendriigid. 1830. a. moodustati Türgi territooriumil Kreeka, 1831. a. eraldus Belgia Hollandist. Möödunud sajandi teisel poolel kujunesid Türgi territooriumil veel sõltumatud riigid Rumeenia ja Bulgaaria. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni mõjul Euroopas alanud vabadusvõitluse tulemusena kujunesid sõltumatud riigid: Poola, Tšehhoslovakkia, Jugoslaavia, Soome, kodanlikud Balti riigid.

Pärast Teist maailmasõda seninägematu ulatuse võtnud rahvusliku vabadusvõitluse tulemusena on endistest imperialistlike riikide kolooniatest moodustatud enam kui 40 uut riiki. Tähtsamatena neist võiksime nimetada Indiat, Indoneesiat, Birmat, Vietnami Demokraatlikku Vabariiki, Korea Rahvademokraatlikku Vabariiki jt.

ÜRO Peaassamblee XV istungjärgul Nõukogude Liidu ettepanekul vastuvõetud deklaratsioon asumaadele ja sõltuvatele riikidele sõltumatuse andmise kohta likvideerib lähematel aastatel veel allesjäänud viimased koloniaalsüsteemi riismed, mille tulemusena kujuneb veelgi uusi riike. Eelvaadeldud juhtumitel jäi uue riigi tekkimisel mõne teise riigi territooriumile ka endine riik püsima rahvusvahelise õiguse subjektina.

Üksikutel juhtudel kaasneb uute riikide tekkimisega endise riigi kadumine. Nii lagunes pärast Esimest maailmasõda Austria-Ungari kaksikmonarhia Austriaks ja Ungariks, kusjuures osa tema territooriume läks üle Tšehhoslovakkiale ja Jugoslaaviale.

Uus riik võib kujuneda ka mitme riigi ühinemise tulemusena. 1871. a. kujunes Saksa keisririik paljude väikeriikide ühinemisel. 1870. a. ühinesid mitmed Apenniini poolsaarel asuvad riigid Itaaliaks.

Teise maailmasõja eelsel perioodil oli peamiseks riikide kadumise viisiks annektsioon, 1902. annekteerib Suur-

britannia buuri vabriigid, 1935. a. annekteerib fašistlik Saksamaa Austria, samal aastal Itaalia annekteerib Abessiinia. 1939. a. annekteerib Saksamaa Tšehhoslovakkia, 1939. a. annekteerib Itaalia Albaania jt.

ÜRO ja Nürnbergi ning Tokio sõjatribunalide põhikirjadega keelatakse agressioon ja loetakse rahvusvaheliseks kuriteoks; koos sellega ei tunnista kaasaegne rahvusvaheline õigus sellist riikide kadumise viisi.

Muudel juhtudel on riikide kui rahvusvahelise õiguse subjektide kadumine otseselt seotud uute riikide tekkimisega. Endine riik kaob, kui tema territooriumil tekivad uued rahvusvahelise õiguse subjektid (Austria-Ungari). Samuti kaovad endised rahvusvahelise õiguse subjektid, kui nad ühinevad uueks riigiks, nagu see toimus paljude Saksamaa väikeriikidega 1871. a. Saksa keisririigi ja 1870. a. Apenniini poolsaarel Itaalia moodustamisel.

§ 9. Õigusjärglus.

Juhul, kui uute riikide tekkimisega lakkab olemast endine rahvusvahelise õiguse subjekt[1], aga samuti ka siis, kui endise rahvusvahelise õiguse subjekti territoorium väheneb uute riikide kujunemisega, tekib suurt praktilist tähtsust omav küsimus, kellele lähevad üle kadunud riigi õigused ja kohused? Kas mõjutab territooriumi vähenemine või suurenemine rahvusvahelise õiguse subjektide õigustusi ja kohustusi? Seda probleemi nimetataksegi teoorias riikide õ i g u s j ä r g l u s e k s ehk suktsessiooniks.

Riigi territooriumi koosseisu muutused ei mõjuta riigi kui rahvusvahelise õiguse subjekti seisundit. Erandi sellest üldreeglist, nagu allpool täpsemalt vaatleme, moodustavad

---

[1] Ei saa nõustuda õpikus esitatud seisukohaga, nagu õigusjärglus esineks vaid sotsiaalse revolutsiooni teel kujunenud riikide juures, vt. Международное право, M. 1957, lk. 120.

üksikutel juhtudel rahvusvahelises praktikas rahalised kohustused. Nimelt uute riikide kujunemisel võidakse neile panna kohustus teatud osas endise riigi võlgade maksmiseks.

Õigusjärgluse küsimusi vaatleme järgnevalt seoses territooriumiga, elanikkonnaga ja poliitiliste ning varaliste õiguste ning kohustustega.

Tekkinud uus riik saab oma territooriumi endiselt riigilt. Juhul, kui uus riik tekib vaid ühel osal endise riigi territooriumist, määratakse nendevaheline piir kindlaks eri lepinguga. Kaasaegne rahvusvaheline õigus, tunnustades rahvuste õigust iseseisvusele ja sõltumatusele, annab ka aluse tekkinud riigi piiride määramiseks. See peab olema rahvuspiir, vastavalt rahvuse paiknemisele, kaldudes sellest kõrvale vajaduse korral looduslike tingimuste alusel (mered, jõed, mäed), et uuele riigile oleksid kindlustatud kõik võimalused normaalseks majanduslikuks arenguks.

Tekkinud uus riik peab tunnustama endise riigi poolt kolmandate riikidega sõlmitud piirilepinguid. Nii näiteks määrati Nõukogude Liidu ja Hiina piir kindlaks kunagi tsaari-Venemaaga sõlmitud piirilepingu järgi. Juhul, kui uus riik ei nõustu kolmandate riikidega varem kindlaksmääratud piiriga, võib ta muidugi taotleda selle muutmist kolmandatelt riikidelt kõigi rahvusvahelises õiguses tunnustatud vahenditega. Näiteks võime tuua Klaipeda küsimuse; Leedu kodanlik riik, kujunedes tsaari-Venemaa territooriumil, pidi tunnustama viimase piiri Saksamaaga. Selle järgi jäi aga ajalooliselt Leedule kuulunud linn Klaipeda Saksamaa külge. Peale aastaid kestnud taotlusi saavutas Leedu nimetatud piirkonna liitmise oma territooriumi külge (1923. a.).

Rahva saab uus riik endiselt riigilt. Selle koosseisu kindlaksmääramisel peavad aluseks olema rahvuslikud tunnused. Uude riiki lähevad üle isikud, kes kuuluvad vastavasse rahvusse. Peamise osa uue riigi rahvast moodustavad rahvusgrupi liikmed, kes elavad temale üleläinud territooriumil. Kuid peale selle kindlustatakse ka neile rahvusgrupi liikmetele, kes elavad väljaspool uue riigi territooriumi, võimalus op-

teerimise korras ümberasumiseks uude riiki. Samal ajal aga uue riigi territooriumil elavaile teiste rahvusgruppide liikmeile kindlustatakse samuti võimalus soovi korral ümberasumiseks endisse riiki. Viimaste abinõude eesmärgiks on vähemusrahvaste gruppide likvideerimine ja kõigile rahvastele võimaluse kindlustamine vabalt oma seatust määrata, kuivõrd sellest juttu saab olla kodanliku korra tingimustes.

Igal juhul määrab tekkinud uus riik erilise siseriikliku seadusega kindlaks isikute ringi, kes moodustavad tema kodanikud, samuti ka tingimused tema riikkondsusse astumiseks ja sellest lahkumiseks. Viimane õigus kuulub iga riigi suveräänsete õiguste hulka.

1938. a. Nõukogude Liidu riikkonduse seadus loeb Nõukogude kodanikeks: 1) endised Vene riigi alamad, kes ei ole hiljem kaotanud õigust kodakondsusele, 2) isikud, kes võetakse kindlaksmääratud korras vastu Nõukogude riikkondsusesse.

Endise riigi poliitilised õigused ja kohused ei lähe üle uuele riigile ka sel juhul, kui endine riik kui rahvusvahelise õiguse subjekt kaob. Samuti määrab ka rahvusvahelise õiguse üldnormide ja printsiipide osas uuestitekkinud riik ise, millised ta loeb endale kohustuslikeks. Tavaliselt teeb uus riik seda erilise avaldusega või vaikivalt.

Varaliste õiguste ja kohustuste osas tuleb eraldada juhte, 1) kus endine riik kui rahvusvahelise õiguse subjekt kaob ja tema territooriumil tekivad uued riigid ning 2) kus ka endine riik jääb.

Kui endine riik kaob, lähevad uuele riigile üle kõik tema varandused (nii kinnis- kui ka vallasvara) vaatamata sellele, kus nad asuvad, kas antud riigi territooriumil või välismaal. Siia hulka kuuluvad ehitised, metsad, maad, laevad, hoiused pankades, välismaal asuvad saatkondade hooned, välisriikidele antud laenud j.m.

Kui endise riigi territooriumil tekivad kaks või enam riiki, siis lähevad uutele riikidele kõigepealt üle need endise riigi varandused, mis asuvad kummagi riigi territooriumil. Küsimus, millises osas välismaal asuvad varandused ühe-

le või teisele riigile üle lähevad, lahendatakse nendevahelise lepinguga.

Kui uus riik tekib vaid teatud osal endise riigi territooriumist, siis lähevad üldreeglina temale üle vaid need endise riigi varandused, mis asuvad uue riigi territooriumil. Välismaal asuvatele varandustele ta nõudeõigust ei saa.

Eeltoodu alusel on selge, et imperialistlike riikide katsed takistada Nõukogude Liidule ja rahvademokraatiamaadele nende varasemate, rahvusvaheliselt areenilt kadunud riikide varanduste üleminekut, kujutavad endast rahvusvahelise õiguse rikkumist.

Riigi kadumisel lähevad ka tema kohustused üle uuele riigile. Erandi moodustavad võlad ja kohustused, mis võeti endise riigi peale seoses kodusõjaga ja katsetega maha suruda rahvuslikku vabadusvõitlust. Õiguse üldpõhimõtete alusel ei saa uut riiki teha vastutavaks nende kohustuste eest, mis võeti selleks, et likvideerida tema iseseisvust ja sõltumatust. Samuti ei saa uuele, revolutsiooni teel tekkinud riigile panna ka endise valitsuse dünastia või valitsevate kildkondade isiklikel eesmärkidel tehtud võlgu ja ka neid, mis tehti ilmselt riigi huvide vastaste agressiooniaktide teostamiseks. Uut riiki saab teha vastutavaks ainult nende võlgade eest, millest temal või ta rahval oli mingisugune kasu.

Nii näiteks Prantsuse revolutsiooni tulemusena kujunenud vabariik ei tunnustanud Luis XVI poolt sõlmitud lepinguid ja "kukutatud türannide" rahalisi kohustusi.

Kui endise riigi territooriumil tekib mitu riiki, siis jagatakse nende vahel ära endise riigi kohustused kas vastavalt territooriumi suurusele, elanike arvule, ühe või teise riigi territooriumil asunud endise riigi varanduste hulgale või suhteliselt ühe või teise riigi territooriumilt varem kogutud maksude summale. Pärast Esimest maailmasõda pandi proportsionaalselt territooriumi suurusega endise Austria-Ungari võlad Austriale ja Ungarile.

Riigi, mis tekib vaid territooriumi ühel osal, saab endise riigi võlgade eest vastutavaks teha ainult selles ula-

tuses, kuivõrd talle läksid üle endise riigi varandused. Ta vastutab kõigepealt nn. lokaliseeritud kohustuste eest, mis on seotud tema territooriumil ehitiste (raudteed, tehased) püstitamisega. Peale selle võidakse talle panna teatud osa endise riigi võlgadest proportsionaalselt territooriumi suurusega. 1878. a. Berliini kongressi otsusega sõltumatuks tunnistatud Rumeeniale, Serbiale ja Tšernogooriale pandi osa Türgi võlgasid.

Imperialistlikud riigid rikuvad oma praktikas väga sagedasti eeltoodud rahvusvahelise õiguse norme. Näiteks Saksamaa, annekteerides 1935. a. Austria, Itaalia, annekteerides 1935. a. Abessiinia ja 1939. a. Albaania, võtsid küll üle nende annekteeritud riikide varandused, kuid ei võtnud endale mingisugust kohustust nende võlgade maksmiseks.

Praktikas lahendatakse õigusjärgluse küsimused tavaliselt lepingulisel teel uuestitekkinud riikide ja kolmandate riikide vahel. Nende lepingutega imperialistlikud suurriigid, kasutades ära noore riigi majanduslikke raskusi, püüavad teda tavaliselt vastutavaks teha igasuguste kohustuste eest. Taolise poliitikaga püüavad imperialistlikud riigid saada võimalusi majanduslikuks vahelesegamiseks uue riigi siseasjadesse ja oma ülemvõimule allutamiseks.

Selline tegevus kujutab endast rahvusvahelise õiguse normide rikkumist. Iga rahvusvahelise õiguse alusel vasttekkinud riik ise otsustab, millised endise riigi kohustused lähevad talle üle, millised mitte.

Nagu nimetatud, tekivad õigusjärgluse küsimused seoses riigi või rahvusvahelise õiguse subjekti kadumisega, aga ka sotsialistliku revolutsiooni teel endise valitsuse uuega asendamisel. Konstitutsioonilises korras toimunud valitsuse vahetusega ei kaasne mingisuguseid muudatusi riigi kui rahvusvahelise õiguse subjekti seisundis ega teki ka probleemi õigusjärglusest.

§ 10. Nõukogude Liidu kujunemine ja küsimus õigusjärglusest.

Nõukogude riik kujunes endise tsaari-Venemaa territooriumil uut tüüpi - sotsialistliku riigina. Olles tsaari-Venemaa õigusjärglane, läks talle üle viimase territoorium nende muudatustega, mida tunnustas Nõukogude valitsus rea endistele orjastatud rahvastele võimaluse andmisega sõltumatu riigi moodustamiseks. Talle läksid üle ka kõik tsaari-Venemaa varandused nii oma territooriumil kui ka välismaal.

Imperialistlikud riigid, suhtudes äärmise vaenuga esimesse sotsialistlikku riiki, püüdsid vastuolus üldtunnustatud rahvusvahelise õiguse normidega takistada nende varanduste üleminekut Nõukogude riigile. Ja üksikutel juhtudel läkski neil korda endisele tsaari-Venemaale kuulunud varandust maha sahkerdada. Samaaegselt nõudsid aga Lääne imperialistid Nõukogude riigilt kõigi nii tsaari- kui ka ajutise valitsuse võlgade tasumist.

Püüdes Nõukogude riiki sundida välja maksma tohutut võlakoormat, tahtsid imperialistid sedagi kasutada tema nõrgendamiseks ja likvideerimiseks.

Nõukogude valitsus nõustus tasuma teatud osa endise tsaari-Venemaa võlgadest tingimusel, et läänеriigid seavad temaga jalule normaalsed diplomaatilised suhted. Kooskõlas eelvaadeldud rahvusvahelise õiguse põhimõtetega ei saanud Nõukogude riik tasuda tsaari õukonna ülalpidamiseks, samuti ka agressiivse Esimese maailmasõja pidamiseks tehtud võlgasid.

Läänеriigid loobusid igasugustest läbirääkimistest Nõukogude riigiga nimetatud küsimuse lahendamiseks ja alustasid alatut sõjalist interventsiooni tema vastu. Interventsiooniga tekitasid läänеriigid tunduvat majanduslikku kahju noorele Nõukogude riigile. Seoses sellise tegevusega annulleeris Nõukogude riik KTK 28. jaanuari (10. veebruari) 1918. a. dekreediga kõik tsaari- ja ajutise valitsuse võlad "ilma igasuguste tingimuste ja eranditeta". 1920. a. Suurbritannia va-

litsusega toimunud läbirääkimistel VNFSV Välisasjade Rahvakomissariaat avaldas: "Kõik Venemaa lepingud ja kohustused Suurbritannia kodanike vastu annulleeriti sellest momendist, millal Suurbritannia valitsus alustas sõda ja interventsiooni Nõukogude Venemaa vastu ja kuulutas välja blokaadi, et nälja ja puudusega sundida vene rahvast loobuma nendest riigivormidest, millised vene rahvas ise endale valis."[1]

1922. a. toimunud Genua konverentsil tegi Nõukogude delegatsioon ettepaneku erilise komisjoni moodustamiseks, kes, võttes arvesse nii tsaari-Venemaa võlad kui ka läänеriikide poolt sõjalise interventsiooni ja kodusõja toetamisega Nõukogude riigile tekitatud kahjud, teeks kindlaks tegeliku võla vahekorra. Kuid läänеriigid ei võtnud vastu ka seda ettepanekut.

Küsimuse lahendas 10. aprillil 1922. a. Saksamaaga sõlmitud Rapallo leping. Rapallo lepinguga loobusid mõlemad lepingupooled vastastikku igasugustest varasematest, aga samuti sõjaga seotud kohustustest tingimusel, et ei rahuldata ka kolmandate riikide taolisi nõudmisi.

Nõukogude riik tunnustas paljusid mitmesuguseid lepinguid, millest tsaari-Venemaa varem oli osa võtnud, nagu Ülemaailmne Postiliit, Telegraafiliit, Rahvusvaheline Punane Rist jm.

Pärast üksikutest nõukogude vabariikidest vabatahtlikkuse põhimõttel, täieliku võrdõiguslikkuse alusel Nõukogude Liidu moodustamist läksid liidule üle liiduvabariikide lepingulised õigused ja kohused. Kuid need lepingud kehtisid ainult vastava liiduvabariigi suhtes, kellega nad olid sõlmitud. Kohustuste laiendamiseks kogu liidu territooriumile tuli sõlmida eri leping.

§ 11. Riigi tunnustamine.

Nagu eespool nägime, muutub riik rahvusvahelise õiguse subjektiks oma tekkimisega. Kuid ainult tekkimise faktiga

---

[1] "Документы внешней политики СССР", т. III, М. 1959, Ik.23.

saab ta kasutada väga piiratud ulatuses rahvusvahelisest õigusest tulenevaid õigusi. Õigustena, mida uus riik saab kasutada tekkimise momendist alates, võiksime nimetada õigust enesekaitse korraldamiseks (relvastatud jõudude organiseerimine, kaitsetööstus), õigust piiramatuks funktsioonide teostamiseks siseriigis, õigust väliskallaletungide tagasilöömiseks.

Rahvusvahelises praktikas väljakujunenud seisukohtade alusel saab uus riik alustada normaalset suhtlemist teiste, juba varem rahvusvahelisel areenil eksisteerinud riikidega vaid pärast e r i l i s t a k t i , millega varem rahvusvahelisel areenil eksisteerinud riigid väljendavad oma valmisolekut normaalsete suhete jaluleseadmiseks uue riigiga ja tema suhtes rahvusvahelisest õigusest tulenevate õiguste ja kohustuste täitmiseks. S e d a a k t i n i m e t a t a k s e g i r i i g i t u n n u s t a m i s e k s .

Kuni tunnustamiseni puuduvad igasugused püsivad poliitilised ja majanduslikud suhted uue riigi ja varem rahvusvahelisel areenil olnud riikide vahel. Nende riikide vahel võivad kujuneda vaid lühiajalised suhted (ad hoc) üksikute küsimuste lahendamiseks, mida me allpool täpsemalt vaatleme.

Kuni tunnustamiseni vaatlevad endised riigid uut riiki kui faktiliselt mitteolevat. Tema territoorium loetakse kuuluvaks endise, mõnel juhul rahvusvaheliselt areenilt juba kadunud riigi territooriumiks, rahvast - viimase kodanikeks, tema diplomaatilisteks esindajateks - endise riigi diplomaatilisi esindajaid, kes muidugi ei oma mingisuguseid volitusi rääkida uue riigi nimel.

Näeme, et uue riigi tunnustamiseni valitseb ebanormaalne olukord, kus imperialistlikud riigid sagedasti püüavad sulgeda silmi rahvusvahelisel areenil toimunud sündmuste eest ja elustada fakte ja olukordi, mis jäädavalt on läinud ajalukku.

Sellist reaktsioonilist poliitikat arendasid ameerika imperialistid kauemat aega Nõukogude Liidu ja arendavad prae-

gu Hiina Rahvavabariigi suhtes.

Eeltoodust nähtub tunnustamise suur poliitiline ja majanduslik tähtsus. Uus riik, mitte omades võimalust normaalseks poliitiliseks ja majanduslikuks suhtlemiseks teiste riikidega, võib sattuda ületamatutesse majanduslikesse raskustesse, mis viivad ta hävimisele. Seda asjaolu püüavadki imperialistlikud riigid kasutada sotsialistlike revolutsioonide teel kujunenud riikide likvideerimiseks.

V. I. Lenin, rõhutades majanduslike suhete tähtsust tunnustamisel, märkis: "Nõuavad ju kõigi kapitalistlike riikide kõige pakilisemad, elulisemad, praktilisemad ja viimaseil aastail teravalt ilmsiks tulnud huvid, et kaubavahetust Venemaaga tuleb arendada, korrastada ja laiendada, kui aga seda laadi huvid on olemas, siis võib vaielda või tülitseda, võib mitmesugustes kombinatsioonides lahku minna ... aga lõppude lõpuks rajab see põhiline majanduslik vajadus ikkagi ise enesele tee".[1]

Mida kujutab endast tunnustamine? Rida kodanlikke autoreid, nn. k o n s t i t u t i i v s e t e o o r i a pooldajad (Oppenheim, Kaufmann, Strupp jt.) asuvad seisukohal, et tunnustamine loob riigi. Nende arvates kuni tunnustamiseni ei ole riiki olemas isegi siseriikide funktsioonide teostamise mõttes.

"Riik muutub rahvusvaheliseks isikuks ja rahvusvahelise õiguse subjektiks alles peale tunnustamist", väidab L. Oppenheim.[2] Nimetatud teooria on ilmselt reaktsiooniline. Mitte tunnustades riiki ka siseriiklikult, võimaldab ta imperialistlikel suurriikidel kasutada relvastatud jõude uute tekkinud riikide likvideerimiseks, muidugi sel juhul, kui nende tekkimine ei ole vastuvõetav nimetatud riikidele. Ta on ilmses vastuolus ka ajalooliste faktidega. Näiteks Nõukogude

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 236, 237.

[2] Л. Оппенгейм, Международное право, т. I, полутом I, lk. 135.

riik, kujunedes 1917. a. Suure Oktoobrirevolutsiooni tulemusena, arenes edasi, teostades määratu suure ulatusega majanduslikku ülesehitustööd, kuigi Ameerika Ühendriigid tunnustasid teda alles 1933. a. Sama toimub praegu ka Hiina Rahvavabariigis. Hiina rahvas arendab rahvademokraatliku korra tingimustes tohutut ülesehitustööd ja on saavutanud hiilgavaid edusamme endise majandusliku ja kultuurilise mahajäämuse likvideerimisel, kuigi senini (juuni 1962. a.) Ameerika Ühendriigid ei ole teda tunnustanud.

Toodud faktid näitavad väga selgelt konstitutiivse teooria ekslikkust.

Tunnustamine on d e k l a r a t s i o o n i k s (deklatiivne teooria), millega varem rahvusvahelisel areenil eksisteerinud riigid kinnitavad oma valmisolekut normaalsete suhete jaluleseadmiseks uue riigiga ja rahvusvahelisest õigusest tulenevate õiguste ja kohustuste täitmiseks tema suhtes.

Tunnustamine on alati poliitiline akt selles mõttes, et temaga väljendab teatava riigi valitsev klass oma suhtumist tekkinud uude riiki ja selle tekkimisega rahvusvahelisel areenil toimunud muudatustesse maailma poliitiliste jõudude vahekordades.

Seepärast on ka arusaadav, miks imperialistlikud riigid viivitavad sotsialistlike revolutsioonide teel tekkinud riikide tunnustamisega. Nad ei taha kuidagi nõustuda imperialistide poolt teostatava ekspluateerimise sfääri kitsenemisega ja püüavad kasutada kõiki vahendeid, et panna ajalooratast tagurpidi veerema ning likvideerida sotsialistlike revolutsioonide teel moodustatud uusi riike.

Samal ajal tunnustavad imperialistlikud riigid oma käsilaste poolt kontrrevolutsiooniliste vandenõude ja rahvavastaste mässude teel loodud marionettriike väga kiiresti. Imperialistlikud riigid, näiteks, mitte tunnustades Korea Rahvademokraatlikku Vabariiki ja Vietnami Demokraatlikku Vabariiki, tunnustavad samal ajal Lõuna-Koreas ja Lõuna-Vietnamis nende käsilaste poolt moodustatud marionetlikke režiime.

Nõukogude Liit, tunnustades kõigi rahvaste õigust iseseisva ja sõltumatu riigi loomiseks, on alati olnud valmis

uusi tõeliselt rahvaste tahtel kujunenud riike tunnustama. Normaalsete suhete jalulseadmisega püüab Nõukogude riik abistada iseseisvale arengule asunud rahvaid kõigi raskuste ületamisel oma elu iseseisval korraldamisel.

1956.a. tunnustas Nõukogude Liit ühe esimese riigina Marokot ja Tuneesiat ning seadis nende riikidega jalule normaalsed diplomaatilised suhted. 1960. a. tunnustas Nõukogude Liit Alžeeria ajutist valitsust, abistades sellega viimast võitluses oma iseseisvuse ja sõltumatuse saavutamisel. Nõukogude Liit on tunnustanud Aafrikas rahvusliku vabadusvõitluse teel kujunenud uusi riike. Nendes aktides väljendub Nõukogude Liidu omakasupüüdmatu abi iseseisvale arenguteele asunud rahvastele.

Tunnustamise küsimuse arutamisel ÜRO Rahvusvahelise õiguse komisjonis esitas inglise jurist ettepaneku kõigi riikide poliitika ühtsustamiseks tekkinud uute riikide tunnustamises. Ettepaneku kohaselt, juhul, kui tekkinud uus riik omab riigile omaseid tunnuseid, on teised riigid kohustatud teda tunnustama. Kui ta neid tunnuseid ei oma, on kõik riigid kohustatud teda mitte tunnustama. Ettepanek kutsub välja õigustatud vastuväiteid.

Rahvusvahelisel areenil ei ole organit, kes otsustaks, kas riik on tõeliselt tekkinud või mitte. Taolise õiguse andmine ÜRO-le võimaldaks imperialistlikel riikidel nendest sõltuvate maade kaasabil tunnustada nende otsesel vahelesegamisel kujunenud marionettriike, takistades samal ajal aga sotsialistlike revolutsioonide tulemusena kujunenud riikide tunnustamist. Rahvusvahelise õiguse komisjonis vastuvõetud resolutsioonis tunnustatakse riikide õigust vabalt otsustada uute tekkinud riikide tunnustamise küsimust.

Peale riikide vajavad rahvusvahelist tunnustamist mittekonstitutsioonilisel teel võimule tulnud valitsused. Tunnustada võidakse ka rahvust, kes on alustanud võitlust iseseisva riigi loomise eest, ja rahvusvahelisel areenil kujunenud mitmesuguseid olukordi.

§ 12. Tunnustamine de facto ja de jure.

Praktikas kasutatakse mitmesuguseid tunnustamise eriviise, mis erinevad üksteisest õiguslike tagajärgede poolest. Riigi ja mittekonstitutsioonilisel teel võimule tulnud valitsuse suhtes kasutatakse d e f a c t o (faktilist) ja d e j u r e (juriidilist) tunnustamist.

Eeltoodud tunnustamise viiside nimetustest võib järeldada, nagu tekiksid ühe (faktilise) alusel vaid faktilised suhted uue ja varem rahvusvahelisel areenil eksisteerinud riigi vahel ja ainult juriidilise tunnustamise alusel võiksid kujuneda nende vahel õiguslikud suhted. Selline järeldus ei ole õige. Oma olemuselt on ka de facto tunnustamisel rida õiguslikke tagajärgi ja erinevus mõlema tunnustamise liigi vahel seisab vaid tunnustamise alusel tekkinud õiguste ja kohustuste erinevas mahus.

Tunnustamine de facto on nagu esialgne, piiratud ulatusega, mittekindel uue riigi ja valitsuse tunnustamine. Kodanlikud riigid kasutavad nimetatud tunnustamise viisi sel juhul, kui tekkinud uus riik või valitsus ei ole neile täielikult vastuvõetav. Selle tunnustamisega jäädakse äraootavale seisukohale järgnevate sündmuste suhtes: kas suudab uus riik või valitsus jääda püsima rahvusvahelistes suhetes sõltumatuna või asendatakse ta teisega.

Eeltoodust nähtub, et tunnustamine de facto on ajaliselt piiratud ulatusega ja ta lakkab olemast ühes riigi ja valitsuse kadumisega või asendatakse de jure tunnustamisega.

Õiguslikud vahekorrad, mis tekivad tunnustamisel de facto, kannavad samuti esialgset iseloomu. Nende ulatust ei määrata kindlaks rahvusvahelise õiguse üldnormidega vaid konkreetse lepinguga, mille alusel toimub tunnustamine.

De facto tunnustamise tulemusena ei teki poliitilisi suhteid vaid ainult majanduslikud suhted, mille ulatus ja iseloom määratakse kindlaks lepingus. Tunnustatud ei oma õigust nõuda enda vastuvõttu rahvusvaheliste organisatsioonide liikmeks ja osa võtta rahvusvahelistest konverentsidest.

Tunnustamise tulemusena vahetatakse diplomaatilisi esindajaid, kelle õigused on siiski tunduvalt kitsamad rahvusvahelise õiguse üldnormides kindlaksmääratud diplomaatiliste esindajate õigustest. Nende õigused määratakse samuti kindlaks vastavas lepingus. Tavaliselt kasutavad nad vaid isiklikku immuniteeti ja nad vabastatakse otsemaksudest ning koormistest.

1921. a. tunnustas Suurbritannia Vene NFSV-d de facto kaubalepingu sõlmimisega. Lepingus, mida võib pidada de facto tunnustamise tüüpiliseks näiteks, on öeldud, et riikide esindajad kasutavad kaitset "arestide ja läbiotsimiste vastu". Nad võivad suhelda oma asukoha riigi organitega ja kasutavad õigust vabaks suhtlemiseks oma valitsusega ja viimase ametlike esindajatega teistes riikides posti, telegraafi ja raadio teel, kusjuures neil on äifreeritud ja kullerposti kasutamise õigus. Nad vabastatakse riiklikest ja kohalikest maksudest ja isiklikest kohustustest.[1]

De facto tunnustamise tulemusena tunnustatakse ka uue riigi seadusi ja tema kodanikud saavad õiguse pöörduda välismaal kohtute poole oma õiguste kaitseks. Viimane seisukoht leidis väljenduse Inglise apellatsioonikohtu otsuses 12. maist 1923. a. Luther-Sagor'i kohtuasjas.

Nõukogude valitsuse poolt natsionaliseeritud varanduse endised omanikud nõudsid tagasi natsionaliseeritud varandust, rajades oma nõudmise eriti sellele, et Nõukogude valitsus ei olnud veel tunnustatud Suurbritannia poolt. Apellatsioonikohus lükkas nõudmise tagasi, väites, et kui Inglise valitsus tunnustas Nõukogude valitsust de facto kaubanduslepingu sõlmimisega, siis "peavad Inglise kohtud tunnustama ka selle valitsuse akte täie lugupidamisega, mis on sobiv vastavalt tunnustatud suveräänse ja sõltumatu välisriigi aktidele".[2]

Praktikas kasutati de facto tunnustamist kõigepealt XIX

---

[1] Документы внешней политики СССР , т. III, lk. 611.

[2] I. S. Pereterski, S. B. Krõlov, Rahvusvaheline eraõigus, Tartu 1948, lk. 132.

sajandi algul Ladina-Ameerikas kujunenud uute iseseisvate riikide suhtes. Kodanlikud riigid tunnustasid nii Nõukogude riiki kui rahvademokraatiamaid esmalt de facto, väljendades sellega oma eitavat suhtumist nendesse riikidesse, samuti aga ka lootuses, et nad ei jää püsima iseseisvate riikidena. Kuid need imperialistide lootused, nagu ajaloost teada, ei täitunud ja nad olid sunnitud sisse seadma püsivad diplomaatilised suhtes uute riikidega.

Tunnustamine d e j u r e on uue riigi ja valitsuse tunnustamine täisõigusliku rahvusvahelise õiguse subjektina. Peale tunnustamise de jure on uutel riikidel ja valitsustel õigus kasutada kõiki rahvusvahelise õiguse üldnormidest ja nende poolt tunnustatud lepinguist tulenevaid õigusi.

Peale tunnustamise de jure seatakse kõigepealt sisse normaalsed diplomaatilised suhted uue riigi ja valitsusega ning vahetatakse diplomaatilisi esindajaid. Diplomaatiliste esindajate õiguslik seisund määratakse nüüd kindlaks juba rahvusvahelise õiguse üldnormide, mitte aga tunnustatava riigiga sõlmitud spetsiaalse lepinguga. Uue riigi ja valitsuse diplomaatilised esindajad kasutavad peale tunnustamise de jure kõiki neid õigusi, mis kindlustatakse rahvusvahelise õiguse üldnormidega neile esindajatele.

Uued riigid ja valitsused võivad nõuda enda vastuvõtmist rahvusvaheliste organisatsioonide liikmeks, nad võivad sõlmida poliitilisi lepinguid teiste riikidega ja osa võtta kõigi rahvusvaheliste kongresside ja konverentside tööst.

Nii tunnustamisel de facto kui ka de jure on tagasiulatuv jõud, ulatudes riigi tekkimise momendini. Tunnustamisel tunnustatakse kõiki riigi seadusi, kohtuotsusi ning tema organite akte alates riigi tekkimise momendist.

Tunnustamine de jure on lõplik ja ei kuulu tavaliselt tagasivõtmisele. Praktikas võime siiski tuua üksikuid näiteid tunnustamise tagasivõtmisest seoses uues riigis toimunud poliitiliste muudatustega. Nii võtsid Entente'i riigid 1918. a. tagasi Soomele antud tunnustuse seoses nimetatud riigis Saksasõbralike poliitiliste tendentside mõjulepääsemisega ja ka-

vatsustega kutsuda Soome troonile Saksa prints. Pärast vabariigi väljakuulutamist Soomes tunnustasid Entente'i riigid 1920. a. uuesti Soomet iseseisva riigina.

Riigi uue valitsuse tunnustamisel katkevad diplomaatilised suhted endise valitsusega ja uus valitsus muutub riigi täieõiguslikuks esindajaks rahvusvahelisel areenil. Temale lähevad üle riigi varad välismaal, võlanõuded, kuid rahvusvahelise õigusega kindlaksmääratud piirides peab ta vastutama ka endisele riigile pandud kohustuste eest.

Nõukogude Liit, tunnustades 1949. a. Hiina Rahvavabariigi valitsust, katkestas diplomaatilised suhted Jan Süsani valitsusega.

§ 13. Tunnustamise vormid.

Tunnustamise viisidest, mida eespool vaatlesime, tuleb eraldada tunnustamise vorme, s. o. neid konkreetseid viise, kuidas uut riiki või valitsust teiste riikide poolt tunnustatakse.

Rahvusvahelisõiguslikus literatuuris segatakse väga sagedasti ära need kaks mõistet. Nii näiteks tuntud vene teadlane F. Martens, jaotades tunnustamise ametlikuks ja faktiliseks, väidab, et ametlik tunnustamine (de jure) väljendub ametlikes aktides, nagu kongresside otsused, diplomaatiliste ja konsulaaresindajate vahetamine jne.; faktiline aga (de facto) rahvusvaheliste suhete jaluleseadmises uue riigiga ilma igasuguse eelneva piduliku deklaratsioonita.[1]

Kuigi sisuliselt on jutt tunnustamise vormidest, räägib Martens tunnustamise viisidest de jure ja de facto, mida me eespool käsitlesime. Erinevus tunnustamise viisides on erinevus tunnustatava ja tunnustaja vahel kujunevate õiguste ja kohustuste mahus. Erinevus vormides aga ainult tunnustamise välistes vormides, mis ei too kaasa muudatusi õiguste ja kohustuste sisus.

Vormist lähtudes jaotame tunnustamise a v a l i -

---

[1] Ф. Мартенс, Современное международное право, т. I, С. П-г, Iк. 280.

kuks ja vaikivaks tunnustamiseks. Avalik tunnustus antakse ametliku aktiga: erilise deklaratsiooniga, konverentsi või rahvusvahelise organisatsiooni otsusega. Näiteks tunnustas Nõukogude Liit 1956.a. avalikult Marokot ja Tuneesiat. NSV Liidu Ministrite Nõukogu esimehe läkituses avaldatakse, et Nõukogude Liit tunnustab Tuneesiat "sõltumatu ja suveräänse riigina" ja seab temaga jalule diplomaatilised suhted.[1]

Läkituses, mille Nõukogude Liidu Ministrite Nõukogu esimees N. S. Hruštšov saatis Alžeeria ajutise valitsuse esimehele seoses Alžeeria Vabariigi ajutise valitsuse ja Prantsusmaa vahel 18. märtsi 1962. a. kokkuleppe allakirjutamisega Alžeeria kui iseseisva ja suveräänse riigi enesemääramise kohta, on öeldud: "Juhindudes rahvaste enesemääramisõiguse üllast printsiibist ja austades sügavalt alžeeria rahva õiglasi rahvuslikke taotlusi, deklareerib Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu valitsus, et ta tunnustab de jure Alžeeria Vabariigi ajutist valitsust ning on valmis looma temaga diplomaatilised suhted".[2]

Tunnustamise kõige sagedamini esinevaks vormiks on avalik tunnustamine.

Vaikiva tunnustamisega on tegemist meil siis, kui tunnustamist ei väljendata mingisuguses ametlikus aktis, kuid riigid seavad jalule suhted uue riigiga samasuguses ulatuses, kui need tulenevad tunnustamisest. Suhete jaluleseadmine uue riigiga näitab juba, et teda on tunnustatud rahvusvahelisel areenil teiste riikide poolt. Suhete ulatusest järeldub, kas on tegemist de facto või de jure tunnustamisega.

Normaalsete diplomaatiliste suhete jaluleseadmine, riigi vastuvõtmine rahvusvahelistesse organisatsioonidesse, tema esindajatele osavõtu võimaldamine rahvusvahelistest konverentsidest näitab, et uut riiki on tunnustatud de jure, kuigi seda ei ole väljendatud mingisuguses erilises diplomaatilises aktis.

---

[1] "Rahva Hääl", 16. juunil 1956. a.

[2] "Rahva Hääl", 20. märtsil 1962. a.

Vaikiva tunnustamise kujukaks näiteks on nn. Estrades'e doktriin, mis väljendati Mehhiko välisministri poolt 27. septembril 1930. a. avaldatud kommünikees. "Kommünikees uute valitsuste tunnustamise küsimuses" peab Mehhiko valitsus ebaõigeks, et uusi valitsusi kas tunnustatakse või mitte teiste riikide poolt. Tema arvates taolised avaldused annavad hinnangu teistes riikides toimunud sündmustele ja on vahelesegamine teiste maade siseasjadesse. Püüdes kindlustada rahvastele vabadust valitsuste valikul, Mehhiko teatas, et ta hoidub avalikust tunnustamisest, "seades sisse diplomaatilised suhted uute valitsustega või katkestades need, kui ta peab seda vajalikuks".

Estrades'e doktriin, püüdes kindlustada Ladina-Ameerika rahvastele vabadust ühiskondliku ja riikliku korra kindlaksmääramisel, on demokraatlik doktriin. Ei saa siiski nõustuda väitega, nagu doktriini kasutamisel välditaks hinnangu andmist teistes riikides toimunud sündmustele. Ka diplomaatiliste suhete jaluleseadmisega või sellest hoidumisega antakse hinnang teistes riikides toimunud sündmustele, kiidetakse need heaks või mõistetakse hukka.

Avalik tunnustamine võib toimuda kas i n d i v i d u a a l s e l t või k o l l e k t i i v s e l t. Individuaalsest tunnustamisest räägime siis, kui üks riik tunnustab teist riiki. K o l l e k t i i v n e t u n n u s t a m i n e esineb sel juhul, kui mitu riiki ühise aktiga tunnustavad tekkinud uut riiki või mitte. Kollektiivselt tunnustatakse uusi riike tavaliselt konverentsidel vastuvõetud aktidega. 1884. a. toimunud Berliini konverentsist osavõtvad riigid tunnustasid kollektiivselt Kongo riiki.

1945. a. Potsdami konverentsi otsusega USA, Inglismaa ja Prantsusmaa tunnustasid Poola Rahvusliku Ühtsuse valitsust.

Kollektiivse tunnustamise eri liigiks on riigi vastuvõtmine rahvusvahelise organisatsiooni liikmeks. Kuigi nimetatud küsimuses valitsevad mitmed eri seisukohad, tuleb järeldada, et vastuvõtmist võib vaadelda tunnustamisena kõigi nende riikide poolt, kes hääletasid vastuvõtmise poolt, välja arvatud

vaid need riigid, kes otseselt avaldavad, et nende hääletamist ei saa vaadelda tunnustamisena.

Teistsugusel seisukohal asub USA, väites, et organisatsiooni vastuvõtt ei ole rahvusvaheliseks tunnustamiseks.[1] See näitab, et Ühendriigid püüavad jätkata oma reaktsioonilist mittetunnustamise poliitikat sotsialistlike riikide suhtes isegi pärast nende astumist rahvusvahelistesse organisatsioonidesse.

§ 14. Rahvuse tunnustamine.

Nägime juba eespool, et rahvusvahelise õiguse subjektiks on ka rahvus, kes on alustanud võitlust iseseisvuse ja sõltumatuse eest ning moodustanud teatud keskusorganid selle võitluse juhtimiseks. On muidugi selge, et täisõiguslikuks rahvusvahelise õiguse subjektiks kujuneb rahvus alles riigi moodustamisega. Kuid üleminekuperioodil, kui rahvus arendab võitlust oma iseseisvuse ja sõltumatuse eest, võidakse talle teiste riikide poolt anda teatud tunnustus, milles tunnustatakse rahvuse taotlusi iseseisva riigi loomiseks ja seatakse sisse mõningad suhted vabadusvõitlust juhtivate organitega.

Riikide praktikas on kasutatud järgmisi rahvuse tunnustamise viise: a) tunnustamine rahvana ja b) tunnustamine sõdiva poolena.

Rahvana tunnustavad kolmandad riigid vabadusvõitlust alustanud rahvusi. Praktikas kasutati nimetatud tunnustamist Esimese maailmasõja perioodil vabadusvõitlust alustanud poolakate, tšehhide ja serblaste suhtes. Tšehhe tunnustati rahvana Inglise välisministri Baltfourideklaratsiooniga 1918.a. Tšehhe ja slovakke ei loetud enam Austria kodanikeks. Nendest rahvustest sõjavangid vabastati Ententi riikide poolt ja neile anti võimalus oma rahvuslike väeosade moodustamiseks. Rahvuse huvide esindajaks loeti Pariisis asuvat Tšehhoslovakkia Rahvuslikku Komiteed. Samasugused õigused anti ka poolakatele ja serblastele.

---

[1] Ч. Хайд, Международное право, т. I, М. 1950, lk. 281.

Eeltoodust nähtub, et tunnustamisega taotlesid Entente'i riigid omakasupüüdlikke eesmärke: nad püüdsid värvata uusi sõdureid nende rahvuste hulgast ja veel enne sõltumatuse saavutamist nende "rahvuslike väeosade" varustamiseks antud varustuse ja laenudega allutada need uued riigid oma majanduslikule ülemvõimule.

Erinevalt tunnustamisest de facto, ei vahetata siin veel alatisi diplomaatilisi esindajaid ega sõlmita ka mingeid alatisi suhteid. Tunnustamine rahvana annab õiguse rahvast esindavale organile pöördumiseks teda tunnustanud riikide poole ja läbirääkimiste pidamiseks teda huvitavais küsimustes.

Rahvuse tunnustamisena võime teatud määral vaadelda Nõukogude Liidu poolt 27. septembril 1941. a. Prantsusmaa Rahvusliku Komitee esimehe tunnustamist "kõigi vabade prantslaste juhina." Nõukogude valitsus avaldas tunnustamisel, et ta on valmis abistama vabu prantslasi ühises võitluses hitlerliku Saksamaa ja tema liitlaste vastu.[1] Hiljem, 1943. a. tunnustas Nõukogude Liit Prantsuse Rahvusliku Vabastuse Komiteed juba kui riiklike huvide esindajat ja vahetas temaga täievolilised diplomaatilised esindajad.

Ülestõusu alustanud rahvana (ehk mässajana, nagu kodanlik kirjandus seda tavaliselt nimetab) tunnustatakse emamaa poolt rahvast, kes on alustanud võitlust oma sõltumatuse eest ja saavutanud selles teatud edu. Peamiseks õiguslikuks tagajärjeks niisugusel tunnustamisel on see, et vangilangemisel ei vaadelda vabadusvõitlejaid kriminaalkurjategijatena, vaid sõjavangidena, ja, et nende suhetes rakendatakse sõjavangide õiguslikku režiimi. Kolmandate riikide suhtes ei tunnustata aga sõjaõigusest tulenevaid õigusi ja kohustusi ja kolmandad riigid ei ole kohustatud säilitama neutraalsust. Niisiis tunnustavad imperialistid siin avaliku arvamuse survel vabadusvõitlejate mõningaid õigusi, samal ajal endale laiu võimalusi jättes koostöö arendamiseks vabadusvõitluse mahasurumiseks.

---

1 "Внешняя политика Советского Союза в период отечественной войны", т. I, М. 1946, lk. 168.

S õ d i v a p o o l e n a tunnustatakse rahvuslikku vabadusvõitlust alustanud rahvast kas emamaa või kolmandate riikide poolt. 1823.a. tunnustas Inglismaa Kreeka sõdivaks pooleks võitluses Türgi vastu. 1896.a. tunnustasid Ameerika Ühendriigid Kuuba sõdivaks pooleks kuuba rahva poolt alustatud vabadusvõitluses. Ameerika kodusõja ajal (1861-1865) tunnustasid Prantsusmaa ja Inglismaa läänerriike sõdiva poolena. 1954.a. Genfi kokkuleppega tunnustasid imperialistlikud riigid sõdivateks pooltekS Indo-Hiinas grupeerunud demokraatlikud riigid: Vietnami Demokraatlik Vabariik, Laos ja Kambodža.

Erinevalt eelmisest tunnustamise liigist võivad vabadusvõitlejad peale sõdiva poolena tunnustamist kasutada kõiki sõdivatele pooltele sõjaõigusest tulenevaid õigusi ka kolmandate riikide suhtes ja kolmandad riigid peavad säilitama neutraliteedist tulenevaid kohustusi.

Kuna rahvuslik vabadusvõitlus on orjastatud rahvaste peamiseks vabanemise viisiks imperialistide orjusest, püüavad imperialistid ja nende huvide kaitsjad leida igasuguseid vahendeid selle piiramiseks. Ilmselt sellel eesmärgil nõuab Ameerika Ühendriikide autor P. Jessup rahvusliku vabadusvõitluse teel tekkinud riikide tunnustamise küsimuse andmist Rahvusvahelise Kohtu otsustada. Kui kohus leiab, et võitlev rahvas on saavutanud "küllaldase riikliku organisatsiooni", et teda tunnustada, otsustab küsimuse ÜRO Peaassamblee. Kui aga kohus eitab seda, soovitab Jessup Julgeolekunõukogul või, kui selle tegevus on "takistatud veto" läbi, siis Peaassambleel kasutusele võtta kollektiivsed relvastatud vahendid ülestõusu mahasurumiseks.[1] Jessup lootis muidugi imperialistlike riikide arvulisele enamusele nii Rahvusvahelises Kohtus kui ka Peaassamblees. Nüüd aga, paljude uute demokraatlike riikide vastuvõtuga ÜRO liikmeks, on likvideeritud imperialistlike riikide arvuline ülekaal selles organisatsioonis ja paljud katsed kasutada seda tähtsat rahvusvahelist organisatsiooni oma reaktsioonilise poliitika tööriistana, on

---

[1] Ph. Jessup, A Modern Law of Nations, New York 1952, lk. 50.

imperialistidel juba nurjunud. Pärast deklaratsiooni vastuvõtmist kolooniatele ja sõltumatutele riikidele sõltumatuse andmiseks, ei ole imperialistidel enam mingisugust lootust kasutada ÜRO-d rahvusliku vabadusvõitluse mahasurumise vahendina.

Reaktsioonilisi eesmärke taotleb ka 1907. a. Ekuadori välisministri Tobart'i poolt esitatud doktriin revolutsioonilisel teel võimule tulnud valitsuste tunnustamise kohta. Läkituses, millega Tobart pöördus teiste Ladina-Ameerika maade poole, nõuti, et ükski riik ei tunnustaks revolutsiooni teel kujunenud valitsusi enne, kui rahva poolt valitud esindusorgan neid on sanktsioneerinud. Tobart'i doktriin võeti omaks 1923. a. viie Kesk-Ameerika riigi: Kostariika, Guatemala, Honduurase, Nikaraagua ja Salvadori vahel sõlmitud vastavas lepingus. Ka siin võimaldab revolutsioonilise valitsuste mittetunnustamine neid sõjalise interventsiooni teel kukutada.

§ 15. Tunnustamine ad hoc.

Imperialistlikud suurriigid oma rahu ja sotsialismileeri vihkava poliitikaga ei tunnusta teinekord aastakümneid sotsialistlike revolutsioonide ja rahvusliku vabadusvõitluse tulemusena kujunenud uusi riike. Kuid siiski esineb juhte, kus neil lihtsalt pole võimalik eitada taoliste uute riikide olemasolu fakti ja tuleb astuda nendega teatud suhetesse. Praktikas esinevad taoliste suhetena: varanduste üleandmine ühelt riigilt teisele, kodanike repatrieerimine, nõupidamised mitmesuguste rahvusvaheliste probleemide lahendamiseks, varematel aegadel vaherahukokkulepped teatud rindeosades haigete ja haavatute üleskorjamiseks lahinguväljalt.

Iseloomulik nimetatud tunnustamise liigile on see, et siin ei teki püsivaid suhteid uue riigiga ega vahetata ka mingeid alalisi esindajaid. Teatud konkreetse kokkuleppe sõlmimine uue riigiga, aga samuti tema esindajatega ühise nõupidamise laua taha istumine mingisuguste küsimuste arutamiseks näitab, et antud konkreetsel juhul uus riik eksisteerib. Ei

saa ju sõlmida kokkulepet ja arutada rahvusvahelisi probleeme mitteeksisteeriva riigiga. Kuid tunnustamine piirdub vaid konkreetse vahekorraga, teatud küsimuse lahendamisega sellest väljapoole mitte ulatudes.

Praktikas tuleb hinnata a d h o c tunnustamist kui abinõu, mis aitab kaasa uue riigi tutvustamisel teistele riikidele, soodustades sellega ulatuslikumate suhete kujunemist ja tema rahvusvahelist tunnustamist.

Ad hoc tunnustamise näiteks on Inglise-Nõukogude kokkulepe 12. veebruarist 1920. a. sõjavangide vahetamiseks ja Itaalia-Nõukogude kokkulepe 27. aprillist 1920. a. sõjavangide ja interneeritud kodanike vahetamiseks.

Ad hoc tunnustamine oli vaherahukokkuleppe sõlmimine Korea Rahvademokraatliku Vabariigiga 27. juulil 1953. a.; Indo-Hiinas kujunenud uute valitsuste - Vietnami Demokraatliku Vabariigi, Laose ja Kambodza osavõtt 1954. a. Genfi nõupidamisest ja 21. juuli 1954. a. kokkuleppe sõlmimine.

§ 16. Nõukogude Liidu tunnustamine.

Nõukogude riigi kui uut tüüpi rahvusvahelise õiguse subjekti ilmumine rahvusvahelisele areenile võeti kapitalistlike riikide poolt äärmise vaenuga vastu. Nägid ju imperialistid üksnes sotsialistliku riigi olemasolus tegurit, mis õõnestab kapitalismi alussambaid, õhutades töötavate hulkade revolutsioonilist võitlust kapitalistliku korra kukutamiseks ja innustades kolooniate ja sõltuvate maade rahvaste vabadusvõitlust.

Vaenulikku suhtumist Nõukogude riigi vastu näitasid imperialistlikud riigid sõjalise interventsiooni ja majandusliku blokaadi organiseerimisega, mille eesmärgiks oli esimese sotsialismimaa hävitamine. Vaenulikku suhtumist näitasid imperialistlikud riigid ka rea aastate vältel Nõukogude riigi mittetunnustamise poliitikaga. Nõukogude riigi mittetunnustamise poliitikat kasutasid imperialistid kasusaamise eesmärgil, sahkerdades paljudel juhtudel valgekaartlikele

elementidele maha endisele tsaari-Venemaale välismaal kuulunud varandused ja välismaa pankades olevad hoiused.

Nõukogude riigi tunnustamine ei olnud ainult rahvusvahelisel areenil kujunenud uue riigi tunnustamine, vaid ta täiendas uue riigitüübi tunnustamist ja uue omandivormi võrdõiguslikku tunnustamist varem rahvusvahelisel areenil valitsenud kapitalistliku omandiga. Nõukogude riigi tunnustamine tähendas ühel kuuendikul maakera maismaast proletariaadi diktatuuri olemasolu fakti tunnustamist.

Mittetunnustamist kasutasid imperialistid diplomaatilise interventsiooni vahendina, et sundida Nõukogude riiki vastu võtma mitmesuguseid orjastavaid tingimusi (tsaari- ja ajutise valitsuse võlad, natsionaliseeerimistest loobumine, välismaalaste eesõigustatud seisund jne.), mis iseenesest oleksid viinud tema likvideerimisele. Diplomaatiline interventsioon ühendati kuni 1920. a. (Kaug-Idas 1922. a.) otsese sõjalise interventsiooniga.

Kuigi imperialistlikud riigid ei tunnustanud Nõukogude riiki, jäid esimestel aastatel pärast Suurt Oktoobrirevolutsiooni nende diplomaatilised esindajad edasi meie territooriumile, hoides alal mingisuguseid poolametlikke suhteid. Ka need välisriikide diplomaatilised esindajad väljendasid oma avalikku vaenu Nõukogude riigi vastu. Nad protesteerisid tema dekreetide vastu, organiseerisid kontrrevolutsioonilisi mässe, toetasid valgekaartlikke jõude ja organiseerisid spionaaži. Taolised omapärased suhted püsisid kuni sõjalise interventsiooni alguseni, mil nad katkesid.

Neid mõningaid välismaiste diplomaatiliste esindajate poolt Nõukogude riigiga peetud faktilisi suhteid ei saa lugeda tunnustamiseks seepärast, et Entente'i riigid korduvalt ametlikult teatasid, et nad ei tunnusta nõukogusid. Suurbritannia välisminister Balfour avaldas 16. jaanuaril 1918. a. alamkojas: "Meie ei tunnusta ei de facto ega de jure nõukogude võimu, kuid mitteametlike agentide kaudu, kes tegutsevad saatkonna instruktsioonide järgi, me oleme nendega ühenduses".[1]

---

[1] Р.Л. Бобров, Международно-правовое признание государства, Ученые записки ЛГУ, Вып. 1, Л. 1948, lk. 55.

Nõukogudevastase poliitika teostamisel tunnustasid Entente'i riigid mitmesuguseid oma käsilaste poolt moodustatud marionetlikke valitsusi "Venemaa valitsustena". 14. novembril 1918. a. tunnustas Inglismaa Omskis asuvat Koltšaki valitsust de jure. 12. juunil 1919. a. tunnustasid Entente'i riigid Koltšaki "valitsust" de facto kui ainukest Venemaa valitsust. 11. augustil 1920. a. tunnustas Prantsusmaa valitsus Wrangeli avantüristlikku jõuku Venemaa "faktilise valitsusena".

Taolisele agressiivsele poliitikale andis Nõukogude riik purustava hoobi, lüües tagasi Entente'i riikide sõjalise ja diplomaatilise interventsiooni ning purustades ja välja kihutades meie maalt valgekaartlikud jõugud. Nende aktidega näitas Nõukogude riik oma elujõulisust ja sundis imperialistlikke riike järk-järgult loobuma oma mittetunnustamise poliitikast.

Erandi mittetunnustamise poliitikas moodustas Saksamaa, kes 3. märtsil 1918. a. Brest-Litovski rahulepinguga tunnustas Nõukogude riiki de jure. Kuid Saksamaaga loodud diplomaatilised suhted lõppesid peatselt, nimelt 5. nov. 1918.a. keiserliku Saksamaa initsiatiivil. V. I. Lenin iseloomustas VI Ülevenemaalisel Erakorralisel Nõukogude kongressil seda Saksamaa sammu ühelt poolt kui meeleheitlikku akti, mille teostas valitsus, kes on kaotanud pea revolutsioonilise liikumise laienemise tulemusena, teiselt poolt aga kui saksa kodanluse püüdluste resultaati, kes otsis liitu inglise-prantsuse imperialistidega ühiseks võitluseks Nõukogude Venemaa vastu.[1] Pärast revolutsiooni Saksamaal, annulleeris Nõukogude valitsus 13. novembril 1918. a. Bresti rahulepingu kui äärmiselt ebaõiglase.

Nõukogude riik purustas mittetunnustamise ahela kodanlike Balti riikide ja Soomega 1920. a. sõlmitud rahulepinguga. Nende lepingutega Nõukogude valitsus, kooskõlas rahvaste enesemääramise õigusega, tunnustas tsaari-Venemaa koosseisu

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 134-135.

kuulunud kodanlike Balti riikide sõltumatust, kes omakorda tunnustasid Nõukogude valitsust de jure ja seadsid temaga sisse normaalsed diplomaatilised suhted.

V. I. Lenin hindas väga kõrgelt neid Balti riikidega sõlmitud lepinguid. Ta ütles, et need on nagu Venemaa tööliste poolt Euroopasse raiutud aknad. Nende lepingutega ajas Nõukogude valitsus nurja imperialistlike riikide poolt teostatava isoleerimise poliitika ja paljastas ühtlasi kodanlikus ajakirjanduses levitatud valeteated, nagu ei sooviks Nõukogude riik normaalsete suhete arendamist teiste riikidega.

1921. a. sõlmis Nõukogude valitsus lepingud Iraani, Afganistani ja Türgiga. Nende lepingutega loobus Nõukogude valitsus tsaari-Venemaa poolt nimetatud maadega sõlmitud orjastavaist lepinguist, seades jalule suhted nende maadega täieliku võrdõiguslikkuse alusel, avaldades valmisolekut abistada neid mahajäänud maid majanduse ja kultuuri arendamisel. Oma olemuselt olid viimased lepingud Nõukogude riigi tunnustamiseks d e f a c t o .

Hinnates viimaste lepingute rahvusvahelist tähtsust, tuleb rõhutada, et neil oli äärmiselt suur tähtsus just mahajäänud Kesk- ja Lähis-Ida ning Aasia maadele. Esmakordselt suhtles suurriik nende maadega täieliku võrdõiguslikkuse alusel, loobudes aastakümnete (Türgi suhtes isegi sajandite) vältel nende maade orjastamiseks kasutatud ebavõrdsetest lepingutest, mis tunduvalt tõstis nende maade rahvusvahelist prestiiži ja innustas neid ka läänerriikidega sõlmitud orjastavate lepingute lõpetamisele.

Taoliste rahvusvaheliste sündmuste mõjul olid ka imperialistlikud suurriigid sunnitud otsima lähenemise võimalusi Nõukogude Venemaale; peamiselt selleks, et meie turgude arvel suurendada eksporti ja leida väljapääsu sõjajärgsest majanduskriisist.

16. märtsil 1921. a. sõlmis Suurbritannia kaubandusliku kokkuleppe Nõukogude Venemaaga, mis tähendas tema tunnustamist de facto. Lepinguga taastati kaubanduslikud suhted mõlema maa vahel, vahetati esindajaid ja lahendati paljusid mõlemat maad huvitavaid küsimusi.

Samal aastal tunnustasid Nõukogude riiki de facto veel Norra, Itaalia ja Austria kaubanduslepingu sõlmimisega.

1922. a. Genua konverentsil tegid imperialistlikud riigid veel ühe Nõukogude Venemaa majandusliku orjastamise katse. Pakkudes silmakirjalikult (nagu Venemaa majanduse taastamiseks) orjastavaid laene, nõudsid Lääne imperialistid samal ajal tsaari- ja ajutise valitsuse võlgade tasumist, natsionaliseeritud varanduste tagasiandmist nende endistele omanikele ja väliskaubanduse monopoli äramuutmist, mis oleks viinud kapitalistliku korra taastamisele meie maal.

Kuid ka selle järjekordse majandusliku interventsiooni katse ajas nurja Nõukogude valitsus. Mõni päev pärast Genua konverentsi algust, nimelt 16. aprillil 1922. a. sõlmis Nõukogude Valitsus Saksamaaga Rapallo lepingu. Lepinguga tunnustas Saksamaa Nõukogude valitsust de jure ja loobus igasugustest kahjutasude nõudmistest sõja ja natsionaliseerimisega Saksa kodanikele tekitatud kahjude eest tingimusel, et Nõukogude valitsus ei rahuldaks ka teiste riikide analoogilisi nõudmisi.

Kuigi Rapallo lepingut ei saa otseselt vaadelda Nõukogude riigi tunnustamisena Saksamaa poolt, sest see oli toimunud juba varem Brest-Litovski rahulepinguga, omas nimetatud leping siiski äärmiselt suurt tähtsust Nõukogude riigi tunnustamisel teiste riikide poolt. Taastades normaalsed diplomaatilised suhted Saksamaaga, andis Rapallo leping lõpliku hoobi imperialistide poolt teostatavale Nõukogude riigi mittetunnustamise ja diplomaatilise isoleerimise poliitikale.

1923. a. püüavad imperialistid veel kord takistada Nõukogude riigi diplomaatiliste suhete laiendamist teiste maadega. Tuginedes väljamõeldud andmetele, süüdistas Inglismaa Nõukogude Liitu temavastase poliitika teostamises Lähis- ja Kesk-Ida maades. Inglise välisministri Curzoni poolt esitatud ultimaatumiga nõuti Nõukogude Liidu diplomaatiliste esindajate ärakutsumist Iraanist ja Afganistanist. Sõjavägede ümberpaigutamisega Vahemere rajoonis ja laevastiku saatmisega Valgesse ja Balti merre ähvardas Inglismaa Nõukogude Liitu sõjalise interventsiooniga.

Kuid ka nüüd ei suutnud imperialistid hirmutada Nõukogude Liitu. Nõukogude Liit lükkas tagasi ultimaatumis esitatud süüdistused kui alusetud.

Imperialistid, nähes, et neil ei lähe korda ei hirmutamise, sõjalise interventsiooni ega diplomaatilise ja majandusliku blokaadiga likvideerida Nõukogude riiki, olid sunnitud teda tunnustama täisõigusliku rahvusvahelise õiguse subjektina.

1924. aasta kujunes Nõukogude Liidu tunnustamise aastaks. Sel aastal tunnustasid Nõukogude Liitu de jure Inglismaa, Itaalia, Austria, Rootsi, Norra, Hiina, Albaania, Ungari ja Prantsusmaa. 1925. a. tunnustas Nõukogude Liitu Jaapan.

Imperialistlikest suurriikidest viivitasid Nõukogude Liidu tunnustamisega kõige kauem Ameerika Ühendriigid. Alles 1933. a. peale demokraat Franklin Roosevelti presidendiks valimist tunnustas USA valitsus Nõukogude Liitu.

Kuni Teise maailmasõjani seadis Nõukogude Liit sisse diplomaatilised suhted 25 riigiga.

Teise maailmasõja perioodil, võideldes antifašistliku koalitsiooni eesotsas fašistliku Saksamaa ja imperialistliku Jaapani vastu, laiendas Nõukogude Liit tunduvalt oma rahvusvahelisi suhteid. Teise maailmasõja perioodil sõlmis Nõukogude Liit diplomaatilised suhted 26 riigiga, nende hulgas Hollandi, Kanada, Austraalia, Kuuba, Mehhiko, Etioopia, Egiptuse, Uus-Meremaa jt.

1. jaanuariks 1961. a. olid Nõukogude Liidul diplomaatilised suhted sõlmitud 80 riigiga.

Nõukogude Liit on seadnud sisse diplomaatilised suhted kõigi riikidega täieliku võrdõiguslikkuse alusel, mõlema poole kasusaamise eesmärgil, hoidudes igasugustest nõuetest, mis kuidagi võiksid riivata teise riigi suveräänsust ja kujuneda vahelesegamiseks teiste maade siseasjadesse, nagu see on tavaline imperialistlike riikide praktikas.

Nõukogude Liidu tunnustamise juures tekib küsimus, kas siin on tegemist uue riigi või uue valitsuse tunnustamisega. Varasemas juriidilises literatuuris asuti seisukohal, et siin

on tegemist uue riigi tunnustamisega.[1] Selle seisukohaga ei saa nõustuda. Tegelikult on siin tegemist uue valitsuse tunnustamisega, mis tuli võimule peale ajutise valitsuse kukutamist. Nõukogude valitsus jätkas riigivõimu teostamist endise tsaari-Venemaa territooriumil nende territoriaalsete muudatustega, mida ta ise tunnustas paljudele endistele Venemaa orjastatud rahvastele vaba enesemääramise õiguse kindlustamisega. Seega on Nõukogude valitsus nii endise tsaari- kui ka ajutise valitsuse õigusjärglane.

Kuid Nõukogude valitsuse tunnustamine tähendas samal ajal ka Venemaal kehtestatud uue, ekspluateerimisvaba, sotsialistliku ühiskondliku ja riikliku korra tunnustamist ning uue, sotsialistliku omandi täieliku võrdõiguslikkuse tunnustamist varem rahvusvahelisel areenil valitsenud kapitalistliku omandiga.

§17. Riikide vastutus.

Rahvusvaheline õigus, pannes riikidele teatud kohustused, näeb ette vastutuse nende kohustuste mittetäitmise eest. Nagu teistes õigusharudes, nii ka rahvusvahelises õiguses on vastutus õigusnormide mittejärgimise eest oluliseks garantiiks nende täpse täitmise kindlustamisel.

Rahvusvahelises õiguses võime rääkida ü l d n o r m i d e ja riikide poolt l e p i n g u t e g a endale võetud kohustuste mittetäitmisest. Lepinguliste kohustuste mittetäitmisest saame vaid siis rääkida, kui leping oli kohustuslik riigile.

Rahvusvahelise õiguse üldnormide ja lepinguliste kohustuste mittetäitmist nimetatakse d e l i k t i k s .

Kes võib olla rahvusvahelisõigusliku delikti subjektiks? Kooskõlas õiguse üldteoorias esitatud seisukohtadega võib õigussuhteist tulenevaid kohustusi täitmata jätta vaid vastava õigussuhte subjekt. Sellest järeldub, et rahvusvahe-

---

[1] E.A. Коровин, Международное признание СССР и юридические его последствия, "Советское право", 1922, № 319.

lis-õiguslikke delikte võib toime panna vaid riik kui ainuke täisõiguslik rahvusvahelise õiguse subjekt. Piiratud suveräänsusega riigid: protektoraadid, hooldusalused territooriumid jt. võivad delikte toime panna ainult selles ulatuses, millises nad omavad õigust suhelda rahvusvahelise areenil teiste riikidega.

Riike esindavad rahvusvahelisel areenil konstitutsiooni ja eriseaduste alusel selleks volitatud ametiisikud (riigipea, välisminister jt.). Kõigi riigi ametlike esindajate poolt toimepandud deliktide eest vastutab riik.

Peale konstitutsioonis ettenähtud esindusorganite võivad riiki esindada rahvusvahelistel nõupidamistel eri volituse saanud isikud. Viimaste tegevuse eest vastutab riik ainult neile antud volituste piires. Igasuguse tegevuse eest, mis pandi toime väljaspool ajutistele esindajatele antud volitusi, riik ei vastuta.

Riik kannab vastutust veel tema relvastatud jõudude koosseisu kuuluvate isikute poolt toimepandud deliktide eest. Viimane põhimõte on väljendatud Haagi 1907. a. IV konventsioonis (art. 3), kus on öeldud, et riik vastutab "kõigi tema relvastatud jõudude koosseisu kuuluvate isikute tegevuse eest".

Kõigil eeltoodud juhtudel räägitakse riigi o t s e s e s t v a s t u t u s e s t seepärast, et deliktid pandi toime isikute poolt, kellel on õigus riigi esindamiseks rahvusvahelistes suhetes.

Peale otsese vastutuse võime rääkida veel riigi k a u d s e s t v a s t u t u s e s t nendel juhtudel, kui riik ei võtnud tarvitusele vajalikke abinõusid deliktide vältimiseks. Kaudse vastutusega on tegemist kõigil neil juhtudel, kui deliktid pandi toime isikute poolt, kes ei olnud riigi esindajateks ja kelle tegevuse eest riik otseselt ei vastuta. Näiteks lasub riigil kohustus kindlustada tema territooriumil viibivate välisriikide diplomaatiliste esindajate ja saatkondade puutumatus. Kui riik eelnimetatud kohustust mittetäites võimaldab eraisikutel kallale tungida kas välisriikide diplomaatilistele esindajatele või saatkonda-

dele, vastutab riik toimepandud deliktide eest kaudselt ja nimelt seepärast, et ta ei võtnud tarvitusele vajalikke abinõusid välisriikide esindajate kaitseks.

Vastutuse küsimuse lahendamisel tuleb vaadelda, kas delikt pandi toime tahtlikult või mitte. Vastutusest saame rääkida ainult tahtliku delikti puhul. Ettevaatamatult toimepandud rahvusvahelise õiguse normide rikkumise eest riik ei vastuta.

Deliktiks ei saa lugeda sanktsioone, mida riigid kasutavad teiste riikide vastu nende poolt toimepandud rahvusvahelise õiguse normide rikkumiste kõrvaldamiseks ja nende vältimiseks edaspidi.

Rahvusvahelise õiguse rikkumine ei ole deliktiks sel juhul, kui ta kutsuti välja teise riigi esindaja õigusvastase käitumisega. Välisriigi esindaja ei saa süüdistada asukohariiki tegevusetuses sel juhul, kui ta ise, vastuolus rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normidega, provotseeris tüli, mille tulemusena kahjustati tema kui välisriigi diplomaatilise esindaja puutumatust.

Rahvusvahelises praktikas tunnustatud seisukoha järgi ei vastuta riik kodusõja ja revolutsiooniga välisriikidele tekitatud kahjude eest.

Delikti olemasolu, tema konkreetne iseloom ja ulatus määratakse praktikas kindlaks riikide esindajate vahel toimunud läbirääkimistel. Riigid võivad nimetatud küsimuse anda lahendamiseks ka Rahvusvahelisele Kohtule või vahekohtule. Rahvusvahelise Kohtu põhikirjas (art. 36) on ette nähtud, et riigid võivad allutada kohtule õiguslikke vaidlusi, mis puudutavad:

" c) fakti olemasolu, mis, kui see kindlaks tehakse, kujutab enesest rahvusvaheliste kohustuste rikkumist;

d) tasu iseloomu ja suurust, mis tuleb tasuda rahvusvahelise kohustuse rikkumise eest".

Materiaalse kahju tekitamisel teisele riigile tekib küsimus, millises ulatuses tuleb heastada kahju, kas ainult otsene kahju või ka saamata jäänud kasu. Rida autoreid nõuab vaid otsese kahju tasumist, kuna teised autorid leiavad vaja-

liku olevat tasuda ka saamata jäänud kasu. Praktikas ei leia nimetatud küsimus otsest lahendust. Tuleb siiski arvata, et delikti korral on vajalik heastada kogu kahju, nii otsene kui ka saamata jäänud kasu. Nimetatud seisukohale asusid Nõukogude Liidu, USA ja Suurbritannia esindajad Krimmi konverentsil faašistliku Saksamaa poolt Teises maailmasõjas tekitatud kahjude suhtes. Krimmi konverentsi otsuses öeldakse, et peetakse õiglaseks kohustada Saksamaad heastama liitlasriikidele tekitatud kahju "natuuras maksimaalselt võimalikus ulatuses" (art. III).

Praktika tunneb mitmesuguseid vastutuse vorme. Vastutuse võime jaotada m i t t e m a t e r i a a l s e k s ja m a t e r i a a l s e k s v a s t u t u s e k s.

M i t t e m a t e r i a a l s e t vastutust kantakse deliktide puhul, millega teisele riigile ei tekitata otsest materiaalset kahju (esindajate solvamine). Ta seisneb v a b a n d a m i s e s, k i n n i t u s t e s, et e d a s p i d i r i i k v õ t a b t a r v i t u s e l e a b i n õ u d taoliste deliktide v ä l t i m i s e k s, e r i l i s t e d e l e g a t s i o o n i d e s a a t m i s e s k a a s t u n d e avaldamiseks ja vabandamiseks toimunud deliktide puhul jne. Taolisi vastutuse vorme nimetatakse üldiselt r a h u l d u s e k s ehk s a t i s f a k t s i o o n i k s.

Näiteks Ameerika Ühendriikide poolt luurelennuki U-2 saatmisel Nõukogude Liidu õhuruumi, millega aeti nurja nelja suurriigi esindajate tippnõupidamine, nõudis Nõukogude Liit vabandamist ja kinnitust, et tulevikus välditaks taolisi rahvusvahelise õigusega keelatud luurelende.

M a t e r i a a l s e v a s t u t u s e vormiks on r e s t i t u t s i o o n ja r e p a r a t s i o o n.

Restitutsioon on ebaõiglaselt saadud esemete tagastamine ja endise olukorra taastamine. Näiteks ebaõige piirijoone muutmise puhul taastatakse endine piirijoon. Pariisis 1947.a. endiste Saksamaa satelliitriikidega sõlmitud rahulepingutes nähti ette kõigi Saksamaa poolt ajutiselt okupeeritud terri-

tooriumidelt väljaveetud esemete tagastamine nende endistele omanikele.

Reparatsioonide all mõeldakse sõjas tekitatud kahjude heastamist kas rahas või materiaalsete väärtustega. 1947.a. sõlmitud rahulepingus kohustati Itaaliat maksma reparatsioone:

Albaaniale	-	5	miljonit dollarit
Etioopiale	-	25	" "
Kreekale	-	105	" "
Jugoslaaviale	-	125	" "

Vastavalt rahulepingu eeskirjadele tuli reparatsioonid tasuda materiaalsetes väärtustes jooksva toodanguga ja rahas.

V a s t u t u s e n a a g r e s s i o o n i e e s t tunneb kaasaegne rahvusvaheline õigus s u v e r ä ä n s u s e p i i r a m i s t ja s õ j a r o i m a r i t e k r i m i n a a l v a s t u t u s t.

Ajutist suveräänsuse piiramist agressorriikide suhtes kasutatakse selleks, et likvideerida nende sõjalist potentsiaali ja teha võimatuks nende poolt uute agressiooniaktide vallapäästmine. Sellel eesmärgil allutatigi pärast Teist maailmasõda Saksamaa ja Jaapan liitlaste kontrollile.

Krimmi konverentsil 8. veebruaril 1945. a. sõlmitud kokkuleppega allutati Saksamaa pärast tingimusteta kapituleerumist nelja suurriigi (NSV Liit, USA, Inglismaa, Prantsusmaa) sõjalisele okupatsioonile. Okupatsiooni teostasid nimetatud riigid eri okupatsioonitsoonides. Kokkuleppe kohaselt oli okupatsiooni eesmärgiks "Saksamaa militarismi ja natsismi hävitamine ja tagatise loomine selleks, et Saksamaa ei oleks kunagi enam võimeline rikkuma kogu maailma rahu."

5. juunil 1945. a. avaldatud deklaratsioonis Saksamaa purustamisest ja kõrgema võimu endalevõtmisest, avaldasid NSV Liidu, USA, Inglismaa ja Prantsusmaa valitsused, et nad "võtsid endale Saksamaal kõrgeima võimu, kaasa arvatud kogu võim, mida kasutasid Saksamaa valitsus, kõrgem ülemjuhatus

ja ükskõik milline ringkonna, linna või kohalik valitsus või võim". Deklaratsioonis oli öeldud, et selline "võimu endalevõtmine liitlaste poolt ei ole Saksamaa annekteerimine".

NSV Liidu, USA, Suurbritannia ja Prantsusmaa esindajate poolt 2. augustil 1945. a. sõlmitud Potsdami kokkuleppes nähti ette rahvusvahelise rahu kindlustamise huvides Saksamaa täielik desarmeerimine ja demilitariseerimine. Kokkuleppe kohaselt tuli jäädavalt laiali saata Saksamaa maa-, mere- ja õhujõud, likvideerida staabid, sõjaväelised õppeasutused ja sõjalised organisatsioonid. Kogu sõjatööstus, mida ei saanud kasutada rahuaja vajadusteks, tuli demonteerida.

On selge, et nende otsuste kõrvalekaldumatu elluviimine oleks olnud kõige kindlamaks rahvusvahelise rahu garantiiks. Kahjuks rikkusid lääneriigid nimetatud kokkuleppeid, võimaldades Lääne-Saksamaal regulaararmee ja sõjatööstuse taastamise ja tekitades sellega tõsise ohu Euroopa rahuarmastavate rahvaste rahule ja julgeolekule.

Agressorriikide suveräänsete õiguste kitsendamiseks on rahulepingutes ette nähtud kitsendused ka relvastatud jõudude arvulise koosseisu ja relvastuse suhtes. Itaaliaga 1947.a. sõlmitud rahulepingus nähakse ette, et tema maavägede arvuline koosseis ei tohi ületada 250 000, õhujõud - 25 000, merejõud - 25 000 meest. Rahulepingus nähakse ette, et Itaalial ei või olla liinilaevu, ta ei või toota või katsetada ükskõik millist liiki aatomirelvi, ta pidi hävitama rea piirikindlustusi ja piiride läheduses asuvaid sõjaväebaase.

Raskeimaks vastutuse vormiks rahvusvahelises õiguses on s õ j a r o i m a r i t e k r i m i n a a l v a s t u t u s. Sõjaroimarite kriminaalvastutuse põhimõte leidis väljenduse juba Pariisi rahukonverentsil 1919. a. 25. jaanuaril 1919. a. moodustati Entente'i riikide poolt erikomisjon Saksamaa sõjakurjategijate kriminaalvastutuse küsimuse lahendamiseks. Komisjoni töö tulemusena lülitati Versailles' rahulepingusse eri peatükk (VII) pealkirja all "Sanktsioonid", mis käsitles Saksa keisri Wilhelm II ja teiste sõjaroimarite vastutust. Rahulepingus süüdistati endist Saksa keisrit Wilhelm II

ülimas rahvusvahelise moraali ja lepingute püha jõu rikkumises ja nähti ette erilise kohtu moodustamine kohtumõistmiseks tema üle. Rahulepinguga tunnustas Saksamaa liitlaste õigust võtta oma sõjakohtutes vastutusele isikuid, keda süüdistati "sõjaõiguse normide ja tavade rikkumises." Ka teised pärast Esimest maailmasõda Pariisis sõlmitud rahulepingud sisaldasid eeskirju sõjaroimarite kriminaalvastutuse kohta.

Kuid kahjuks jäid need rahulepingute eeskirjad ellu viimata.

Teise maailmasõja perioodil lahendati sõjaroimarite kriminaalvastutuse küsimus Moskvas 30. oktoobril 1943. a. NSV Liidu, USA ja Suurbritannia välisministrite poolt avaldatud deklaratsioonis hitlerlaste vastutuse kohta nende poolt toimepandud metsikuste eest ning Nürnbergi ja Tokio Rahvusvaheliste Sõjatribunalide põhikirjades.

Moskvas avaldatud deklaratsioonis nähakse ette, et kõik isikud, kes olid vastutavad hitlerlaste poolt toimepandud metsikuste, mõrvade ja hukkamiste eest või võtsid neist vabatahtlikult osa, saadetakse vaherahu sõlmimisel maadesse, kus mõrvad nende poolt toime pandi, et nende üle kohut mõista ja neid karistada kuritegude toimepanemise kohal kehtinud seaduste alusel. Moskva deklaratsioonis nähti samuti ette eriliste rahvusvaheliste sõjatribunalide moodustamine peamiste sõjaroimarite vastutusele võtmiseks, kelle kuriteod ei olnud seotud kindla geograafilise kohaga (olid toime pandud mitmes riigis).

Kuigi sellel deklaratsioonil on USA ja Suurbritannia esindajate allkirjad, keeldusid nad välja andmast sõjaroimareid Meret, Viksi ja Laari, kes Saksa okupatsiooni perioodil panid toime koledaid metsikusi ja mõrvu Nõukogude Eesti territooriumil ja kes võeti vastutusele Eesti NSV võimude poolt.

Nürnbergi ja Tokio Rahvusvahelise Sõjatribunali põhikirjades antakse rahvusvaheliste kuritegude loetelu. Rahvusvahelisteks kuritegudeks loetakse:

1. Kuriteod r a h u v a s t u - agressiivse sõja planeerimine, ettevalmistamine, vallapäästmine, samuti ka sõjad rahvusvaheliste lepingute rikkumiseks.

2. S õ j a k u r i t e o d - sõjaõiguse normide ja tavade rikkumine, nagu okupeeritud territooriumil elavate inimeste tapmine, piinamine, väljaviimine orjusesse, sõjavangide tapmine ja piinamine, pantvangide tapmine, era- või ühiskondliku omandi riisumine, mitte sõja vajadustest tingitud linnade ja asulate purustamine jne.

3. K u r i t e o d i n i m s u s e v a s t u - eraisikute tapmine, orjastamine, väljasaatmine sõja ajal või enne seda, jälitamine poliitilistel, rassilistel või usulistel motiividel jne.

Karistusena võidi määrata kurjategijatele kas surmanuhtlus või teised karistused, mida tribunalid pidasid õiglaseks.

Fašistliku Saksamaa ja imperialistliku Jaapani peamiste sõjaroimarite vastutusele võtmine sõjatribunalides ja nende karistamine on hoiatuseks imperialistidele, kes püüavad valla päästa uut agressiivset maailmasõda.

11. detsembril 1946. a. kinnitas ÜRO Peaasamblee oma resolutsiooniga sõjatribunalide põhikirjades väljendatud rahvusvahelise õiguse põhimõtted ja tegi Rahvusvahelise õiguse komisjonile ülesandeks nende kodifitseerimise.

1947. a. esitas Nõukogude delegatsioon ÜRO Peaassambleele vastuvõtmiseks resolutsiooni agressiivse sõja propaganda keelamiseks. Nõukogude ettepanekus nõuti kõigilt riikidelt ükskõik millises vormis teostatava agressiivse sõja propaganda keelamist kriminaalvastutuse ähvardusel. Ettepaneku alusel võidi koguni kasutada sanktsioone riikide vastu, kes ei võta tarvitusele vajalikke abinõusid nende territooriumil teostatava agressiivse sõja propaganda keelamiseks.

Arutamise käigus muudeti Nõukogude ettepanekut tunduvalt kodanlike riikide poolt ja lülitati temast välja eeskirjad, mis kohustasid riike kehtestama kriminaalvastutus sõjapropaganda teostajatele.

Vastuvõetud resolutsioonis soovitas Peaassamblee riikidel tarvitusele võtta vajalikud abinõud "kaasa aitamiseks kõigi tema käsutuses olevate informatsiooni- ja propagandavahenditega sõbralike suhete arendamisele riikide vahel ÜRO põhikirja eesmärkide ja printsiipide alusel".

Nõukogude Liidu algatusel arutati sõjapropaganda keelamise küsimust 1962. a. Genfis toimunud 18 riigi desarmeerimisnõupidamisel. Nõupidamise kahe kaaseesistuja - NSV Liidu ja USA - poolt kooskõlastatud deklaratsioonis sõjapropaganda vastu mõisteti hukka üleskutsed sõjale ja riikide vaidluste reguleerimisele jõu abil, samuti avaldused sõja vajalikkusest või paratamatusest. Deklaratsioonis kutsutakse kõiki riike oma konstitutsiooniliste süsteemide raamides tarvitusele võtma vastavaid praktilisi abinõusid, sealhulgas ka abinõusid seadusandlikus korras nende riikide poolt, kes niisuguse vormi sobivaks tunnistavad, et deklaratsiooni ellu viia.[1]

ÜRO Peaassamblee XVII istungjärgul 1962. a. esitas Nõukogude delegatsioon ettepaneku preventiivse tuumasõja propaganda keelamiseks. Ettepanekus nimetatakse eriti ohtlikeks sõjapropaganda vormideks sõnavõtte, milles nõutakse väljakujunenud riigipiiride revideerimist ja jõu kasutamist sõltumatuse saanud rahvaste vastu. Soovitatakse riikidel lühima aja jooksul, aga mitte hiljemalt kui kuus kuud pärast deklaratsiooni vastuvõtmist, välja anda seadused, mis näevad ette kriminaalvastutuse sõjapropaganda teostajaile.

---

[1] "Rahva Hääl", 27. mail 1962. a.

III p e a t ü k k .

TERRITOORIUM RAHVUSVAHELISES ÕIGUSES.

§ 1. Territooriumi mõiste ja koosseis.

Riik vajab eksisteerimiseks ja funktsioonide teostamiseks teatud ruumi. Väljaspool ruumi on riigi eksisteerimine mõeldamatu. Ruumi, kus riik eksisteerib ja teostab oma funktsioone, nimetatakse riigi territooriumiks. Nimetusest võib järeldada, nagu kuuluks territooriumi koosseisu ainult maismaa - maakera pinna teatud osa. Taoline seisukoht on liiga kitsas ja ei vasta kaugeltki riigi territooriumi tegelikule koosseisule. Kuigi maismaa moodustab kaheldamatult tähtsaima osa riigi territooriumist, kuna temal toimub kogu riigi peamine eluline tegevus ja ta on lähtealuseks ka teiste territooriumi koostisosade kindlaksmääramisel, ei ole ta ainuke. Territooriumiks nimetatakse kogu seda ruumi, mis väljakujunenud üldtunnustatud tavaõigusliku normi alusel allub riigi suveräänsusele ja kus riik teostab piiramatult oma funktsioone.

Peale maismaa kuuluvad riigi territooriumi koosseisu veel maapõu riigile kuuluva maakera pinna osa all ja õhuruum selle kohal, riigile kuuluva maakera pinna osa sees asuvad veekogud (jõed, järved, kanalid) ja rannikuga piirnev teatud laiusega mereriba (territoriaalveed). Riigi territooriumi koosseisu kuuluvaid veealasid nimetatakse veeterritooriumiks ehk akvatooriumiks.

Peale eelnimetatute kuuluvad territooriumi koosseisu veel vastava riigi lipu all sõitvad laevad ja temale kuuluvad lennukid ning merealused kaablid.

Sõjalaevad ja -lennukid moodustavad riigi territooriumi igal pool, kus nad ka asuksid, kas ulgumerel või teiste riikide territooriumil. Riigi kaubalaevad, tsiviillennukid, eralaevad ja -lennukid moodustavad riigi territooriumi osa vaid ulgumerel.

Näeme, et riigi territooriumi koosseis on küllalt keeruline. Kuna, nagu eelpool nimetatud, riigi territoorium määrab kindlaks tema suveräänse võimu teostamise ulatuse, on praktikas riikidevaheliste konfliktide vältimiseks vajalik väga täpne territooriumi koosseisu piiritlemine. Täpne territooriumi koosseisu piiritlemine aitab kaasa konfliktide vältimisele ja heanaaberliku koostöö arendamisele riikide vahel.

Riigi territooriumi eraldab riikide ühises kasutuses olevast ulgumerest ja teiste riikide territooriumist maakera pinnaga risti olev mõtteline tasapind, mida nimetatakse riigi piiriks.

Territooriumi koosseisu kuuluv manner võib koosneda ühisest massiivist või ka mitmest eraldiseisvast osast. Territooriumi koosseisu kuuluvad riigi ülemvõimu all olevad saared ja kolooniad. Territooriumi koosseisu kuuluvaid mandri osi, mis asuvad eraldi mandri põhimassiivist teiste riikide territooriumide vahel, nimetatakse maasaarteks ehk anklaavideks.

Territooriumi koosseisu ei kuulu tema ülemvõimule alluvad protektoraadid ja hooldusalused territooriumid.

Territooriumi iseloomul, tema geograafilisel asendil on oluline tähtsus riigi majanduselule. Maapõues leiduvad loodusrikkused võimaldavad tööstuse, põlluks kõlblike maatagavarade leidumine - põllumajanduse arendamist. Riigi paiknemine mereranniku1 soodustab merekaubandust ja laevandust. Näeme, et elanikkonna heaolu sõltub suuresti riigi territooriumi iseloomust.

Territooriumi tähtsus elanikkonna elus on pidevalt tõusnud. Orjanduslikus ühiskonnas ja feodalismi perioodil, mil riigi territooriumi koosseis ja riigile kuuluvate suveräänsete õiguste iseloom ei olnud veel praktikas kindlaks kujunenud, määrasid ära isiku õigusliku seisundi, s. o. tema suhtes kehtivad õigused mitte tema elukoht, territoorium, vaid tema sugulussidemed, kuulumine teatud suguharusse või allumine teatud valitsejale. Territooriumi koosseisu kindlakskujune-

misel, nagu näitab K. Marx, asendusid endised isiklikud seosed juba territoriaalsete seostega elukoha järgi ja isik muutus poliitilistes suhetes nagu territooriumi lisandiks.[1] Tänapäeval määravad isiku õigusliku seisundi põhiliselt tema kodumaa seadused.

Nagu nimetatud, on riigi eksisteerimine mõeldamatu ilma territooriumita. Ainult üksikutel erandjuhtudel võib kujuneda olukord, kus riik eksisteerib ilma territooriumita. Taoline olukord võib kujuneda sõja ajal, kui agressor on vallutanud riigi territooriumi, kuid valitsus ei kapituleeru, vaid jätkab sõjategevust mõne teise riigi territooriumilt. Taolist riiki loetakse niikaua kui jäävad alles tema keskseд organid, kes jätkavad vastupanu ja ka teiste riigi funktsioonide teostamist, ikkagi rahvusvahelise õiguse subjektiks, kuigi tema territoorium on ajutiselt okupeeritud agressori poolt. Näiteks Tšehhoslovakkiaga kujunes taoline olukord Teise maailmasõja perioodil seoses tema territooriumi okupeerimisega fašistliku Saksamaa poolt.

Viimastel juhtudel loetakse riik tinglikult eksisteerivaks territooriumil, mille moodustavad tema juhtivate organite asukoht, tema lipu all sõitvad laevad ja lennukid.

Riigi territoriaalse terviklikkuse ja puutumatuse põhimõte on kaasaegse rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normiks. On keelatud riikide ja nende kodanike poolt teiste riikide territooriumi kasutamine, riigi funktsioonide teostamine ning suveräänsete õiguste rikkumine teise riigi territooriumil. Üksikud erandid sellest üldpõhimõttest on kindlaks määratud rahvusvahelistes lepingutes ja nad seisnevad peamiselt territoriaalvete kasutamises ohutuks läbisõiduks välisriikide kaubalaevade ja õhuruumi kasutamises tsiviillennukite poolt.

Riigi territoriaalse terviklikkuse ja territooriumi puutumatuse põhimõte on fikseeritud ÜRO põhikirjas. Põhikirja kohaselt on kõik organisatsiooni liikmed kohustatud hoi-

---

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XYI, ч. I, Iк. 96, I45-I46.

duma oma rahvusvahelistes suhetes "jõuga ähvardamisest või selle tarvitamisest nii iga riigi territoriaalse puutumatuse või poliitilise sõltumatuse vastu kui ka mõnel muul viisil, mis ei ole kooskõlas Ühinenud Rahvaste eesmärkidega."[1]

§ 2. Polaarsektorid.

Polaarsektoriteks loetakse maakera pinna osi, mis asuvad poolustega piirneva ranniku ja kõige kaugemale itta ja läände ulatuvaid piiripunkte poolustega ühendavate meridiaanide vahel.

Rahvusvahelises õiguses väljakujunenud põhimõtte kohaselt kuuluvad polaarsektorites asuvad maad ja avastatud kui ka avastamata saared selle riigi territooriumi koosseisu, kelle polaarsektoris nad asuvad.

Nimetatud põhimõte väljendatakse Nõukogude Liidus KTK ja RKN 15. aprilli 1926. a. määruses.[2] Määrusega loetakse Nõukogude Liidu territooriumi koosseisu kuuluvaiks kõik maad ja avastatud kui ka avastamata saared, mis asuvad Põhja-Jäämerega piirneva ranniku, põhjapooluse ja meridiaanide $32^{\circ}4'35''$ idapikkuse ja $168^{\circ}49'30''$ läänepikkuse vahel. Erand määruses tehakse mõnede 32° ja 35° idapikkuse vahel asuvate Teravmägede saarestiku koosseisu kuuluvate saarte suhtes, mis kuuluvad Norrale.

Arktikas on praegu polaarsektorid NSV Liidul, Norral, Taanil, Kanadal ja USA-l.

Polaarsektorite moodustamine Arktikas on õigustatud sellega, et nimetatud piirkonnad piirnevad vahetult rannikuga. Neid kasutatakse peamiselt vastava riigi ja tema kodanike poolt kalapüügiks ning mereloomade küttimiseks. Nende kasutamine laevasõiduks võib toimuda vaid vastava riigi poolt organiseeritud abinõude (jääluure, jäälõhkujad, meteoroloo-

---

[1] ÜRO põhikiri, art. 2, p. 4.

[2] СЗ СССР , 1926 г., № 32, ст. 203.

giline teenendamine jm.) kaasabil. Sellega seotakse polaarsektorid nii looduslikult kui ka majanduslikult vastava riigiga.

Rida kodanlikke riike moodustasid oma polaarsektorid ka Antarktikas. Seoses sellega, et Antarktikas rannik otseselt ei piirne polaaraladega, võeti seal sektorite moodustamisel aluseks teatud laiuskraad (tavaliselt 60°). Sektorite moodustamist Antarktikas alustas Inglismaa. 1908. a. andis ta ühepoolse aktiga oma koloonia - Falklandi saarte - valitsemisele polaarsektori, mis algas Coats'i maast ja ulatus kuni Graham'i maani. 1923. a. andis ta Uus-Meremaa valitsemisele sektori Enderby maast kuni Wilkes'i maani ja 1933. a. Austraalia valitsemisele sektori, mis koosnes Enderby maast ja osast Kuninganna Maud'i maast.

Inglismaa eeskujule järgnesid ka teised kodanlikud riigid. Prantsusmaa moodustas 1924. a. ja 1928. a. oma polaarsektori Antarktikas vastavalt Madagaskari saarele, mille koosseisu kuulus Adélie maa. Norra luges 1931. a. ja 1939. a. oma suveräänsusele alluvaks Bouvet ja Peeter I saared, millised avastati omal ajal Antarktikaekspeditsioonil (1819 - 1821) Vene meresõitjate Bellingshauseni ja Lazarevi poolt. 1940. a. alates taotlevad oma polaarsektorit Antarktikas ka Tšiili ja Argentiina, kuid piirkonnas, milline juba varem oli Inglismaa poolt loetud oma sektori koosseisu.

Ameerika Ühendriigid jäid esialgu eemale polaarsektorite moodustamisest Antarktikas. Seoses polaarpiirkondade osatähtsuse tõusuga kaugete lennuühenduste loomiseks ja tooraine te hankimiseks, alustasid Ühendriigid 1948. a. rea kodanlike riikidega läbirääkimisi Antarktika "internatsionaliseerimisest". "Internatsionaliseerimise" kavaga püüdsid Ühendriigid allutada nimetatud piirkonda oma ülemvõimule ja seejuures lahendada nimetatud piirkonna kasutamisega seotud küsimusi ilma Nõukogude Liidu osavõtuta.

Nõukogude Liit ei saanud sellise diskrimineeriva tegevusega nõustuda. Nõukogude Liit omab Venemaa õigusjärlgasena prioriteedi Antarktika piirkonna uurimise ja rea saarte

avastamise alal. Vene meresõitjad Bellingshausen ja Lazarev oma ekspeditsioonil (1819 - 1821) avastasid esimesena mandri Antarktikas ja lükkasid sellega ümber inglise meresõitja Cook'i väite, et seal ei võiks mandrit olla. Nõukogude Liit teostab regulaarselt vaalapüüki Antarktikas, millega tal on majanduslikud huvid nimetatud piirkondades ja tal on täielik õigus osa võtta nende piirkondade õigusliku režiimi reguleerimisest. 7. juunil 1950. a. USA-le, Suurbritanniale, Prantsusmaale, Norrale, Austraaliale, Argentiinale ja Uus-Meremaale saadetud memorandumis avaldas Nõukogude valitsus, et ta ei tunnusta Antarktika piirkonna õiguslikku reguleerimist ilma tema osavõtuta.

1. detsembril 1959. a. sõlmiti Washingtonis 12 riigi vahel (NSV Liit võtab osa) leping Antarktika kohta. Lepingu alusel võib edaspidi Antarktika piirkonda kasutada rahu otstarbel. Keelatakse igasugused sõjalise iseloomuga tegevused, nagu sõjaväebaaside ja kindlustuste ehitamine, manöövrite korraldamine, relvade katsetamine (nende hulgas ka aatomirelvad).

Antarktika piirkond, milleks lepingus loetakse piirkonda lõuna pool 60° lõunalaiust, on avatud kõigile riikidele teaduslikuks uurimistööks. Teaduslikus uurimistöös paremate tulemuste saavutamiseks nähakse lepingus ette informatsiooni vahetamine uurimistöö plaanide kohta, teadusliku personali vahetamine ja uurimistulemuste teatavakstegemine.

Lepingu eeskirjade täitmise kontrollimiseks võib iga osavõttev riik saata Antarktikasse vaatlejaid.

Leping jätab muutmatuks riikide varasemad taotlused teatud Antarktika piirkondade allutamiseks oma suveräänsusele, mitte lubades riikidel lepingu kehtivuse ajal esitada täiendavaid taotlusi.

Lepingu sõlmimine on tähtsaks sammuks rahu kindlustamisel nimetatud piirkonnas. Ta on samaaegselt ka erineva süsteemiga riikide heanaaberliku koostöö näiteks selle piirkonna uurimisel ja kasutamisel.

Laialdane rahvusvaheline koostöö Antarktika piirkonna

uurimisel toimus rahvusvahelise geofüüsika aasta raames (1958), mil paljud riigid, nende hulgas ka NSV Liit, organiseerisid alalised vaatlusjaamad selles piirkonnas ning teostasid neist ulatuslikke ekspeditsioone Antarktika uurimiseks. Nõukogude Liidu jaamas Mirnõis registreeriti senini maakeral täheldatud kõige madalam temperatuur - -87,5°.

Kuigi üksikud riigid on loonud polaarsektoreid ka Antarktikas, ei saa sellist tegevust lugeda kooskõlas olevaks rahvusvahelise õiguse normidega. Need piirkonnad asuvad eemal rannikust, neid ei kasuta vaid teatud riigid ja nende kodanikud, vaid neis meredes leiduvaid elavressursse ekspluateeritakse paljude riikide poolt. Samuti kasutatakse neid piirkondi laevasõiduks kõigi maade laevade poolt. Eeltoodu alusel oleks õigem tunnustada Antarktika piirkonnas asuvad mandrid, saared ja mered üldkasutusel olevateks aladeks kõigile riikidele ja nende kodanikele.

§ 3. Territooriumi õiguslik iseloom.

Ühes ühiskonna ajaloolise arengu protsessiga on muutunud ka vaated territooriumi õiguslikule iseloomule. Orjanduslikus ühiskonnas ja feodalismi perioodil loeti territooriumi valitsejale kuuluvaks asjaks. Valitseja võis suvaliselt käsutada riigi territooriumi, nagu teisigi tema omandiks olevaid asju. Ta võis müüa, rentida, pantida ja ka muul teel võõrandada riigi territooriumi, ilma et tal oleks vaja olnud selleks luba küsida mõnelt teiselt organilt või ära kuulata võõrandatava territooriumi elanikkonna arvamust. Ajaloost on teada arvukalt taolisi riigi territooriumi võõrandamise juhte ja isegi juhte, kus teatud territooriumi osad anti kaasavaraks tütre abiellumisel.

Prantsuse revolutsioon, viies võidule uued, kodanlikud rahvusvahelise õiguse printsiibid, püstitas ka uue õpetuse territooriumi juriidilisest iseloomust. Ta vaatles küll ka territooriumi asjana, kuid erinevalt varem valitsenud seisu-

kohtadest, luges selle omanikuks juba rahvust - natsiooni. Uue õpetuse õiguslikuks järelduseks oli see, et valitseja ei saanud enam suvaliselt käsutada territooriumi, vaid selle võõrandamise küsimused otsustas rahvas plebistsiidi teel.

Kodanluse arenguga ja maaeraomanduse kindlustumisega sattus eeltoodud teoreetiline seisukoht vastuollu kodanluse huvidega, kuna ta nõrgendas maaeraomandust.

Kodanluse maaeraomanduse kindlustamiseks kujunesid XIX sajandi 30-ndatel aastatel uued teoreetilised õpetused territooriumi õiguslikust iseloomust, mis vaatlesid territooriumi riigi kõrgema omandiõiguse objektina. Nende õpetuste peamiseks esindajaks kodanlikes riikides oli Gertner. Venemaa õiguslikus literatuuris kaitses nimetatud seisukohta V.Tšitšerin.

Nende õpetuste kohaselt kuulus omandiõigus maale ja käsutamisõigus siseriigis eraomanikule. Riik teostas kõrgema omandiõiguse alusel riigivõimu, võis anda seadusi maa kasutamiseks, teatud juhtudel üldsuse huvides võõrandada maad ja rahvusvahelistes suhetes loovutada teda teistele riikidele.

Kuigi uued teooriad, võrreldes feodalismi perioodil tunnustatud "asjaõiguslike" teooriatega, tunduvalt enam kaitsesid kodanluse - maaomanike - huve, vähendasid nad ometi nende õigusi sellega, et nad tunnustasid kahesugust, nimelt riigi ja eraomaniku omandiõigust maale.

XIX sajandi teisel poolel tekkisid uued õpetused territooriumi õiguslikust iseloomust kui riigivõimu ruumilisest piirist. Teooria rajajaks oli Kiievi ülikooli professor V. A. Nezabitovski. Tema õpetuse kohaselt omandiõigus maale kuulub omanikule. Riigi suhtes moodustab territoorium vaid tema võimu ruumilise piiri. "Riik", kirjutab Nezabitovski, "valitseb territooriumi piirides, mitte tema üle ja territoorium ei ole riigivõimu objektiks, vaid piiriks".[1]

Kodanlikes maades võtsid nimetatud teooria kõigepealt omaks saksa teadlased Fricker ja Jellinek.

---

[1] В.А. Незабитовский, Собр. соч., Киев 1884, Iк. 140.

Kuna nimetatud teooria vastab kõige enam kodanluse eraomanduse kindlustamise huvidele, on ta saanud üldise tunnustuse kaasaegses kodanlikus literatuuris. Ta ei suuda siiski selgitada paljusid riikide praktikas kerkivaid küsimusi, nagu territooriumi üleminekut ühelt riigilt teisele, territooriumi osade müüki, rendile andmist, uute riikide kujunemist rahvusliku vabadusvõitluse tulemusena. Nende praktikas esinevate küsimuste lahendamiseks on üksikud kodanlikud autorid mehhaaniliselt ühendanud "objekti" ja "ruumide piiri" teooriad, vaadeldes territooriumi rahvusvahelistes suhetes riigile kuuluva kõrgema omandiõiguse objektina, siseriiklikult aga riigivõimu ruumilise piirina.

Imperialistlike suurriikide ekspansionistlikke püüdlusi väljendab normativistliku koolkonna (H. Kelsen) poolt esitatud "kompetentsi piiri" teooria.

Teooria pooldajate seisukohalt kuuluvad rahvusvahelise õigusega reguleeritavad küsimused teatavas osas lahendamiseele rahvusvaheliste organisatsioonide poolt otseselt kogu maailmas, vaatamata riikide territooriumidele. Taolisteks küsimusteks on näiteks küsimused, mis puudutavad inimeste põhiõigusi ja vabadusi, välismaalaste õigusi, eksterritoriaalsust, riikide vastutust jt. Teatud küsimused annab rahvusvaheline õigus aga riikide kompetentsi. Territoorium normativistliku koolkonna autorite väidete kohaselt ongi piiriks, mille ulatuses riigid lahendavad tema kompetentsi antud küsimusi. Nagu eespool juba nägime, eitavad normativistliku koolkonna esindajad riikide suveräänsust ja õigustavad vahelesegamist riikide siseasjadesse. Ka kompetentsi piiri teooria, andes teatud küsimused kõigi riikide territooriumi osas rahvusvaheliste organisatsioonide lahendada, püüab sellega imperialistlikele suurriikidele kindlustada võimalust vahelesegamiseks teiste riikide siseasjadesse ja nende allutamiseks oma ülemvõimule. Seepärast ka nimetatud teooria on vastuvõetamatu.

Vaadeldes territooriumi näeme, et ta on alati seotud teatud rahvusega. Rahvuse kogu eluline tegevus toimub teatud

territooriumil, rahvus on majanduslikult seotud sellega, saades oma ülalpidamiseks ja majanduslikuks tegevuseks vajalikud toorained peamiselt teatud territooriumilt. Territoorium on siduvaks lüliks rahvusgrupi liikmete vahel, omades olulist tähtsust tema kujunemisel ja kuuludes isegi tema mõistesse. Rahvusele kuulub sellega ka õigus iseseisva riigi moodustamiseks territooriumil, kus rahvus tegelikult paikneb. Territooriumi üleminek ühelt riigilt teisele võib toimuda vaid seal elava rahvuse (rahva) soovi kohaselt. Rahvusele kuulub õigus ka valitsusvormi ja ühiskondliku korra valimiseks, mille all ta tahab elada. Taolised õigused tulenevad rahvuse suveräänsusest ja võrdõiguslikkusest rahvusvahelisel areenil, milline põhimõte vastavalt ÜRO põhikirjale on tänapäeva üheks põhiliseks üldtunnustatud rahvusvahelise õiguse põhimõtteks.[1]

Vaadeldes Nõukogude Liidu ja rahvademokraatiamaade territooriumi õiguslikku iseloomu, näeme diametraalset erinevust kapitalistlikest riikidest. Nõukogude Liidu konstitutsiooni kohaselt moodustab territoorium riikliku sotsialistliku omandi - see on üldrahvalikuks varaks. Nõukogude riik kasutab meie territooriumil leiduvaid loodusrikkusi rahva materiaalse ja kultuurilise elutaseme tõstmiseks ja kommunistliku ühiskonna ülesehitamiseks meie maal. Nõukogude Liit on liitriik, ta koosneb 15 võrdõiguslikust liiduvabariigist. Liiduvabariikidel on oma territoorium, millel nad teostavad konstitutsiooniga neile kindlustatud suveräänseid õigusi. Liiduvabariigi territooriumi võib muuta ainult tema nõusolekul. Ka liiduvabariikides on territoorium riiklikuks sotsialistlikuks omandisks, seega kogu rahva varaks.

Samaaegselt on Nõukogude Liidu territoorium nõukogude võimu ruumiliseks piiriks, kus nõukogude rahvas teostab tõeliselt suveräänset võimu.

---

[1] Vt. ÜRO põhikiri, art. 2, p. 1.

§ 4. Riigi territooriumi kujunemine.

Riigi territooriumi kujunemine on otseselt seotud riigi tekkimisega. Nagu riigi tekkimisel, nii ka territooriumi kujunemisel räägime ühelt poolt originaalsest ehk algelisest ja teiselt poolt tuletatud ehk derivatiivsest territooriumi kujunemisest.

Originaalsel teel kujuneb riigi territoorium sel juhul, kui ta varem ei kuulunud ühegi teise riigi territooriumi koosseisu. Originaalsel teel kujunes riigi territoorium peamiselt ühiskonna arenemisel ürgkogukondliku korra juurest orjanduslikku ühiskonda ja sellega seoses riikide tekkimisel. Veel möödunud sajandil Aafrikas mitmete uute riikide tekkimisel varem asustamata piirkondades kujunes riigi territoorium originaalselt. Omal ajal, mil maailmas leidus veel avastamata saari ja mandreid, võis riigi territoorium suureneda taoliste mandrite ja saarte avastamise tulemusena. Rahvusvahelises õiguses kujunes tavaõiguslik norm, mille alusel avastatud mandrid ja saared loeti esimese avastaja kodumaa territooriumi koosseisu.

Uute territooriumide avastamist ja okupeerimist Aafrikas reguleeriti 1885. a. Berliini konverentsil vastuvõetud sellekohase deklaratsiooniga. Okupeerimise tunnustamiseks teiste riikide poolt nõutakse deklaratsioonis erilise akti koostamist, millega avastatud maa loetakse üleläinuks teatud riigi territooriumi koosseisu, ja sellest teistele riikidele teatamist.[1] Saint Germain' konverentsil 1919. a. täiendati deklaratsiooni nõudega, et okupeeriv riik peab organiseerima avastatud mandritel riigivõimu teostamist.

Kuigi nimetatud aktid reguleerisid otseselt avastusi Aafrikas, rakendati neid eeskirju praktikas ka teistes piirkondades maade avastamise ja okupeerimise juhtudel.

Tänapäeval, mil kogu maakera maismaa on ära jaotatud riikide vahel, võime rääkida vaid teatud originaalsel teel

---

[1] Сборник договоров России с другими государствами 1856-1917, M. 1952, lk. 257-258.

riigi territooriumi suurendamise juhtudest. Kõige sagedamini esinevaks taoliseks juhuks on riigi territooriumi looduslik juurdekasv mere ja jõgede tegevuse tulemusena - alluuvium.

Originaalsel teel suureneb riigi territoorium ka ulgumere arvel territoriaalvete laiuse suurendamisega riikide poolt. Nagu allpool näeme, on taolisel teel viimastel aastatel suurenenud paljude riikide territoorium.

Tuletatult ehk derivatiivselt kujuneb riigi territoorium sel juhul, kui ta varem kuulus mõne teise riigi territooriumi koosseisu. See tee on peamiseks riigi territooriumi kujunemise viisiks. Sel teel kujuneb riigi territoorium rahvusliku vabadusvõitluse tulemusena uute riikide tekkimisel. Pärast Teist maailmasõda on taolisel teel kujunenud enam kui 50 uut riiki, mille hulgas on India, Pakistan, Birma, Vietnami Demokraatlik Vabariik, Laos, Indoneesia, Gaana, Kongo jt. Mööndunud sajandil kujunesid rahvusliku vabadusvõitluse tulemusena Kreeka, Belgia, Rumeenia, Ladina-Ameerika riigid jt.

Uute riikide tekkimisel rahvusliku vabadusvõitluse tulemusena kuulub rahvusele (rahvale) õigus moodustada uus riik sellel territooriumil, kus ta varem elas.

Tuletatult ehk derivatiivselt toimub territooriumi suurenemine veel riikide vahel sõlmitud lepingute alusel territooriumi osade ülemineku kohta ühelt riigilt teisele. Lepingulist territooriumi osade üleminekut nimetatakse loovutuseks ehk tsessiooniks (cessio). Näiteks ostsid Ameerika Ühendriigid 1867. a. Venemaalt Alaska ja 1914. a. Taanilt Virgiinia saared. Rahulepingutes nähakse tavaliselt ette territoriaalseid muudatusi. Potsdami kokkuleppes määrati kindlaks Poola uus piir Oder-Neisse jõel ja lülitati tema territooriumi koosseisu ajalooliselt Poolale kuulunud territooriumid Ida-Preisimaal ja Oderi paremal kaldal. Kaliningradi linn ja piirkond anti üle Nõukogude Liidule. 1945.a. Krimmi konverentsi otsuse alusel taasühendati Nõukogude Liiduga Lõuna-Sahhalin ja Kuriili saared.

Riikide vahel võib toimuda territooriumi osade vahetamisi. 15. veebruaril 1951. a. NSV Liidu ja Poola vahel sõl-

mitud kokkuleppe alusel vahetati mõlema riigi vahel võrdse suurusega piiriäärsed territooriumi osad. 1957. a. Nõukogude Liidu ja Iraani vahel sõlmitud kokkuleppe alusel vahetati mõlema riigi vahel piirijoone õgvendamiseks teatud maatükid.

Varem tunnustati territooriumi ülemineku alusena ka annektsiooni, vägivaldset, rahva tahtega vastuolus toimunud territooriumide liitmist teiste riikide külge. 1901. a. annekteeris Suurbritannia buuri vabariigid, fašistlik Saksamaa annekteeris 1938. a. Austria, Itaalia annekteeris 1935. a. Abessiinia ja 1939. a. Albaania.

Ühes agressiivsete sõdade keelamise ja nende tunnistamisega rahvusvaheliseks kuriteoks tuleb asuda seisukohale, et tänapäeval ei saa annektsioon olla enam territooriumi ülemineku aluseks. Nimetatud seisukoht leiab väljenduse ka ÜRO põhikirjas (art. 2, p. 4), kus keelatakse jõu kasutamine territoriaalse terviklikkuse vastu.

Imperialistlikud suurriigid kasutavad mitmesuguseid varjatud teid teiste riikide territooriumide annekteerimiseks. Niisuguseks varjatud teeks on territooriumide rendile võtmine imperialistlike suurriikide poolt. Omal ajal sundisid imperialistlikud suurriigid Hiinale peale mitmed taolised "rendilepingud". 1898. a. andis Hiina Saksamaale rendile Kiaotšao ja Inglismaale Wei-Hai-wei. Pärast Teist maailmasõda on Ameerika Ühendriigid sundinud paljudele temast sõltuvatele maadele peale orjastavad lepingud territooriumi osade "rendile" andmiseks sõjaväebaasidena.

Rendilepingu tähtaja äärmine pikkus (tavaliselt 99 aastaks), samuti aga ka neis leiduv säte, mille kohaselt renditud territooriumil läheb rentijale üle ka suveräänse võimu teostamine, näitavad, et siin on tegelikult tegemist territooriumi osade annekteerimisega. Kuna annektsioon on keelatud, tuleb asuda seisukohale, et ka taolised varjatud territooriumide ülemineku vormid on vastuolus kaasaja rahvusvahelise õigusega.

Üheks põhiliseks territooriumi ülemineku aluseks ühelt

riigilt teisele tuleb tänapäeval lugeda rahva vabalt väljendatud tahet. Plebistsiiti territooriumide ülemineku küsimuse otsustamiseks on kasutatud korduvalt rahvusvahelises praktikas. 1860. a. ühendati plebistsiidi tulemusena Prantsusmaaga Savoia ja Nizza. Pärast Esimest maailmasõda otsustati mitmete territooriumide, nimelt Malmedy, Šlesvig-Holšteini ja Ülem-Sileesia kuuluvuse küsimus plebistsiidiga. 1944. a. plebistsiidi tulemusena eraldus Island Taaniga moodustatud unioonist ja kujundas iseseisva riigi. 1945. a. otsustati Mongoolia sõltumatus plebistsiidi tulemusena.

Nõukogude Liit mõistis oma rahvusvahelises praktikas hukka annektsiooni ja tunnustab territooriumide ülemineku alusena rahva vabalt väljendatud tahet. Nimetatud seisukoht väljendati juba esimeses Nõukogude riigi välispoliitilises aktis, rahudekreedis.

1940. a. astusid rahva vabalt väljendatud tehteavalduse tulemusena liiduvabariikidena Nõukogude Liidu koosseisu Eesti, Läti ja Leedu. Samal aastal taasühendati rahva tahte alusel oma põhirahvastega Nõukogude Liidus ka Lääne-Valgevene ja Lääne-Ukraina. 1945. a. taasühendati rahva tahte alusel Nõukogude Liiduga Taga-Karpaatia Ukraina. 1954. a. nähti Genfi kokkuleppes ette Indo-Hiinas kujunenud riikide saatuse otsustamine rahvahääletuse teel. 18. märtsil 1962. a. Prantsusmaa ja Alžeeria ajutise valitsuse vahel sõlmitud kokkuleppe alusel nähti ette viimase territooriumi sõltumatuse küsimuse otsustamine rahvahääletuse teel. 1. juulil 1962. a. toimunud rahvahääletusel hääletas Alžeeria rahvas üksmeelselt iseseisva riigi moodustamise poolt.

Territooriumide ülemineku alusena saab tunnustada vaid tõeliselt vabalt väljendatud rahvaste tahet. Ei saa tunnustada rahvahääletusi, mis organiseeritakse fašistlikel meetoditel rahva tahte moonutamiseks ja neile vägivaldselt teatud otsuse pealesundimiseks. Häbiväärseks rahva tahte moonutamiseks on fašistliku Saksamaa poolt 1938. a. seoses Austria annekteerimisega läbiviidud rahvahääletus. Fašistlike survevahendite kasutamisega sunniti rahvale peale otsus, mis

täielikus vastuolus tegelikkusega tunnustas Austria annekteerimist Saksamaa poolt.

Kuna Lääne-Saksamaal ei ole ka praegu loodud võimalusi rahva tahte vabaks avaldumiseks, ei saa Nõukogude Liit ja Saksa Demokraatlik Vabriik nõustuda nn. Edeni plaaniga Saksamaa küsimuse otsustamiseks kogu maal läbiviidava rahvahääletuse tulemuste järgi.

Tuleb kahjuks mainida, et imperialistlike suurriikide agressiivse poliitika tulemusena on paljud Teise maailmasõja tagajärgedest tulenevad territoriaalsed küsimused veel senini lahendamata.

USA agrassiivse tegevuse tulemusena on Korea lõhestatud kaheks osaks ja ühtse demokraatliku Korea riigi loomine senini teostamata. Lõuna-Korea marionetlik režiim, valmistades ette uusi sõjalisi provokatsioone Korea Demokraatliku Vabariigi vastu, on tõsiseks ohuks Aasia maade rahule ja julgeolekule. Senini on ellu viimata 1954. a. Genfi kokkulepe Indo-Hiina küsimuse rahulikuks reguleerimiseks. Imperialistlikud riigid takistavad rahulepingu sõlmimist Saksamaaga ja ühes sellega ka Lääne-Berliini küsimuse lahendamist.

1943. a. Kairo kokkuleppega ja 1945. a. 26. juuni Potsdami deklaratsiooniga anti Hiinale tagasi Jaapani poolt 1895. a. annekteeritud Taivani saar ja Pescadori saared. Ameerika Ühendriikide merejõudude toetusel hoiab Taivani saart oma käes Jiang Jie-shi klikk, olles muutnud ta Ühendriikide õhujõudude baasiks Kaug-Idas.

Kõik eelnimetatud lahendamata territoriaalsed probleemid on tõsiseks ohuks rahvusvahelisele rahule ja raskendavad heanaaberlikku rahvusvahelist koostööd erineva süsteemiga riikide vahel.

§ 5. Neutraliseeritud ja demilitariseeritud territooriumid.

Nagu nägime, teostavad riigid oma territooriumil piiramatut suveräänset võimu. Kuid see ei tähenda, et riigid ei

või endale rahvusvaheliste lepingutega võtta mitmesuguseid kohustusi ja piirata teatud küsimustes oma suveräänset võimu mõningatel territooriumi osadel. Taolisi kohustusi saab tunnustada vaid sel juhul, kui kohustused võetakse riikide poolt vabatahtlikult rahvusvaheliste lepingute alusel ja on kooskõlas rahvusvahelise õigusega. Igasuguseid riikide suveräänsete õiguste piiramised mittevõrdõiguslike lepingute alusel on vastuolus rahvusvahelise õigusega ja nende alusel ei saa riikidel tekkida õigustusi ja kohustusi.

Rahvusvahelises praktikas tuntakse väga mitmesuguseid lepinguid, mis piiravad riikide suveräänseid õigusi nende territooriumil. Taoliste lepingutena võime nimetada lepinguid tsiviilõhusõiduks, sadamate kasutamiseks, välismaalaste õiguste reguleerimiseks jm.

Üheks sagedasti rahvusvahelistes lepingutes esinevaks suveräänsete õiguste piiramiseks on teatud territooriumi osade neutraliseerimine ja demilitariseerimine.

Neutraliseeritud territooriumi osi on keelatud kasutada relvastatud konfliktides sõjaliste operatsioonide teostamiseks, samuti tugipunktideks taolistes operatsioonides ja seal on keelatud sõjaväebaaside loomine.

Demilitariseeritud territooriumidel on keelatud relvastatud jõudude pidamine ja kindlustuste ehitamine.

Neutraliseeritud ja demilitariseeritud tsoonid luuakse tavaliselt tähtsate rahvusvaheliste ühendusteede piirkonnas, kus sõjategevus võiks kahjustada ühenduse pidamist neutraalsete riikide vahel.

Neutraliseeritud territooriumideks on praegu:

1. Kreeka saared Korfu ja Paksos suurriikide vahel 1864.a. sõlmitud lepingu alusel.

2. Magellani väin 1881. a. Tšiili ja Argentiina vahel sõlmitud lepingu alusel.

3. Suessi kanal ja 3-meremiiline mereriba, arvestatud mõlemast kanali lõppsadamast 1888. a. Konstantinoopoli lepingu alusel.

4. Panama kanal 1901. a. Suurbritannia ja USA vahel sõlmitud lepinguga.

5. 25 km laiune piirivöönd piki Rootsi ja Norra piiri 1905. a. lepingu alusel.

6. 1947. a. Itaaliaga sõlmitud rahulepinguga demilitariseeriti Itaalia piirivöönd Prantsusmaa ja Jugoslaavia piiridel, Dodekaneesi saared ja osaliselt ka Sardiinia ja Sitsiilia saared.

7. Teravmägede ja Karu saared 1920. a. Pariisi lepinguga. Nõukogude Liit ühines nimetatud lepinguga 1935. a. Leping keelab saarte kasutamise sõjalisteks eesmärkideks ja kindlustuste ehitamise saartele. Seejuures tunnustatakse lepinguga täielikku tööndusliku tegevuse ja maapõuevarade ekspluateerimise vabadust. Nõukogude Liit ongi rajanud saartele kivisöekaevandused, mis aitavad meie põhjapiirkondi kivisöega varustada.

Pärast astumist agressiivsesse Põhja-Atlandi Liitu, andis Norra saared Liidu merejõudude juhatuse käsutusse, võimaldades seal agressiivsetel eesmärkidel mereväebaaside loomise.

15. oktoobril 1951. a. Norra valitsusele saadetud noodis avaldab Nõukogude valitsus protesti taolise tegevuse vastu, kuna see kujutab endast otsest 1920. a. Pariisi lepingu rikkumist. Noodis märgitakse, et saarte andmine NATO merejõudude juhatuse käsutusse ohustab Nõukogude Liidu julgeolekut, mille suhtes Nõukogude valitsus ei saa jääda ükskõikseks.[1]

8. Soomega 1947. a. sõlmitud rahulepinguga demilitariseeriti Ahvenamaa saared "varemkehtinud korra sarnaselt". Kuid Soome reaktsioonilised ringkonnad püüavad rikkuda rahulepingut. 1951. a. anti saartele autonoomia, kusjuures vastavas seaduses on öeldud, et saared ise otsustavad, milliseid rahvusvahelisi lepinguid nad tunnustavad. Taoline seaduses väljendatud seisukoht loob soodsad eeldused saarte demilita-

---

[1] "Правда", I6 октября I95I г.

riseeritud seisundi rikkumiseks.

9. 1921. a. Nõukogude Liidu ja Türgi vahel sõlmitud lepingus keelatakse Türgil kindlustuste ehitamine raudtee Leninakan-Erevan lähedusse ja hoida nimetatud piirkonnas rohkem relvastatud jõudusid, kui on vaja korra hoidmiseks.

1923. a. lepinguga neutraliseeriti Tangeri rahvusvaheline tsoon. Pärast Maroko sõltumatuse tunnustamist likvideeriti Tangeri neutraliseeritud tsoon ja anti üle Marokole. Versailles' rahulepinguga demilitariseeriti 50 km laiune riba Reini jõest itta. 1925. a. Locarno lepingus oli ette nähtud, et pooled peavad täitma oma lepingust tulenevaid kohustusi ka Saksamaa poolt Reini demilitariseeritud tsooni eeskirjade rikkumisel. 1935. a. viis Hitler demilitariseeritud tsooni väed sisse. Kuigi nimetatud tegevus oli Versailles' rahulepingu eeskirjade rikkumine ja ohustas kõigepealt Prantsusmaa julgeolekut, ei võtnud läänemaad fašistliku Saksamaa sõjalise potentsiaali taastamist toetava poliitika tõttu midagi ette demilitariseeritud tsooni taastamiseks.

§ 6. Riigi piirid.

Riigi piiriks nimetatakse maakera pinnaga risti olevat mõttelist tasapinda, mis eraldab territooriumi teiste riikide territooriumist ja ühiskasutuses olevast ulgumerest (sel puhul, kui riigi territoorium piirneb merega). Piir eraldab riigi territooriumi kogu tema ulatuses, ulatudes maapõue kuni praktilise kasutuse ulatuses ja õhuruumi kuni piirini, milleni õhuruum kuulub riigi territooriumi koosseisu. Piir tähistatakse maapinnal eriliste piiri märkidega (tulpadega), millest lähtudes määratakse kindlaks ka piir õhuruumis ja maapõues.

Piir erinevate riikide vahel määratakse kindlaks erilises piirikonventsioonis, milles üksikasjalikult kirjeldatakse piirijoone kulgemist vastavalt maastikul paiknevatele esemetele ja asulatele. Piiri kindlaksmääramist konventsioonis nimetatakse delimiteerimiseks. Piirikonventsiooni lisana koostatakse piirijoone kaart.

Vastavalt piirikonventsioonile tähistatakse mandripiir erinevate riikide vahel eriliste tähistega (piiritulpadega, aiaga, sihtidega). Piiril asuvatel veekogudel tähistatakse piir ujuvate tähistega (boid).

Piirijoone tähistamiseks looduses moodustatakse mõlema riigi poolt pariteetsel alusel piirikomisjon, kes vastavalt konventsioonile tähistab piirijoone. Piirijoone tähistamist looduses nimetatakse demarkeerimiseks. Vastavalt looduses tähistatud piirijoonele koostatakse veel täpne plaan ja protokoll piiri kirjeldusega. Iseenesestmõistetavalt vajavad piiritähised aegajalt uuendamist (tulbad vahetamist, sihid puhastamist jm.). Taolist tegevust nimetatakse redemarkeerimiseks ja selle teostab samuti mõlema riigi poolt pariteetsel alusel moodustatud komisjon.

Juriidilises literatuuris ja riikide praktikas on püstitatud mitmed erinevad teooriad riigipiiride iseloomu kohta. Feodalismi ja osalt isegi kapitalismi perioodil püüavad suurriigid õigustada oma agressiivset poliitikat looduslike piiride teooriaga. Selle kohaselt peaksid riikide piirid kulgema piki mitmesuguseid looduslikke esemeid (jõed, järved, mäed, mered), mis võimaldab nende paremat tähistamist, aga samuti ka kaitsmist. Looduslike piiride taotlemisega õigustati jõgede, mäeahelike, merede ääres asuvate piirkondade vallutamist ja nende elanike orjastamist. Ajaloost tuntud näide on põline konflikt Saksamaa ja Prantsusmaa piiri pärast. Looduslike piiride teooria rajajaks oli saksa autor Arndt.

On muidugi selge, et looduslikud piirid soodustavad nende tähistamist ja ka kaitsmist, kuid nende taotlemine ei või kujuneda teiste rahvaste vallutamise ja nende orjastamise õigustamiseks.

Samasuguseid agressiivseid eesmärke taotleti osalt ka "keelepiiridega". Selle järgi peab riigi piiriks olema keeleline piir. Niivõrd, kui keel on teatud rahvuse eritunnuseks, tuleb tunnustada teda täiendava põhimõttena rahvuspiiri kindlaksmääramisel. Teatavasti aga kõnelevad erinevad rah-

vused sama keelt (näiteks Ladina-Ameerika maades enamikus hispaania keelt, Prantsusmaal ja Belgias prantsuse keelt, Inglismaal, dominioonides ja Ameerika Ühendriikides inglise keelt), millisel juhul me muidugi ei saa kasutada keelelist piiri. Keelelise piiri kasutamine viiks viimasel juhul väiksemate ja nõrgemate rahvuste annekteerimisele suuremate rahvuste poolt.

Fašistlik Saksamaa kasutaski keelelise piiri teooriat Austria ja Sudeedi alade annekteerimise õigustamiseks. Fašistlik Saksamaa püstitas koguni nõude väljaspool Euroopat asuvate saksa kolooniate ühendamiseks Saksamaaga. Nii räägiti näiteks Brasiilias asuvatest sakslaste kolooniatest "Uus-Saksamaa" loomisest.

Praegu kasutavad nimetatud teooriat Lääne-Saksamaa revanšistid sõjaliste avantüüride ettevalmistamise õigustamiseks Saksa Demokraatliku Vabariigi vastu.

Imperialistlike suurriikide agressiivset poliitikat õigustab ka ameerika autori Hall'i poolt püstitatud "rahvusvaheliste piiride" teooria. Tema arvates kulgevad rahvusvahelised piirid sealt, kus põrkuvad kokku suurriikide huvid. Rahvusvahelistes piirides paiknevad väikeriigid asuvad sellega suurriikide mõjusfääris, millega õigustatakse nende siseasjadesse vahelesegamist ja nende sõltumatuse likvideerimist imperialistlike suurriikide poolt.

Praktikas tuleb kõige õigemaks pidada rahvuslikke piire, mis kulgevad vastavalt rahvuse paiknemisele. Nimetatud piirid aitavad kaasa rahvuse enesemääramise ja sõltumatuse saavutamisele ning samaaegselt ka rahvustevaheliste konfliktide vältimisele. Kuid rahvuspiiride määramisel tuleb arvestada vastava rahvuse normaalse majandusliku arengu vajadusi, tehes mõningaid muudatusi nendes piirides (väljapääs meredele, jõgedele jne.) selleks, et kindlustada rahvusele igakülgsed võimalused majanduslikus arenguks iseseisva riigina.

Rahvuspiirid muidugi ei välista võimalust mitme rahvuse poolt vabatahtlikkuse alusel ühise riigi moodustamiseks,

kui seda tingivad ajaloolised traditsioonid, majandusliku arengu ja riigikaitse vajadused. Nii on moodustatud Nõukogude Liit paljude rahvuste võrdõigusliku liiduna, tšehhid ja slovakid kahe sõbraliku rahvusena moodustavad ühtse Tšehhoslovakkia riigi.

Praktikas kasutatakse mitmesuguseid mooduseid piirijoone kindlaksmääramisel. Kõige sagedamini kasutatakse nn. orograafilist piiri, mis arvestab maapinna geograafilisi iseärasusi (mägesid, orge, jõgesid, mererannikut), kulgedes piki mägede ja küngaste tippe, jõgesid jne.

Väheasustatud piirkondades ja piiride tähistamiseks meredel ning teistes veekogudes kasutatakse sagedasti geomeetrilist piiri. Geomeetriline piir on sirgjoon, mis ühendab teatud punkte või kulgeb vastavalt teatud asimuudile, arvestamata maapinna geograafilisi iseärasusi.

Üksikutel juhtudel kasutatakse ka astronoomilist piiri, mis kulgeb piki maakera geograafilisi koordinaate. Näiteks polaarsektorite piirid määratakse geograafiliste koordinaatidega. 1954. a. Genfi kokkuleppega määrati Vietnamis vaherahu sõlmimisel demarkatsioonijooneks 17. ja Koreas 1953. a. vaherahukokkuleppega 38. põhja laiuskraad.

Imperialistlikud riigid taotlevad piiride määramisel mitmesuguseid agressiivseid eesmärke. Nad püüavad annekteerida teiste riikide territooriume, raskendada teiste maade normaalset majanduslikku arengut ja rahvusriikide kujunemist.

Pärast Esimest maailmasõda võeti Poolalt uute piiridega võimalus merele pääsemiseks. Tšehhoslovakkiasse ja Poolasse jäid suured saksa vähemusrahvuste grupid, keda fašistid kasutasid oma agressiivse poliitika ettevalmistamiseks. Lõuna-Balkanil asuvate slaavlaste ühendamiseks moodustati uus riik - Jugoslaavia, kuid ka siin olid mitmed rahvused ära killustatud eri riikide vahel (näit. makedoonlased). Imperialistlikud riigid aitasid kaasa suurte Nõukogude Liidu rahvuste gruppide annekteerimisele piiriäärsete kodanlike maade poolt (Lääne-Valgevene, Lääne-Ukraina, Taga-Karpaatia Ukraina, Bessaraabia). Rahvuste killustamisega mitmete riikide vahel või

nende vägivalda koondamisega ühte riiki tekitati teravad vastuolud pärast Esimest maailmasõda Kesk- ja Kagu-Euroopas kujunenud uute riikide vahel, millega raskendati nende poolt ühise rinde loomist imperialistlike suurriikide vastu ja sellega ühes soodustati nende majanduslikku ja poliitilist allutamist imperialistlike suurriikide poolt. Nagu märgib tuntud prantsuse ajakirjanik ja diplomaat Tardieu, algas pärast Esimest maailmasõda rahvaste rändamine, mis oma ulatuselt oli suurem kui ajaloost tuntud rahvaste rändamine. Selle põhjustas Versailles'i süsteemi rahulepingutega määratud ebaõiged piirid.

Nõukogude Liidu osavõtt riikide uute piiride määramisest pärast Teist maailmasõda aitas paljudel juhtudel kaasa varem tehtud ülekohtu parandamisele ja uute piiride määramisele rahvuspiiridena.

Poola uute piiridega Oder-Neissel kindlustati talle väljapääs Balti merele ja taasühendati temaga ajaloolised territooriumid, mis annekteeriti Saksamaa poolt agressiivse "Drang nach Osten" poliitika teostamisel. Nõukogude Liidu rahvustele kindlustati võimalus taasühinemiseks oma põhirahvusega. Soomega sõlmitud rahulepinguga taasühendati Nõukogude Liiduga Petsamo piirkond, mille omal ajal Nõukogude riik vabatahtlikult loovutas Soomele. Vastavalt 1940. a. rahulepingule läks pärast Teist maailmasõda Nõukogude Liidule üle osa Soomele kuulunud Karjalast ja Viiburi linn ühes maakonnaga.[1] Nõukogude Liidule paremate võimaluste kindlustamiseks, Balti mere piirkonnas rahu ja selle piirkonna rahvaste julgeoleku kindlustamiseks, anti talle üle endine Saksamaale kuulunud Königsbergi linn ja maakond (nüüd Kaliningrad). Nõukogude Liiduga taasühendati Jaapani poolt annekteeritud Lõuna-Sahhalin ja Kuriili saared.

Ungariga sõlmitud rahulepinguga likvideeriti "Viini ar-

---

[1] Soomega sõlmitud rahulepinguga anti Nõukogude Liidule rendile viie miljoni margase rendiraha eest aastas Hangö poolsaar ja Porkkala-Udd'i saar. 1955. a. sõlmitud kokkuleppega andis Nõukogude Liit Soomele tagasi need renditud territooriumid.

bitraaži" otsused 1938.a. ja 1940. a., milledes fašistliku Saksamaa survel ebaõiglaselt eraldati Tšehhoslovakkialt ja Rumeenialt suured territooriumide osad. Teistes rahulepingutes määrati kindlaks piirid, nagu nad olid enne Teise maailmasõja vallapäästmist fašistliku Saksamaa ja Itaalia poolt.

Itaalia tunnustas Albaania ja Etioopia sõltumatust. Saksa vähemusrahvuste gruppide likvideerimiseks teistes maades nähti Potsdami kokkuleppes ette nende organiseeritud korras ümberpaigutamine Poolast, Tšehhoslovakkiast ja Ungarist Saksamaale. Ligi 8 miljonit sakslast asustati ümber Potsdami kokkuleppe alusel.

Ilmselt reaktsioonilisi eesmärke taotleb ka imperialistlikes maades levitatav "ülemaailmse riigi" loomise idee. Selle autorid püüavad näha rahvusvahelistes suhetes esinevate vastuolude ja sõjaliste konfliktide põhjustena riikide eraldatust, nende piiri. Kutsudes üles likvideerima riikide piire ja looma ülemaailmset riiki, lubavad nad rahvad vabastada taoliste vastuolude ja sõjaliste konfliktide ohust. Nagu allpool näeme, ei põhjusta sõdu mitte riikide piirid, vaid ekspluataatorlikud klassid ja nende agressiivne poliitika. Piiride likvideerimisega praeguses olukorras püütakse kindlustada imperialistlikele suurriikidele võimalust teiste maade vallutamiseks ja nende orjastamiseks. Seepärast laiendaks piiride likvideerimine praeguses olukorras veelgi rahvastevaheliste konfliktide tekkimise võimalusi. Alles tulevikus, sotsialismi võiduga kogu maailmas ja kommunistliku ühiskonna ülesehitamisega luuakse alus tõeliseks rahvastevaheliseks sõbralikuks koostööks ja luuakse eeldus piiride likvideerimiseks.

§ 7. Piirirežiim.

Piirirežiimi all mõeldakse piiriäärse tsooni kasutamiseks ja kaupade ning reisijate üle piiri vedamiseks määratud korda. Piirirežiim määratakse kindlaks riikide siseseadusandlusega ja rahvusvaheliste kokkulepetega. Tavaliselt piiri-

konventsioonid, mis määravad kindlaks piirijoone, reguleerivad ka piirirežiimi.

Järelevalve piirirežiimi täpse täitmise üle on pandud erilistele väeosadele, mida nimetatakse piirivalveks. Piirivalve ülesandeks on piiritsooni kaitsmine ja igasuguste piirirežiimi rikkumiste, nagu loata piiri ületamine, salakaubavedu, loodusrikkuste ekspluateerimine jt. vältimine ning piirirežiimi rikkunud isikute vastutusele võtmine.

Reisijate ja kaupade üle piiri vedamiseks on määratud erilised piiripunktid. Piirivalve ülesandeks on kontrollida, kas isikutel, kes sõidavad välismaale, on selleks vajalik dokument - välispass.[1] Välismaalaste sissesõitmine võib toimuda samuti erilise dokumendi - sissesõiduviisa - alusel. Kaupade üle piiri vedamine toimub samuti eriliste dokumentide - sisse- ja väljaveolubade - alusel. Kaupade sissevedamisel on piirivalve ülesandeks veel kontrollida, kas nende eest tasutakse eriline sisseveetavatelt kaupadelt võetav maks - toll. Tollimaksuga maksustamist reguleerib tollikoodeks ja nende eeskirjade täitmist kontrollivad erilised tolliasutused.

Nõukogude Liidu piirirežiim määrati kindlaks KTK ja RKN 17. juuli 1935. a. määrusega "Piiritsooni sissesõidu ja elamise kohta"[2] ja NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 5. augustist 1960. a. kinnitatud "Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu piiri kaitsmise põhimäärusega".[3] "Põhimääruse järgi määratakse riigipiiriga külgnev piiritsoon tavaliselt piiriäärse rajooni, linna, küla või alevi töörahva saadikute nõukogu territooriumi ulatuses (art. 8) ja selle laius ei tohi ületada 2 km, arvestades piirijoonest mais-

---

[1] Vt. Положение о въезде в Союз Советских Социалистических Республик и о выезде из Союза Советских Социалистических Республик, "Собрание постановлений правительства СССР", 1959, № 13, Ik. 80.

[2] СЗ СССР 1935.г., № 45, ст. 377.

[3] "ENSV Ülemnõukogu Teataja" 1960, nr. 29.

maal või piiriäärsete jõgede, järvede ning mere kaldast.

Piiritsooni sissesõit ja seal elamine võib toimuda ainult isikute alatise elukoha miilitsaorganite poolt väljaantud lubade alusel. Isikute laskmine üle piiri toimub ainult vastavate lubade alusel selleks määratud kontroll-läbilaskepunktides. Piirivalvel on õigus kontrollida piiritsoonis kõiki isikuid ja kinni pidada ning miilitsaorganitele vastutusele võtmiseks üle anda isikuid, kes on rikkunud piirirežiimi.

Peale **siseseadusandluse** reguleeritakse piirirežiimi piirikokkulepetega. Nõukogude Liidu poolt on sõlmitud vastavad kokkulepped Türgiga (1937), Poolaga (1948), Soomega (1948), Rumeeniaga (1949), Norraga (1949), Ungariga (1950), Tšehhoslovakkiaga (1956), Iraaniga (1957). Nende lepingutega reguleeritakse vastastikku piiritsoonide kasutamist ja piiriliiklust.

Piirikonfliktide lokaliseerimiseks ja nende lahendamiseks rahulike vahenditega on Nõukogude Liit sõlminud paljude piiririikidega spetsiaalsed lepingud. Taolised lepingud on sõlmitud Türgiga, Afganistaniga, Poolaga, Soomega, Rumeeniaga, Ungariga, Tšehhoslovakkiaga ja Norraga. Nende lepingutega luuakse uus rahvusvahelise õiguse instituut - piirikomissarid. Lepingutega jaotatakse piiritsoon lõikudeks. Igasse piirilõiku nimetab kumbki piiririik ühe esindaja - piirikomissari, kelle ülesandeks ongi vahetute läbirääkimistega reguleerida piirikonflikte. Nende lahendamisele kuuluvad järgmised küsimused: loata piiri ületamine, loomade üle piiri minek, salakaubavedu, tulistamine piirivööndis jt.

Juhul, kui piirikomissarid ei suuda konflikti lahendada, antakse see edasi lahendamiseks diplomaatilisel teel.

Piirikomissaride instituut omab olulist tähtsust riikidevahelise heanaaberliku koostöö kindlustamisel.

§ 8. Rahvuslikud ja piiriveed.

Rahvuslike ehk sisevete all mõeldakse rahvusvahelises õiguses veekogusid, mis täielikult asuvad ühe riigi territooriumil. Niisugusteks veekogudeks on jõed, järved ja kanalid. Rahvuslikud veed moodustavad ühe osa riigi veeterritooriumist - akvatooriumist ja nad alluvad täielikult kaldariigi suveräänsusele. Kaldariigil on õigus reguleerida siseseadusandlusega nende vete kasutamist laevasõiduks, kalapüügiks, hüdroelektrijaamade ehitamiseks jm. Rahvuslike vete all asuv maapõu moodustab samuti kaldariigi territooriumi lahutamatu osa ja selle ekspluateerimist reguleerib kalderiik siseseadusandlusega.

Eeltoodud seisukoht on üldtunnustatud nii teoorias kui ka riikide praktikas.

Riikide poolt siseseadusandlusega kehtestatud rahvuslike vete õigusliku režiimi põhijooned on järgmised:

1. Rahvuslikke veekogusid võivad kasutada laevasõiduks vaid kaldariigi lipu all sõitvad laevad. Üldreeglina välisriigi laevade sissesõit nendesse veekogudesse on keelatud. Erandi moodustavad need rahvuslikud veekogud, mille ääres asuvad rahvusvahelist laevasõitu teenindavad sadamad. Taoliste veekogude kasutamine on võimaldatud kõigile laevadele, kes sõidavad sadamasse mitte ainult kaubanduslikel eesmärkidel, vaid ka muudeks vajadusteks, nagu toiduainete tagavarade täiendamiseks, kütteainete võtmiseks, haigestunud meeskonnaliikmete haiglasse paigutamiseks jne. Euroopa kodanlikes riikides on sisevete ääres paljud rahvusvahelist laevasõitu teenindavad sadamad, nagu Antverpen Belgias jt.

Erandina on lubatud välislaevadel kasutada rahvuslikke veekogusid laevasõiduks ka sel juhul, kui välislaev toob kaupa nendes veekogudes asuvatesse sadamatesse. Ühes laeva prahtimisega välissadamas kaubaveoks teise riigi rahvuslikes veekogudes asuvatesse sadamatesse saab välislaev ka eriloa teise riigi rahvuslikesse vetesse sissesõiduks.

2. Tööndusliku kalapüügiga ja loodusvarade ekspluateeri-

misega rahvuslikes veekogudes võivad tegelda ainult vastava riigi kodanikud. Välismaalastel on keelatud tööndusliк kalapüük ja loodusvarade ekspluateerimine teise riigi rahvuslikes veekogudes.

3. Laevasõidu reguleerimiseks ja laevade kokkupõrgete vältimiseks kehtestavad kaldariigid oma siseseadusandlusega vastavad eeskirjad, mis erinevad meredel rahvusvahelis-te lepingutega kehtestatud vastavatest eeskirjadest.

4. Välislaevade viibimisel teise riigi rahvuslikel vetel alluvad nad täielikult neil vetel kehtivatele seadustele ja eeskirjadele. Kuriteo toimepanemine laeva pardal allub kaldariigi seadustele, selle jälitamise ja kurjategija karistamise õigus kuulub täielikult kaldariigi vastavatele võimudele.

Muidugi võib juhtuda, et kaldavõimud ei saa teada laeval toimepandud kuriteost ja tavaliselt nad ei saagi teada, kui näiteks üks meeskonnaliige paneb toime kuriteo teise meeskonnaliikme vastu. Kuid, kui kahjukannataja pöördub kaldariigi vastavate võimude poole avaldusega kurjategija vastutuselevõtmiseks, siis kuulub kaldariigi võimudele täielik õigus kurjategija jälitamiseks ja tema karistamiseks.

5. Rahvuslikel vetel kehtestatud eeskirjade rikkumine toob kaasa välislaevade kaptenite ja teiste süüdlaste isikute vastutuselevõtu rahvuslikel vetel kehtivate seaduste ja muude eeskirjade alusel.

Materiaalse kahju tekitamisel rahvuslike vete mitmesugustele tehnilistele seadeldistele tuleb kahju heastada. Kahju mitteheastamisel laeva kapteni või omaniku poolt võidakse laev realiseerida kahjude katteks, muidugi eeskirjade alusel, mis kehtivad vastavas riigis.

Nõukogude Liidus reguleerib sisevete õiguslikku režiimi Sisevete transpordi määrustik. Uus määrustik jõustus 1. jaanuarist 1956. a.

Nõukogude Liidus osutatakse aasta-aastalt üha suuremat tähelepanu rahvuslike vete kasutamisele laevasõiduks, sama-

aegselt ka rahvuslike vete kalatagavarade suurendamisele. 1952. aastal avati V. I. Lenini nimeline Volga-Doni laevateekanal, mis muutis meie pealinna Moskva 5 mere sadamaks. Volga-Doni kanal ühendab meie kodumaa Euroopaosas voolavad suured jõed ühes oma harujõgedega ühiseks määratu suureks siseveeteede süsteemiks, mida kasutatakse aasta-aastalt üha ulatuslikumalt kaupade ja reisijate veoks. Seitsme aasta plaani kontrollarvudes (1959 - 1965) on ette nähtud sisevete transpordi käibe tõstmine umbes 1,6 korda. Sisevetel oma kalarikkustega on väga suur majanduslik tähtsus, nad annavad meie maale kümneid tuhandeid tonne väärtuslikku kala aastas.

Siseveeteede üldpikkus NSV Liidus on 400 000 km, millest praegu kasutatakse umbes 120 000 km. Kõik see näitab rahvuslike vete määratu suurt tähtsust meie rahvamajandusele, meie rahva materjaalse elutaseme edasisele tõusule.

1956. a. "Sisevete transpordi määrustiku" alusel on meie rahvuslikeks veteks jõed, järved ja kanalid.

Rahvuslikud veed on määratud laevasõiduks ainult Nõukogude Liidu lippu kandvaile laevadele. Välislaevad võivad kasutada rahvuslikke veekogusid laevasõiduks ainult igakordse eriloa alusel. Välislaevad võivad siseveeteid kasutada siis, kui nad toovad kaupu meie rahvuslike veekogude ääres asuvaisse sadamaisse või sõidavad rahvuslike veekogude ääres asuvaisse sadamaisse kaupu peale laadima välismaale viimiseks.

Välislaevade sõidu kitsendamine rahvuslikes vetes on tingitud majanduslikest huvidest, et välismaa kapitalistid ei saaks muuta meie rahvuslikke veeteid oma tuluallikaks, kahjustades sellega Nõukogude Liidu majandust ja laevandust. Kuid seda tehakse ka julgeoleku kaalutlustel, et imperialistlikud riigid ei saaks saata meie maale diversante, kahjureid, salakuulajaid ja kasutada laevasõite meie rahvuslikes veekogudes agressiivsetel eesmärkidel - maa kaardistamiseks, tööstuste ja teiste sõjalise tähtsusega ehituste asukoha märkimiseks, et valmistada ette nende pommitamist õhust.

"Sisevete transpordi määrustik" sisaldab ka üksikasjalised eeskirjad laevaliikluse korraldamiseks meie rahvuslikes vetes ja signaalid ning teetähised kokkupõrgete vältimiseks.

Kõigile laevadele, kes kasutavad meie rahvuslikke veekogusid, on nimetatud liikluseeskirjad kohustuslikud.

Välislaevad, viibides NSV Liidu rahvuslikes vetes, alluvad täielikult Nõukogude seadustele ja kuriteod, mis toimuvad nende laevade pardal nende viibimisel Nõukogude Liidu rahvuslikes vetes, alluvad Nõukogude kohtutele.

Kalapüüki Nõukogude Liidu rahvuslikes vetes reguleerib NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrus 10. augustist 1954. a. "Kalapüügi reguleerimise ja kalatagavarade kaitse kohta". Nimetatud määrus keelab välismaalastele tööndusliku kalapüügi Nõukogude Liidu rahvuslikes vetes. See eeskiri ei keela muidugi kalapüüki oma tarviduseks või spordina välismaalastele, kes asuvad NSV Liidus.

Samuti on välismaalastele keelatud loodusvarade ekspluateerimine Nõukogude Liidu rahvuslikes vetes.

Sisevete õiguslikule režiimile alluvad ka suletud mered, näit. Araali meri.

Piiriveteks nimetatakse veekogusid, mis asetsevad kahe või enama riigi piiril. Piirivetena võivad esineda samuti jõed, järved ja kanalid. Riigi piirid piirivetes määratakse rahvusvaheliste kokkulepetega ja tähistatakse eriliste tähistega piiririikide poolt. Kuni riigi piirini moodustavad piiriveed kaldariigi territooriumi ja alluvad kaldariigi suveräänsusele. Üldiselt võib piirivete kasutamine majanduslikuks otstarbeks kaldariikide poolt toimuda ainult riigi piiride ulatuses, s. t. selles piirivee osas, mis moodustab vastava kaldariigi territooriumi. Näiteks järvesid ja jõgesid võib kaldariigi poolt kasutada kalapüügiks ja laevasõiduks ainult kuni riigi piirini.

Seejuures on piirivete kasutamine välislaevade poolt laevasõiduks, kalapüügiks ja loodusvarade ekspluateerimiseks keelatud. Piirivete kasutamine laevasõiduks mittekaldariikide poolt võib toimuda ainult erandjuhul igakordse loa alusel või sel juhul, kui välislaev sõidab kaubaga piirivete ääres asuvasse sadamasse.

Piirijõgede kasutamist laevasõiduks reguleeritakse pii-

ririikide poolt väga sagedasti rahvusvaheliste lepingutega. Nendes lepingutes kaldariigid tavaliselt tunnustavad jõe laevasõiduks kasutamise õigust mõlema kaldariigi lippu kandvaile laevadele kogu jõe laevatatava osa ulatuses, seega ka väljaspool kaldariikide otseseid piire. Kuid ühe kaldariigi lippu kandvate laevade peatumine ja ankrusse heitmine teise kaldariigi vetes on keelatud, välja arvatud eriolukorrad, nagu ilmastik, avarii jt. sunnitud peatuse juhud.

Kui kaldariikidel on piirivetes sõjalaevu, siis sõjalaevad võivad liikuda ainult vastava kaldariigi territooriumi piirides. Sissesõiduks teise kaldariigi veealadesse vajavad sõjalaevad alati eriluba.

Mis puutub piirijõgede vete kasutamisse teisteks otstarvetena, nagu niisutamiseks ja looduslike energiaallikateks, siis reguleeritakse need küsimused tavaliselt erilepingutega. NSV Liidul on sõlmitud Türgiga (1927) ja Iraaniga (1957) lepingud piirivete kasutamiseks niisutussüsteemide rajamiseks.

Kuna piirijõed moodustavad mõlema piiririigi omandi ja on suure tähtsusega mõlema kaldariigi majandusele, siis on keelatud ühe kaldariigi poolt ühepoolselt sellised tegevused, mis takistavad teist kaldariiki jõge kasutamast või vähendavad jõe majanduslikku tähtsust teisele kaldariigile. Näiteks piirijõe kõrvale juhtimine ühe kaldariigi poolt hüdroelektrijaama ehitamiseks, mille tulemusena teine kaldariik ei saa edaspidi enam jõge kasutada, on keelatud.

1953. a. tekkis taoline konflikt Süüria ja Iisraeli vahel Jordani jõe suhtes, mida Iisrael tahtis ühepoolselt kõrvale juhtida hüdroelektrijaama ehitamiseks. Kuigi siin on konflikti taga USA ja Inglise imperialistid, kes püüavad tekitada konflikte Lähis-Ida riikide vahel oma ülemvõimu kindlustamiseks nendes maades, on siiski konflikti tekkimise aluseks piirijõe voolu muutmine ühepoolselt, ühe kaldariigi poolt.

Piirijõgede kasutamist hüdroelektrijaamade ehitamiseks reguleerib 1923. a. Genfi konventsioon, millele kirjutasid alla 16 riiki. Konventsioon näeb ette, et piirijõgede vett

hüdroelektrijaamade ehitamiseks võib kasutada juhul, kui see kahjustab teise kaldariigi huve, ainult kokkuleppel.

1957. a. sõlmiti NSV Liidu ja Norra vahel kokkulepe hüdroelektrijaama ehitamiseks Paatso jõel.[1]

NSV Liidu Kaspia mere õiguslikku režiimi vaatleme edaspidi.

§ 9. Rahvusvahelised jõed.

Rahvusvahelised jõed on laevatatavad, merre suubuvad jõed, mis läbivad või eraldavad mitme riigi territooriumi, ja mis rahvusvahelise lepinguga on avatud laevasõiduks kõigi riikide laevadele. Rahvusvaheliste jõgede juures on oluliseks tunnuseks nende internatsionaliseerimine, s. t. nende kasutamise vabaduse tunnustamine kõigi riikide laevadele rahvusvaheliste lepingutega. Kuid sellise internatsionaliseerimise eelduseks on asjaolu, et jõgi peab olema laevatatav merelaevadele, peab suubuma merre ja läbima või eraldama mitme riigi territooriumi.

Rahvusvahelisteks jõgedeks ei saa olla jõed, mis küll läbivad või eraldavad mitme riigi territooriume, kuid suubuvad näiteks järve. Selliste jõgede tunnustamiseks rahvusvaheliste jõgedena, vastavalt rahvusvahelises õiguses tunnustatud põhimõtetele, puudub alus. Nagu Nõukogude Liidu delegatsioon 1948. a. Belgradis toimunud Doonau konverentsil näitas, puudub eeltoodud rahvusvaheliste jõgede iseloomustusest lähtudes alus harujõgede tunnustamiseks rahvusvaheliste jõgedena.

Lähtudes antud rahvusvahelise jõe määratlusest, tuleb rahvusvahelistest jõgedest eraldada nn. paljurahvuselised jõed, mis on küll laevatatavad, suubuvad merre, läbivad või eraldavad mitme riigi territooriumi, kui nad ei ole tunnistatud rahvusvahelisteks jõgedeks rahvusvahelise lepinguga. Samuti tuleb rahvusvahelistest jõgedest eraldada ka jõgesid, mis

---

[1] CDD, XX, M. 1961, lk. 131 - 139.

läbivad või eraldavad mitme riigi territooriumi, kuid ei suubu merre. Viimatinimetatud jõgesid nimetatakse erinevalt rahvusvahelistest jõgedest paljurahvuslisteks jõgedeks.

Vaadeldes rahvusvaheliste jõgede õigusliku režiimi ajaloolist kujunemist, näeme, et rahvusvaheliste jõgede õiguslik režiim kujunes rahvusvahelises õiguses suurriikide mõjul, kes oma valitseva kodanliku klassi huvides, temale suuremate kauplemisvõimaluste hankimisel ja sellega ühes ka kaubalaevadele uute prahiturgude otsimisel püstitasid suurte jõgede kasutamise vabaduse põhimõtte.

Feodalismi perioodil ei tuntud jõgede kasutamise vabadust. Jõed, mis voolasid läbi mitme feodaali maa, allusid vastavalt feodaalkondade territooriumi ulatusele ka erinevate feodaalide ülemvõimule.

Feodaal, keda tunnustati kõrgemaks võimukandjaks oma feodaalkonna piires, määras kindlaks ka feodaalkonna piirid jõgedel, keelates ilma eriloata temale alluvate jõgede kasutamise laevasõiduks. Jõgedel läbisõiduloa saamiseks tuli maksta kõrgeid tollimakse, nii et praktiliselt suurema osa laeva laadungist moodustas mitte kaup, vaid tollimaks. Näiteks, Reini jõel oli enam kui 60 sellist tollipiiri.

On ilmne, et jõgedel selliste tollipiiride loomine ja jõgede tükeldamine üksikute feodaalkondade piirides raskendas kaubanduse arengut ning oli vastuolus tõusva kodanluse huvidega. Näeme, kuidas jõgede õiguslik režiim pealisehitusena takistas kapitalistliku baasi edaspidist arengut. Seepärast kujunevad tekkiva kapitalistliku baasi pinnal uued vaated jõgede õiguslikule režiimile.

Tõusev kodanlus püstitaski jõgede kasutamise vabaduse põhimõtte suuremate, majanduslikku tähtsust omavate jõgede suhtes, mis läbisid või eraldasid mitme riigi territooriume.

Esmakordselt väljendati kodanlikus rahvusvahelises õigusteaduses paljurahvuseliste jõgede kasutamise vabaduse põhimõte XVII sajandi alguses tuntud kodanliku autori Hugo Grotiuse poolt tema töös "De iure belli ac pacis".

Grotius tunnustas oma töös kõikide kaldariikide laeva-

dele "ohutu läbisõidu" õigust, s. o. sellist läbisõitu, mis ei olnud seotud vaenuliku tegevusega teiste kaldariikide vastu. Kuid praktikas jäi nimetatud põhimõte ellu rakendamata kuni Prantsuse revolutsioonini. Prantsuse revolutsioon, kukutanud feodaalse korra Prantsusmaal ja loonud kodanliku riigi, tunnustas uusi kodanliku rahvusvahelise õiguse põhimõtteid, mis tulenesid kodanliku riigi materiaalsest baasist. Ühe sellise põhimõttena tunnustas kodanlik Prantsusmaa ka jõgede kasutamise vabaduse põhimõtet.

1792. aastal deklareeris Prantsusmaa valitsus, et "üksk rahvas ei või endale võtta ainuõigust jõgede kasutamiseks ja takistada teistel rahvastel , kes elavad jõe ülemjooksul, nende hüvede kasutamist."

16. novembril 1792. aastal avas konvent oma dekreediga Schelde ja Maasi jõed kõigile kaldariikidele kasutamiseks ja kaotas nendel jõgedel tollipiirid.

1795. aastal sõlmis Prantsusmaa Hollandiga Haagis vastava lepingu, mis reguleeris laevasõitu Maasil ja Scheldel.

1799. aastal Rastadt'i kongressil nõudis Prantsusmaa esindaja Reini jõe täieliku kasutamisvabaduse tunnustamist nii kaldariikide kui ka välisriikide laevadele ja Reini jõel kõigi tollipiiride kaotamist. Kuigi Prantsusmaa esindaja ettepanekud ei leidnud tunnustamist nimetatud kongressil, leidis rahvusvaheliste jõgede kasutamise vabaduse põhimõte üha suuremat tunnustust, kuna ta oli kooskõlas tõusva kodanluse huvidega.

1814. a. Pariisi rahuleping tunnustas Reini jõe kasutamise vabadust kõigi riikide laevade poolt.

1815. a. Viini kongressi lõppakt tunnustas jõgede kasutamise vabaduse põhimõtet ka teiste Euroopa suurte laevatatavate paljurahvuseliste jõgede suhtes selle tingimusega, et nimetatud põhimõtte praktiline elluviimine peab toimuma rahvusvaheliste lepingutega.

Nii sõlmiti Mainzi ja Mannheimi konverentsidel (1831.a. ja 1868. a.) konventsioon Reini jõe kohta, mis luges ta rahvusvaheliseks jõeks ja tunnustas tema kasutamisvabadust kõi-

gi riikide laevadele. Konventsioonis nähti ette üksikasjalik laevasõidukorraldus Reini jõel.

XIX sajandi esimesel poolel tunnistati Euroopas lepingutega rahvusvahelisteks jõgedeks Weser, Maas, Neemen, Oder, Schelde, Elbe ja Ems.

Pariisi traktaat 1856. aastast tunnistas rahvusvaheliseks jõeks ka Doonau.

Väljaspool Euroopat olevatest jõgedest tunnistati Berliini konverentsi aktiga 1885. a. rahvusvahelisteks jõgedeks Kongo ja Niigeri jõed Aafrikas.

Lõuna-Ameerikas tunnistati rahvusvahelisteks jõgedeks Amasoonas ja La Plata.

Esimene maailmasõda tõi rahvusvaheliste jõgede loetellu rea muudatusi.

Pariisi rahulepinguga tunnistati rahvusvahelisteks jõgedeks Rein, Elbe, Visla, Oder, Neemen ja Doonau. Rahvusvahelisteks jõgedena ei tunnustatud enam Aafrikas asuvaid Kongo ja Niigeri jõge.

Pariisi rahulepingutes oli ette nähtud kõigile Euroopa rahvusvahelistele jõgedele ühtse režiimi kehtestamine, kusjuures Saksamaa, Austria, Ungari ja Bulgaaria kohustusid rahulepingutega tunnustama seda režiimi.

Võitjad riigid püüdsid peale Esimest maailmasõda igati kasutada rahvusvaheliste jõgede režiimi oma huvides teiste Euroopa riikide majanduslikuks allutamiseks. Kõigisse rahvusvaheliste jõgede komisjonidesse, mis reguleerisid laevasõitu nimetatud jõgedel, viidi sisse võitjate riikide Inglismaa, Prantsusmaa ja Itaalia esindajad, kes kasutasid oma positsiooni neis komisjonides vastavate riikide majandusliku ja poliitilise mõju tugevdamiseks rahvusvaheliste jõgede basseinis asuvais maades.

Hitlerlik Saksamaa, valmistades ette agressiivset sõda, deklareeris 1936. a., et ta ei tunnusta enam Versailles'i rahulepingus ettenähtud Saksamaa jõgede rahvusvahelist režiimi.

Teine maailmasõda likvideeris endised rahvusvaheliste

jõgede režiimid. Pärast Teist maailmasõda töötati Belgradi konverentsil 1948. a. välja Doonau uus rahvusvahelisõiguslik režiim. Saksamaa rahvusvaheliste jõgede režiimi peab lahendama Saksamaaga sõlmitav rahuleping, mille sõlmimise on seni nurja ajanud ameerika-inglise imperialistide tegevus, kes teostavad Saksamaa lõhestamise ja remilitariseerimise poliitikat. Reini jõe, Lääne-Euroopa suurima rahvusvahelise jõe laevasõidu reguleerimine on allutatud USA, Inglismaa ja Prantsusmaa esindajaile, kelle hulgas muidugi juhtivat osa etendab USA esindaja, kes kasutab oma positsiooni USA ekspansiooni suurendamiseks Euroopas. Euroopa rahvaste huvides on Saksamaa ühtsuse taastamine ja ka õiglase režiimi kehtestamine Reinil ja teistel rahvusvahelistel jõgedel.

Kodanlike riikide vahel XIX ja XX sajandil sõlmitud lepingutes sisalduvad rahvusvaheliste jõgede režiimi üldpõhimõtted oleksid järgmised:

1. Rahvusvahelised jõed kuuluvad kaldariikide territooriumi koosseisu ja alluvad kaldariikide suveräänsusele. Kaldariigid on kohustatud oma territooriumi ulatuses jõge laevatatavas seisukorras hoidma, tähistama sõidutee, kõrvaldama sõiduteelt jõesetetega tekkivad madalikud, süvendama perioodiliselt jõge, kui see on vajalik, varustama jõge laevaliikluseks vajalike tähistega ja organiseerima lootsiteenistust.

Erandi moodustas Doonau, kus nimetatud kohustused lasusid erilisel rahvusvahelisel komisjonil.

2. Rahu ajal tunnustatakse laevasõiduõigust jõel kõigi riikide laevadele. Kaldariigid ei või teha oma laevadele isegi soodustusi mitmesuguste tehniliste seadmete kasutamiseks laevade laadimisel ja lossimisel sadamas, samuti ka laadimis- ja lossimiskohtade kindlustamisel.

3. Kaldariigid võivad jõge läbivatelt laevadelt makse võtta, kuid ainult sellises ulatuses, mis on vajalikud jõe laevatatavas seisukorras hoidmiseks.

4. Laevasõitu jõgedel reguleerib kaldariikide esindajaist moodustatud komisjon, kelle ülesandeks on ühtsete lae-

vasõidueeskirjade väljatöötamine laevaliikluseks, järelevalve laevasõidu üle ja rahvusvahelise konventsiooni eeskirjade täitmise kontroll.

Kuidas hinnata kodanlikus rahvusvahelises õiguses väljakujunenud rahvusvaheliste jõgede kasutamise režiimi?

Ei ole kahtlust, et oma kujunemisel rahvusvaheliste jõgede kasutamise vabaduse põhimõte oli progressiivseks instituudiks kodanlikus rahvusvahelises õiguses, kuna ta aitas kaasa feodaalse killustatuse likvideerimisele. Ta aitas kaasa rahvusvahelise merekaubanduse arengule kapitalistliku baasi kujunemisel ja kindlustumisel. Progressiivse instituudina esines ta kodanlikus rahvusvahelises õiguses kapitalismi tõusu ja kindlustumise perioodil XIX sajandi esimesel poolel.

Rahvusvaheliste jõgede kasutamise vabaduse põhimõte muutis oma iseloomu aga imperialismi perioodil, mil ta kujunes vahendiks imperialistlike suurriikide käes ekspansionistliku poliitika teostamiseks. Rahvusvaheliste jõgede kasutamise vabaduse põhimõtte abil said imperialistid võimaluse sõita oma laevadega rahvusvaheliste jõgede ääres asuvatesse maadesse Kesk-Euroopas ja Balkanil, teostades nendes maades majanduslikku ekspansiooni, mis laostas nende rahvusliku täõstuse. Sundides neile peale oma tonnaaži kasutamist, takistasid nad rahvusvaheliste jõgede ääres elevate maade laevanduse arengut. Nii oli rahvusvaheliste jõgede kasutamise vabaduse põhimõte aluseks, mis aitas kaasa imperialistlike suurriikide majanduslikule ja poliitilisele ekspansioonile Kesk- ja Kagu-Euroopas ning Kesk- ja Kagu-Euroopa riikide muutumisele imperialistlike suurriikide vasallriikideks. Niisugune oli olukord just Doonau basseini riikides, kes muutusid Doonau rahvusvahelise režiimi kaasabil Euroopa suurriikide poliitilisteks ja majanduslikeks ripatsiteks. Sellise reaktsioonilise instituudina esineb jõgede kasutamise vabaduse põhimõte ka tänapäeval kodanlike riikide praktikas.

Teistsugune on aga NSV Liidu ja rahvademokraatiamaade poolt tunnustatud rahvusvaheliste jõgede õiguslik režiim.

Selle ülesandeks on kaasa aidata rahvusvaheliste jõgede ääres olevate riikide igakülgsele majanduslikule arengule, heanaaberliku koostöö kaasabil kõigi nende jõgede ääres olevate maade rahvaste majanduse ja heaolu pidevaks tõusuks. Selline uus rahvusvaheline režiim on kehtestatud Doonaul pärast Teist maailmasõda.

Nägime eespool, et rahvusvahelistest jõgedest erinevad paljurahvuselised jõed, mis läbivad või eraldavad mitme riigi territooriume, kuid ei ole tunnistatud rahvusvahelisteks jõgedeks rahvusvaheliste lepingutega.

Sellised jõed moodustavad kaldariikide rahvuslikud veed, mille kasutamine on lubatud ainult kaldariikidele. Mittekaldariikide laevade sõit nimetatud jõgedel on keelatud. Kaldariikidel on kohustus oma territooriumi piires jõed laevatatavas seisukorras hoida. Ükski kaldariik ei või ette võtta selliseid toiminguid, mis takistaksid teistel kaldariikidel paljurahvuseliste jõgede kasutamist. Paljurahvuseliste jõgede tüüpilise näitena esinevad praegu Doonau harujõed: Tissa, Drava, Morava, Prut ja Maroš.

1921. a. Barcelona konventsioon. Pärast Esimest maailmasõda sõlmitud rahulepingutes (Saksamaaga, Austriaga, Ungariga ja Bulgaariaga) oli ette nähtud konventsiooni sõlmimine, mis pidi ühtlustama kõigi rahvusvaheliste jõgede režiimi. Rahulepingutega kohustusid kaotajad riigid ühinema selle konventsiooniga. Sellel eesmärgil kutsuti 1921. a. Barcelonas kokku rahvusvaheline konverents (40 riigi osavõtul). Konverentsil võeti vastu veel praegu kehtiv konventsioon ja statuut rahvusvahelise tähtsusega veeteede režiimi kohta. Konventsioon tunnustas kõigi osavõtvate riikide õigust vabaks laevasõiduks jõgedel, kanalitel ja järvedel, mis on väljapääsuteeks ulgumerele kahele või enamale riigile. Rahvusvahelise tähtsusega veeteed on vabad kasutamiseks kõigi konventsioonist osavõtvate riikide lipu all sõitvatele laevadele täieliku võrdõiguslikkuse alusel laevade, laadungite ja reisijate suhtes. Makse võidakse võtta ainult ulatuses, mis on vajalik veeteede laevatamiskõlblikkuse säilitamiseks

ja teenete eest, mida osutatakse laevadele neil veeteedel. Eriliste kokkulepete puudumisel jäiä konventsioonis märgitud veeteed nende riikide valitsemisele, kelle suveräänsuse või valitsemise all nimetatud veeteed asusid.

Konventsiooni ratifitseerisid paljud riigid, nende hulgas suurriigid Suurbritannia ja Prantsusmaa. Osa riike ei ratifitseerinud konventsiooni (USA, Belgia, Holland jt.).

Barcelona konventsioon on järjekordseks rahvusvahelisõiguslikuks aktiks, mis püüab anda suurriikidele võimalust rahvuslikel veekogudel võistlemiseks kaldariikide laevandusega ja sellega väikeriikide laevanduse arengu halvamiseks. Ta siht on kaasa aidata imperialistlikele suurriikidele majandusliku ekspansiooni teostamiseks ja väikeriikide allutamiseks imperialistlike suurriikide ülemvõimule.

NSV Liit ei ühinenud Barcelona konventsiooniga.

§ 10. Doonau õiguslik režiim.

Doonau on suuruselt Euroopa teiseks jõeks Volga järel. Ta voolab läbi Euroopa keskosa loodest kagusse, läbides oma teel 8 riigi territooriumi. Suure laevatatava pikkusega (kuni 2700 km) on ta Kesk-Euroopa riikidele väga olulise majandusliku tähtsusega väliskaubanduse arendamisel.

Doonau oli kaubateena tuntud juba kreeklastele enne meie ajaarvamist. Kreeklased asutasid Doonau alamjooksul rea kaubakoloniaid.

Türgi, laiendades XV - XVI sajandil oma võimu Euroopas Musta mere kallastele, vallutas Doonau-äärsed maad, millega Doonau muutus Türgi sisejõeks. Türgi kehtestaski Doonaul rahvusliku jõe režiimi, keelates teiste riikide laevade liiklemise jõel. Uute riikide tekkimisega Doonau ja Musta mere kallastel, pidi Türgi avama Doonau jõe ka teistele riikidele laevasõiduks.

1774. a. Kutšuk-Kainardži lepinguga loovutas Türgi osa Musta mere ajalooliselt slaavi rahvastele kuulunud kallast Venemaale ja tunnustas vene laevade sõiduõigust Doonau jõel.

Järgnes rida kahepoolseid lepinguid Doonau kaldariikide vahel, millega vastastikku tunnustati laevasõiduvabadust Doonaul mõlema maa laevadele.

Selliste lepingutena võiks nimetada Bukaresti rahulepingut Venemaa ja Türgi vahel 1812. a., milles Vene kaupmeestele kindlustatakse täielik kauplemisvabadus Doonaul. Sama seisukoht leiab väljenduse ka 1826. a. Akkermani kokkuleppes ja 1829. a. Adrianoopoli rahulepingus.

1840. a. sõlmiti Venemaa ja Austria vahel konventsioon laevasõidu reguleerimiseks Doonaul.

Nende lepingutega ei tunnustatud veel Doonau rahvusvahelist režiimi ja Viini kongressi põhimõtted rahvusvaheliste jõgede kasutamise vabadusest ei leia siin veel rakendamist.

Lääne-Euroopa kapitalistlikud suurriigid alustasid XIX sajandi algul majanduslikku ekspansiooni Doonau basseinis.

1830. a. asutati Austrias Inglise-Austria laevaühing, mis vedas oma laevadega kaupu Doonau sadamate vahel. Nimetatud ühing oli kuni Esimese maailmasõjani tugevamaks laevaühinguks Doonaul, mille kaasabil inglise kapitalistid teenisid tohutuid varandusi, samaaegselt takistades Doonauäärsete riikide laevanduse arengut.

XIX sajandi keskpaigas teravnes üha enam konflikt Inglismaa, Prantsusmaa ja tsaari-Venemaa vahel. Inglismaa, Prantsusmaa ja nende satelliit Türgi pidid kadedusega tunnistama tsaari-Venemaa mõju levimist Balkanimaades, mis oli täiesti arusaadav, kuna Balkani rahvad nägid oma sugulasrahvas, venelastes, ainukest Balkani rahvaste päästjat Türgi ikkest.

Venemaa mõju suurenemine Balkanil ei meeldinud aga Inglismaale ja Prantsusmaale ning nende poolt päästeti valla 1853. a. Krimmi sõda.

Krimmi sõda lõppes tsaari-Venemaa lüüasaamisega. 1856.a. Pariisi traktaadiga oli Venemaa sunnitud loovutama oma Doonauäärsed maad. Võitjad riigid kasutasid võitu oma ülemvõimu kehtestamiseks Doonaul. Pariisi traktaadiga kokkuleppivad riigid Inglismaa, Prantsusmaa, Venemaa, Preisimaa, Austria, Türgi ja Sardiinia tunnistavad Doonau rahvusvaheliseks jõeks.

Doonau tunnustatakse rahvusvaheliseks jõeks ainult alamjooksul, nimelt Mustast merest kuni Isaktšini (umbes 100 km ulatuses). Kuid täiesti vastuolus Viini kongressil rahvusvaheliste jõgede kohta kindlaksmääratud põhimõtetega, mille kohaselt kaldariikide esindajaist koosnev komisjon pidi välja töötama jõe kasutamise režiimi ja teostama laevasõidukontrolli jõel, moodustati Pariisi traktaadiga eriline Euroopa Doonau komisjon kõigi traktaadile allakirjutanud riikide esindajaist. Seega, enamiku komisjoni liikmeist moodustasid just mittekaldariikide esindajad. Komisjonile tehti ülesandeks Pariisi traktaadi eeskirjade elluviimine, Doonau suudme liivast puhastamine ja tema alamjooksul laevasõidu korraldamine "võrdsetel alustel kõikidele rahvastele".

Traktaadis nähti küll ette: loodud Euroopa Doonau komisjon pidi kahe aasta jooksul oma töö lõpetama ja siis oma volitused üle andma kaldariikide esindajaist moodustatud komisjonile, kuid seda ei juhtunud kunagi. Korduvalt pikendati Euroopa Doonau komisjoni volitusi, kes kogu oma tegevusega suurendas kapitalistlike suurriikide mõju Doonau basseinis.

Euroopa Doonau komisjoni volituste pikendamisega pikendati ka rahvusvaheliseks jõeks tunnustatud Doonau osa ulatust, muidugi selleks, et laiendada oma võimu Doonaul.

1878. a. Berliini kongressi aktiga pikendati Doonau rahvusvahelist osa kuni Galatšini ja 1883. a. Londoni kokkuleppega kuni Bratislavani. 1878.a. võeti Euroopa Doonau komisjoni liikmeks veel Rumeenia.

Selline režiim Doonaul kehtis kuni Esimese maailmasõja lõpuni.

Esimeses maailmasõjas olid endised Euroopa Doonau komisjoni liikmed üksteise suhtes vaenulikeks poolteks. Seoses sellega likvideeriti Euroopa Doonau komisjon ja Doonau rahvusvaheline režiim.

Pärast võidukat sõda leidsid võitjad riigid sobiva aja olevat oma mõjuvõimu suurendamiseks Doonau basseinis. Sellel eesmärgil sõlmitigi Pariisis 1921. aastal uus Doonau konvent-

sioon.[1] Uus konventsioon tegi olulisi muudatusi varemkehtinud Doonau õiguslikus režiimis. 1921. a. konventsiooniga jaotati kogu laevatatav Doonau kaheks osaks: 1) Mere-Doonau - Mustast merest kuni Bratislavani ja 2) Jõe-Doonau - Bratislavast kuni Ulmini. Seejuures aga tunnistatakse Doonau kogu oma ulatuses ühes harujõgede Tissa, Drava, Morava, Maroši ja Prutiga rahvusvaheliseks jõeks.

Vastavalt Doonau kahele osale moodustati kaks komisjoni laevasõidu reguleerimiseks jõel.

Euroopa Doonau komisjon reguleeris Mere-Doonau laevasõitu, kuid nüüd juba uues koosseisus. Komisjoni koosseisu kuulusid Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia (s. o. võitjad riigid) ja Rumeenia esindajad.

Näeme, et Euroopa Doonau komisjon moodustati jällegi enamikus mittekaldariikide esindajaist. On arusaadav, et komisjon taolises koosseisus ei saanud arvestada laevasõidu reguleerimisel kaldariikide huve. Konventsioonis nähti küll ette, et "iga Euroopa riik, kes tulevikus suudab näidata, et temal on küllaldaselt kaubanduslikke, merelisi ja euroopalikke huvisid Doonau suudmes, võib saata oma esindaja sellesse komisjoni, juhul kui kõik komisjoni liikmeks olevate maade valitsused selle heaks kiidavad." See säte jäi ainult paberile, sest kogu konventsiooni kehtivuse vältel ei suutnud üksgi riik tõendada küllaldasi huve Doonau suudmes, et ta oleks vastu võetud Euroopa Doonau komisjoni liikmeks. Näiteks taotles sinna vastuvõttu Kreeka, kuid vaatamata sellele, et Kreekale kuulus umbes 1/4 kogu Doonau laevastiku tonnaažist, leiti, et tal ei ole selleks veel küllaldaselt huvisid Doonau suudmes, et teda vastu võtta komisjoni liikmeks.

1934. a. taotles Nõukogude Liit vastuvõtmist Euroopa Doonau komisjoni. Vaatamata sellele, et Nõukogude Liit oli suurimaks Musta mere riigiks ja harujõe Pruti kaudu ka Doo-

---

[1] Versailles' rahulepingus väidetakse: "Euroopa Doonau komisjon hakkab jällegi täitma oma ennesõjaaegseid ülesandeid, ... kusjuures ajutiselt kuuluvad komisjoni ainuüksi Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia ja Rumeenia".

nau-äärne riik, ei võetud teda vastu.

Doonau ülemjooksul Bratislavast kuni Ulmini reguleeris laevasõitu Rahvusvaheline Doonau komisjon, kuhu kuulusid kõigepealt kõik Euroopa Doonau komisjoni liikmed (s. t. Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia ja Rumeenia) ja peale nende kaks esindajat Saksamaalt ja üks esindaja igast kaldariigist (s.o. Austriast, Ungarist, Bulgaariast, Tšehhoslovakkiast ja Jugoslaaviast).

Seega võimutsesid ka selles komisjonis imperialistlike suurriikide esindajad oma vasallide - pärast Esimest maailmasõda loodud uute riikide - Ungari, Tšehhoslovakkia ja Jugoslaavia esindajate kaasabil.

Konventsioon andis komisjonidele väga laiad volitused. Nad reguleerisid kogu laevasõitu jõel, kehtestasid laevasõidueeskirjad, võisid organiseerida laevaühinguid, puksiiri- ja lootsiteenistust, korraldada maksude võtmist jõge läbivatelt laevadelt jt. Komisjonil oli õigus kuulutada ükskõik milline jõe sadam vabasadamaks, arvestamata kaldariikide seisukohti. Komisjonil oli oma eelarve, oma lipp ja oma vapp. Komisjonid muutusid nagu iseseisvateks riikideks ja kodanlikus kirjanduses vaadeldaksegi Euroopa Doonau komisjoni osalt erilise Doonau riigi valitsusena.

1921. a. konventsioon avas sellega täielikult Doonau jõe läänеriikidele laevasõiduks. Konventsioonis lubati välisriikide laevadel teostada isegi kabotaaživedusid[1] Doonau-äärsete sadamate vahel.

Doonau komisjonidele antud võimu täiust kasutasid imperialistlikud suurriigid eesotsas Inglismaa ja Prantsusmaaga oma mõju laiendamiseks Doonaumaadele ja Doonau basseini riikide allutamiseks oma majanduslikule ülemvõimule.

Komisjonid organiseerisid Doonaul laevaseltse, puksiiri- ja lootsiteenistust. Nendes seltsides kuulus enamik kapitali inglise ja prantsuse imperialistidele. Seltside laevade kätte läks peaaegu kogu Doonau-äärne laevandus, nii kauba- kui reisijateveo osas, tuues Lääne imperialistidele igal aastal mil-

[1] Veod Doonau ääres asuvate sadamate vahel.

joneid naelsterlingeid kasumeid. Samaaegselt viidi aga Doonau-äärsete riikide laevandus täielikule laostumisele, kuna see ei suutnud võistelda Doonau seltside ja ka imperialistlike suurriikide laevandusega.

Seoses komisjonide sellise tegevusega märkis Rumeenia esindaja 1948. a. Belgradi konverentsil, et "... selle asemel, et reguleerida laevanduse vabadust Doonaul, reguleeris konventsioon kaldaäärsete riikide orjastamist."

Doonau konventsioon ei olnud võrdõiguslik kokkuleppe riikide vahel rahvusvahelisel jõel laevasõidu korraldamiseks, vaid oli Euroopa suurriikide diktaat Doonau-äärsetele riikidele nende majanduslikuks orjastamiseks.

Seega pidi Doonau konventsioon välja kutsuma üldise hukkamõistu nii endiste Esimeses maailmasõjas võidetud maade, kui ka teiste Doonau basseini riikide poolt.

Saksamaa teatas 14. nov. 1936. a. noodiga, et Versailles' süsteemiga teostatud rahvusvaheliste jõgede reguleerimine on rajatud ebaõiglusele, mille tulemusena ta ei pea enam enda suhtes kohustuslikuks neid Versailles' lepingu eeskirju, mis reguleerivad Saksamaa territooriumil asuvate veeteede režiimi.

Rea proteste esitas ka Rumeenia valitsus Doonau režiimi vastu.

Lähtudes üldisest rahvusvahelisest olukorrast, nimelt sõjaohu suurenemisest fašistliku Saksamaa poolt, olid Euroopa suurriigid sunnitud tegema mõningaid muudatusi Mere-Doonau režiimis, et vähendada Saksamaa mõju Doonau basseinis.

18. augustil 1938. a. Siinais Inglismaa, Prantsusmaa ja Rumeenia vahel sõlmitud kokkuleppega tegelikult likvideeriti Euroopa Doonau komisjon ja tema volitused anti üle erilisele Rumeenia rahvuslikule organile "Mere-Doonau valitsusele", kellele läks üle ka enamik Euroopa Doonau komisjoni vallas- ja kinnisvaradest.

1939. a. kevadel võeti Bukaresti akordiga veel Saksamaa Euroopa Doonau komisjoni liikmeks, kuigi komisjonil ei olnud enam mingeid volitusi.

Saksamaa edaspidise agressiivse tegevusega Kesk-Euroopas likvideeriti Doonau rahvusvaheline režiim. Peale Tšehhoslovakkia annekteerimist kuulutas fašistlik Saksamaa Doonau kuni Tšehhoslovakkia piirideni "Saksa rahvuslikuks veeteeks", keelates teistel riikidel selle kasutamise.

1940. a. kutsus fašistlik Saksamaa Viinis kokku nn. Doonau konverentsi, kus Saksamaa, Bulgaaria, Itaalia, Jugoslaavia, Rumeenia, Slovakkia ja Ungari esindajad võtsid 12. septembril vastu konventsiooni, mis kehtestas "uue korra" Doonaul. Loodi uus organ nn. "Nõupidav Komitee" Saksamaa eesistumisel ja kõigi eelnimetatud riikide osavõtul. Komitee osutus laevasõidu reguleerimisel fašistliku Saksamaa kuulekaks tööriistaks tema agressiivse poliitika teostamisel Doonau basseinis.

Saksamaa purustamine Teises maailmasõjas ja Doonau-äärsetes riikides rahvademokraatliku korra kehtestamine tegi esmakordselt võimalikuks kaldariikide suhtes tõeliselt õiglase, kuid ka rahvusvahelise heanaaberliku kaubavahetuse huve teeniva režiimi kehtestamise Doonaul.

Doonau uue režiimi väljatöötamise küsimus tuli arutamisele Pariisi rahukonverentsil 1946. a. Imperialistlike suurriikide esindajad püüdsid Doonau basseinis tunnustada nn. "võrdsete võimaluste poliitikat, s. t. avada Doonau bassein võrdselt kõigi maade kodanikele vabaks majanduslikuks tegevuseks. On muidugi selge, mida need nn. "võrdsed võimalused" oleksid tähendanud. Nad oleksid viinud täielikule rahvademokraatiamaade majanduslikule orjastamisele imperialistlike suurriikide poolt ja sellega ühes rahvademokraatliku korra likvideerimisele.

Nõukogude Liidu delegatsioon paljastas "võrdsete võimaluste" poliitika tõelise olemuse ja Nõukogude esindajate vastuseisul ei läinud imperialistlikel suurriikidel selle vastuvõtmine korda. Bulgaaria, Rumeenia ja Ungariga sõlmitud rahulepingutes määrati kindlaks Doonau uue rahvusvahelise režiimi põhimõtted järgmiselt: "Laevasõit Doonau jõel peab olema vaba ja avatud kõigi riikide kodanikele, kaubalaevadele ja

kaupadele võrdsuse põhimõttel kaubandusliku laevasõidu tingimuste ning sadama- ja navigatsioonimaksude suhtes."

12. detsembril 1946. a. võttis Välisministrite Nõukogu New Yorgis vastu otsuse konverentsi kokkukutsumiseks Doonau uue õigusliku režiimi väljatöötamiseks. Vastuvõetud otsuses oli ette nähtud selle konverentsi kokkukutsumine kuue kuu jooksul pärast Rumeenia, Bulgaaria ja Ungariga sõlmitud rahulepingute jõustumist. Konverentsist pidid osa võtma suurriikide - NSV Liidu, USA, Inglismaa ja Prantsusmaa ning kõigi kaldariikide - Ukraina NSV, Rumeenia, Bulgaaria, Ungari, Tšehhoslovakkia ja Jugoslaavia esindajad.

Austria suhtes otsustati, et ta võtab konverentsist osa alles peale rahulepingu sõlmimist. Kuni rahulepingu sõlmimiseni võis ta konverentsist osa võtta nõuandva häälega.

Välisministrite Nõukogus vastuvõetud otsuse alusel toimuski Belgradis 30. juulist kuni 18. augustini 1948. a. konverents, mis töötas välja Doonau uue konventsiooni.

Konverentsil ilmnes kahe suuna olemasolu Doonau uue režiimi küsimuses. Ühelt poolt imperialistlikud suurriigid, mittekaldariigid, püüdsid kehtestada Doonaul endist diktaadirežiimi, õigustades oma taotlusi 1921. a. konventsiooniga. Teiselt poolt soovisid kaldariigid kehtestada tõeliselt õiglast režiimi, mis vastaks kaldariikide huvidele ja nende majandusliku arengu vajadustele.

Konverentsil võitsid kaldariikide taotlused. Läänеriigid - Inglismaa ja Prantsusmaa - ise loobusid oma õigustest 1938. a. Siinai konverentsil, mispärast neil ei olnud juriidilist alust rääkida 1921. a. konventsiooniga omandatud õigustest veel pärast Teist maailmasõda.

18. augustil 1948. a. kirjutati Belgradis alla uus Doonau konventsioon NSV Liidu, rahvademokraatiamaade ja Jugoslaavia poolt; USA, Inglismaa ja Prantsusmaa loobusid konventsioonile alla kirjutamast, kuna see ei vastanud nende diktaadipoliitikale.

Konventsioon muutis oluliselt Doonau endist rahvusvahelist režiimi.

Uue konventsiooni põhiprintsiibid olid järgmised:

1. Rahvusvaheliseks tunnistati ainult Doonau peajõgi suudmest kuni Ulmi linnani mööda Sulina jõesuuet. Harujõgesid uues konventsioonis rahvusvahelisteks jõgedeks ei tunnistatud.

2. Doonau allutati kogu ulatuses ühele rahvusvahelisele komisjonile, mis moodustati ainult kaldariikide esindajaist.

3. Konventsiooni eesmärgiks on, nagu see on märgitud preambulas, "tagada vaba laevasõit vastavalt Doonau-äärsete maade huvidele ja suveräänsetele õigustele, aga samuti tugevdada Doonau-äärsete maade omavahelisi majanduslikke ning kultuurilisi sidemeid kui ka sidemeid teiste riikidega".

4. Konventsiooni kohaselt (art. 1) "laevasõit on vaba ja avatud kõikide riikide kodanikele, kaubalaevadele ja kaupadele võrdsetel alustel sadama- ja navigatsioonimaksude ning kaubandusliku laevasõidu tingimuste suhtes". Konventsioon on täies kooskõlas nende põhimõtetega, mis määrati kindlaks Pariisi rahulepingutes laevasõidu üldreziimi kohta Doonaul.

5. Doonau komisjoni ülesandeks on: a) järelevalve konventsiooni eeskirjade täitmise üle ja laevasõidu arendamine;

b) koos kaldariikidega üldiste hüdrotehniliste tööde kava koostamine, mis on vaja teostada laevasõidu huvides Doonaul;

c) ühtse navigatsioonisüsteemi kehtestamine, samuti ka ühtsete eeskirjade väljatöötamine laevasõiduks ja lootsiteenistuseks;

d) järelevalve hüdrotehniliste tööde üle jm.

Uue komisjoni kogu tegevus on suunatud laevasõidu arendamisele Doonaul kaldariikide huvides.

Peale komisjoni on moodustatud veel eriadministratsioonid jõe laevatatavas korras hoidmiseks alamjooksul ja Raudvärava kuristiku rajoonis. Eri administratsioonid moodustati

alamjooksul - NSV Liidu ja Rumeenia esindajaist ning Raudvärava kuristiku rajoonis - Rumeenia ja Jugoslaavia esindajaist. Muudes piirkondades lasub kaldariikidel kohustus jõe laevatatavas seisukorras hoidmiseks. Sanitaar- ja tollikontroll Doonaul allub kaldariikidele. Välisriikide sõjalaevade sõit Doonaul on keelatud.

Sellega on Doonau muutunud tähtsaks teguriks sotsialismi ülesehitamisel rahvademokraatiamaades.

§11. Ulgumere õiguslik režiim.

1. Ulgumere vabaduse põhimõte.

Mered katavad enamiku maakera pinnast. Nad on tähtsateks ühendusteedeks riikide vahel. Ühes teaduse ja tehnika arenguga on pidevalt laienenud ka merede kasutamine kaupade ja reisijate veoks. Meretranspordil on suuri eeliseid võrreldes teiste transpordiliikidega just seepärast, et ta on tunduvalt odavam (10 - 12 korda). Õigusliku režiimi järgi jagunevad mered järgmiselt: ulgumereks, territoriaalveteks ja sisemeredeks. Ühine kõigile osadele on see, et nad teenivad rahvusvahelist laevasõitu ja alluvad kaubandusliku laevasõidu reguleerimise ning ohutuse tagamise mõttes ühtsele õiguslikule režiimile. See režiim määratakse kindlaks rahvusvaheliste kokkulepetega ja üksikute riikide siseseadusandlusega kehtestatud kaubanduslike meresõidu koodeksitega. Nõukogude Liidus reguleerib kaubanduslikku laevasõitu meredel 1929. a. kehtestatud Kaubandusliku meresõidu koodeks.

Samaaegselt erinevad riikide õigused eelnimetatud mereosadel, mis tingib nende režiimi eraldi vaatlemise.

Merede õigusliku režiimi ühtsustamise küsimused võeti ÜRO algatusel arutusele Rahvusvahelise õiguse komisjonis. Aastaid kestnud töö tulemusena töötati komisjonis välja konventsiooni projekt mere õigusliku režiimi kohta. Komisjoni töö alusel kutsuti 1958. a. (24.veebruarist kuni 29. aprillini) Genfis kokku rahvusvaheline merekonverents. Konverentsil töötati välja neli konventsiooni: 1) konventsioon ulgumere

kohta, 2) konventsioon kontinentaalšelfi kohta, 3) konventsioon kalapüügi ja elavressursside kohta ulgumerel ja 4) konventsioon territoriaalmere ja eritsoonide kohta. Konventsioonidele kirjutati alla New Yorgis 30. - 31. oktoobril 1958. a.

Nõukogude Liit ratifitseeris 20. oktoobril 1960. a. konventsioonid ulgumere, kontinentaalšelfi ja territoriaalvete ning eritsoonide kohta.[1]

Konventsioonide sõlmimine on tähtsaks sammuks merede õigusliku režiimi kodifitseerimisel. Konventsioonides lahendatakse paljud senises riikide praktikas vaieldavad küsimused, mis aitab kaasa konfliktide vältimisele ja heanaaberliku koostöö arendamisele riikide vahel. Konventsioonide rakendamist raskendab aga asjaolu, et senini ei ole suudetud rahvusvahelise konventsiooniga lahendada territoriaalvete laiuse küsimust.[2] Seoses sellega on vaieldav ka küsimus ulgumere piiridest, mis võib põhjustada teravaid rahvusvahelisi konflikte.

Ulgumere moodustavad ookeanid ja nendega ühendatud mered, mis ei kuulu ühegi riigi territooriumi koosseisu ja on laevasõiduks ning mererikkuste ekspluateerimiseks vabad kõigile riikidele ja nende kodanikele.[3]

Ükski riik ei tohi teha teistele riikidele ja nende kodanikele takistusi laevasõidu teostamisel ja mererikkuste ekspluateerimisel ulgumerel. Viimast põhimõtet nimetatakse ulgumere vabaduse põhimõtteks ja ta on üheks tänapäeva rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtteks. Merede vabaduse põhimõte toodi rahvusvahelisse õigusse kodanluse võimuletulekuga. Orjanduslikus ühiskonnas ja feodalismi perioodil ei tuntud merede vabaduse põhimõtet kaasaegses mõttes. Roomas vaadeldi küll mered ühiskasutuses oleva asjana (res communis omnium), kuid samal ajal tunnustati Rooma jurisdiktsi-

---

[1] "Ведомости Верховного Совета СССР" 1960 , № 42, ст. 390.

[2] Vt. täpsemalt lk. 184-186.

[3] С.В. Молодцов, Международно-правовой режим открытого моря и континентального шелфа, М. 1960, lk. 39.

ooni meredel, mis on otseses vastuolus merede vabadusega.[1]

Feodalismi perioodil ühes laevasõidu arenguga ja uute maade avastamisega allutavad valitsejad oma ülemvõimule ka mered ja ookeanid. Sellega kaasneb laevasõidu ja mererikkuste ekspluateerimise keelamine teistele riikidele ja nende alamatele või selle lubamine erilise tasu eest. Teerajajaks taoliste pretensioonide püstitamisel võime lugeda Saksa Rahva Püha Rooma Riigi keisrit, kes end muude tiitlite kõrval nimetas ka "ookeanide valitsejaks". Otseseid pretensioone oma ülemvõimu teostamiseks ookeanidel Saksa keisrid siiski ei esitanud. Otseselt alustasid ülemvõimu teostamist meredel XII ja XIII sajandil Itaalia linnad Genua ja Veneetsia. Genua allutas oma ülemvõimule Genua lahe ja Veneetsia-Aadria mere, võttes makse läbisõitvatelt laevadelt.

Pärast Ameerika avastamist Kolumbus poolt 1492. a. alutasid Hispaania ja Portugal oma ülemvõimule Atlandi ookeani, keelates teistel riikidel laevasõidu ja uute maade avastamise. Mõlema riigi ülemvõimu piiriks määrati meridiaan, mis poolitas ookeani põhjast lõunasse 300 meremiili Assoori saartest lääne pool. Portugali ülemvõimule allus ookeani idaosa, Hispaania ülemvõimule läneosa. Hispaania ja Portugali ülemvõimu Atlandi ookeanil tunnustas paavst Aleksander VI oma bullaga 4. maist 1493.a. Bullaga keelatakse kirikuvande alla panemise ähvardusel teistel valitsejatel ilma Hispaania ja Portugali kuninga loata nendes piirkondades kauplemine ja maade avastamine.

Samal ajal ka teised valitsejad alustavad merede ja ookeanide allutamist oma ülemvõimule. Rootsi teostas ülemvõimu Balti merel, Prantsusmaa - Vahemerel, Türgi - Mustal merel, Inglismaa allutab oma ülemvõimule saart ümbritsevad mered ja väinad alates Finisterre'i neemest kuni Nordkapini põhjas. Inglismaa lubas teistel maadel tema meredel kala püüda ainult erilise loa alusel. 1636. a. näiteks peeti Põhjamerel kinni Hollandi kalalaevad, kes püüdsid ilma loata kala,

---

[1] А.Т. Уусталь, Международно-правовой режим территориальных вод, lk. 16.

ja nad pidid maksma 30 000 naelsterlingit trahvi.[1]

Holland oli sunnitud 1674. a. sõlmitud Westminster'i lepinguga tunnustama Inglismaa ülemvõimu saart ümbritsevatel meredel. Ülemvõimu tunnustamise märgiks pidid kõik laevad Inglise saari ümbritsevail meredel tervitama Inglise sõjalaevu. Veel 1805. a. tunnustas Inglismaal kehtestatud admiraliteedimäärustik neid õigusi ja nõudis sõjalaevadelt koguni jõu kasutamist selleks, et sundida teiste riikide laevu tunnustama Inglismaa ülemvõimu tema meredel.

Ühes uue klassi, kodanluse, kujunemisega feodalismi rüpes ja meretaguse kaubanduse arenguga muutub merede allutamine üksikute riikide ülemvõimule tõkkeks ühiskonna edasisele arengule. Ühiskonna edasise arengu huvides püstitataksegi uus põhimõte - merede vabaduse põhimõte. Esimese riigina asub selle uue progressiivse põhimõtte tunnustamise teele Venemaa. Inglise kuninganna Elisabethi nõudele sulgeda Valge meri teiste riikide laevadele, vastas Ivan IV keeldumisega, põhjendades seda sellega, et meri on kasutamiseks vaba kõigile.[2]

Merede vabaduse põhimõtet, mis oli kooskõlas kodanluse huvidega, väljendasid XIV ja XV sajandi mitmed autorid (Faber, Everardi, Castro, Vittorio). Täie selgusega formuleeris merede vabaduse põhimõtte hollandi jurist Hugo Grotius 1609. aastal ilmunud töös "Mare liberum". Nimetatud töös kaitses Grotius hollandi kaupmeeste õigusi kauplemisel Indiaga ja Ameerikaga. Grotius lähtus põhimõttest, et riikide ülemvõim veekogudel (järvedel, meredel) tuleneb ülemvõimust kallastel. Asjaolust, et Atlandi ookeani kaldad ei kuulunud Hispaaniale ja Portugalile, tuli Grotius järeldusele, et nimetatud riikidel puudub õiguslik alus ookeani allutamiseks oma ülemvõimule. Ta lükkas ümber ka Hispaania ja Portugali väited, nagu oleks nende ülemvõimu aluseks paavsti kink. Grotius näitas, et kuna Atlandi ookean ei kuulunud paavstile, ei saanud ta kinkida ülemvõimu ookeanil Hispaaniale ja Portugalile.

---

[1] L. Oppenheim, Международное право, т. I, полутом I, lk. 155.

[2] С.А. Вышнепольский, Свобода морей в эпоху империализма, "Советское государство и право" 1949, № I, lk. 15.

Merede vabaduse põhimõtte kõige järjekindlamaks vastaseks tol perioodil oli Inglismaa. Inglise kuninga Karl I nõudel kirjutas tuntud jurist Selden vastuväite Grotiuse tööle, pealkirja all "Mare clausum". Oma raamatus püüab Selden sajandeid kestnud praktikaga põhjendada Inglismaa ülemvõimu saart ümbritsevail meredel (narrow seas). Kuid töös esitatud vastuväited ei suuda pidurdada merede vabaduse põhimõtte võidukäiku. Olles kooskõlas tõusva kodanluse huvidega, aidates kaasa meretaguse kaubanduse soodustamisega kapitalismi arengule, leiab uus põhimõte üha suuremat poolehoidu ja tunnustust. XVIII sajandil on selle põhimõtte peamiseks propageerijaks ja eestvõitlejaks teine tuntud hollandi jurist Bynkershoek. 1702. a. ilmunud töös "De dominio maris" tunnustab Bynkershoek kaldariigi ülemvõimu lähedalasuvaile meredele ainult selles ulatuses, kuivõrd nad on võimelised seda teostama relvadega kaldalt (terrae dominium finitur, ubi finitur armorum vis).

XIX sajandil leiab merede vabaduse põhimõte üldise tunnustuse teoorias ja riikide praktikas.

1958. a. konventsiooni alusel kuulub merede vabaduse mõistesse: 1) laevasõiduvabadus, 2) kalapüügivabadus, 3) vabadus panna merealuseid kaableid ja torujuhtmeid ja 4) vabadus lennata ulgumere kohal (art. 2). Konventsioonis on öeldud, et ulgumeri on vaba kõigile rahvustele ja ühelgi riigil ei ole õigust allutada ulgumere osi oma suveräänsusele. Ulgumere vabadust võivad kasutada kõik riigid ja nende kodanikud, vaatamata sellele, kas nad asuvad mere kaldal või mitte.

Mittekaldariikidele kindlustavad ulgumere kasutamise võimaldamise riigid, kes neid eraldavad merest. Kaldariigid võimaldavad neile läbisõidu oma territooriumist ja sadamate kasutamise võrdsetel alustel teiste riikide laevadega.

Ulgumerel moodustavad laevad selle riigi territooriumi osa ja alluvad selle riigi seadustele, kelle lipu all nad sõidavad. Millistel tingimustel üks või teine riik võimaldab laevadel sõita oma lipu all, määratakse riikide poolt kindlaks siseseadusandlusega.

Nõukogude Liidu kaubandusliku meresõidu koodeksi eeskirjade kohaselt (art. 6) võivad meie lipu all sõita Nõukogude riigile, asutistele, ettevõtetele, kooperatiivsetele organisatsioonidele (välja arvatud kooperatiivid, millest võtab osa välismaine kapital) ja Nõukogude kodanikele kuuluvad laevad.

Laev võib sõita ainult ühe riigi lipu all. Lipu vahetus võib toimuda sadamas ühes omandiõiguse üleminekuga uuele omanikule ja laeva registri muutmisega.

Ulgumerel laeva pardal sõlmitud tehingud ja toimepandud kuriteod alluvad lipuriigi seadustele ja kohtutele.

Sõjalaevad võivad ulgumerel kinni pidada ainult oma kodumaa kaubalaevu ja vajaduse korral neid kontrollida. 1958.a. konventsioon lubab ainult erandjuhul sõjalaevadel kinni pidada välisriigi kaubalaevu ja nimelt siis, kui on põhjust kahelda, et laev tegeleb piraatlusega, orjakauplemisega või, kuigi laev sõidab välisriigi lipu all, on tegelikult sama riigi laev, kelle lipu all sõidab sõjalaev. Kui kahtlus oli alusetu, peab sõjalaev heastama kinnipidamise ja läbiotsimisega kaubalaevale tekitatud kahju.

Igal laeval peavad olema vajalikud dokumendid, mis võimaldavad tema päritolu ja sõidusuuna kontrollimist. Laeva dokumentide loetelu ja nende vorm määratakse kindlaks riigi siseseadusandlusega. Väljakujunenud praktika alusel peavad laeval olema järgmised dokumendid:

1) laeva register, mis määrab kindlaks kodusadama ja laeva omanikud. Mittekaldariikide laevade kodusadamaks võib olla ükskõik milline sisemaa linn;

2) lipu patent, mis tõendab laeva õigust kanda teatud riigi lippu;

3) merekõlbulikkuse tunnistus laeva tehnilise seisukorra kohta;

4) mõõtekiri laeva suuruse kohta;

5) munsterroll, laeva juhtkonna ja meeskonna nimekiri;

6) laadungi dokumendid, milles on märgitud laadungi koosseis, hulk, omanikud, lähte- ja sihtsadam;

7) merekindlustuse dokumendid, laeva ja laadungi kindlustamise kohta;

8) vahiżurnaal vahikorra üleandmise, vastuvõtmise ning laeva liiklemise kohta märkuste tegemiseks.

Laev allub ulgumerel laeva kaptenile, kes juhib laeva liikumist ja kindlustab rahu ning korra laeva pardal. Kapten võib arreteerida isikuid, kes panevad toime kuritegusid laeval nende üleandmiseks vastavatele võimudele vastutusele võtmiseks.

2. Erandid ulgumere vabaduse põhimõttest.

Rahvusvahelised konventsioonid lubavad mõningatel erijuhtudel sõjalaevadel ulgumerel kinni pidada välisriigi kaubalaevu, laeva pabereid läbi vaadata ja vajaduse korral ka laeva läbi otsida. Taolised tegevused on seotud võitlusega mitmesuguste kuritegude vastu. Kõiki neid juhte nimetatakse eranditeks ulgumere vabaduse põhimõttest. Nendeks on: 1) piraatlus, 2) laevade jälitamine, 3) erikonventsioonides ettenähtud juhud ja 4) eritsoonid.

Piraatlus.

Piraatluseks nimetatakse 1958. a. konventsioonis varanduse röövimist ja isikuvastase vägivalla kasutamist ulgumerel eralaevade ja -isikute poolt. Piraatlusele rahvusvahelises õiguses ei ole iseloomulikuks tunnuseks kasusaamise eesmärk, nagu see on siseriiklikus kriminaalõiguses. Piraatluseks loetakse ka isikuvastast vägivalda, mida kasutatakse ulgumerel eraisikute poolt kas sama laeva meeskonnaliikmete ja reisijate või teise laeva meeskonnaliikmete ja reisijate vastu. Piraatluseks loetakse ka materiaalse kahju tekitamist kas laevadele, laadungiomanikele või reisijatele (varanduse hävitamine).

Piraatluseks loetakse 1958. a. konventsiooni alusel ka sellest vabatahtlik osavõtt ja kihutamine piraatlikele tegudele.

Piraatlikke akte võivad teatud juhtudel toime panna ka sõjalaevad. 1937. a. Nyoni kokkuleppega loeti piraatideks

allveelaevad, kes ründasid ja uputasid Vahemeres hoiatuseta neutraalsete riikide kaubalaevu. Kokkuleppivad riigid (NSV Liit, Suurbritannia, Prantsusmaa, Belgia, Kreeka, Rumeenia, Türgi ja Egiptus) organiseerisid kollektiivselt mereteede kaitset Vahemeres frankistliku Hispaania allveelaevade piraatlike aktide vastu.

1958. a. konventsiooni alusel loetakse piraatideks ka mässuliste jõukude kätte läinud sõjalaevu, kui nad panevad toime piraatluseks loetud akte.

Piraatideks ei saa lugeda vabadusvõitlejatele ja revolutsioonilistele väeosadele kuuluvaid sõjalaevu, mis sõjalistes operatsioonides peavad kinni sõjaõiguse normidest ja tavadest. Piraatluseks ei cle ka vabadusvõitlejate poolt ulgumerel vastaspoolele kuuluvate eralaevade hõivamine juhul, kui sellega ei kaasne piraatlikke akte reisijate vastu. 1961. a. portugali vabadusvõitlejate poolt reisijatelaeva "Sancta Maria" hõivamist ulgumerel ei saa lugeda piraatluseks.

Kõigi riikide sõjalaevad ja -lennukid, kuid samuti ka selleks eriti volitatud riigi laevad, võivad ulgumerel kinni pidada piraatlusega tegelevaid laevu ja selles süüdiolevaid isikuid vastutusele võtta. Piraatlike aktide eest vastutavad süüdlased neid tabanud sõjalaeva lipuriigi seaduste alusel ja kohtutes.

Piraatlus oli eriti levinud feodalismi perioodil, mil suured piraatidele kuuluvad laevastikud ristlesid kõigil meredel, ohustades laevasõitu. Üksikud riigid läksid isegi kokkulepete sõlmimisele piraatidega, makstes neile igal aastal teatud summa, et vabastada oma lipu all sõitvaid laevu piraatide kallaletungidest.

Tänapäeval esinevad riikide praktikas vaid üksikud piraatluse juhud . Viimastel aastatel on piraatlikke akte toime pannud Hiina meres Jiang Jie-shi klikile (Taivanil) kuuluvad relvastatud laevad, kes peavad kinni Hiina Rahvavabariiki sõitvaid laevu ja panevad nende suhtes toime mitmesuguseid vägivallaakte.

Jälitamine.

1958. a. konventsioon lubab sõjalaevadel ja -lennukitel, aga samuti ka teistel erilaevadel (piirivalve-, tollilaevad) jälitada ulgumerel laevu, kes panevad toime kuriteo kaldariigi sisemeredes või territoriaalvetes ja püüavad pääseda vastutusest, põgenedes ulgumerele. Jälitamine peab vastama teatud tingimustele. Ta peab algama siis, kui jälitatav laev asus veel kaldariigi territooriumi koosseisu kuuluvates mere osades (sisemeredes, territoriaalvetes). Ei ole otseselt vajalik, et laev ise asuks nimetatud piirkondades. On küllalt, kui laeva paat jälitamise alguses oli kaldariigi vetes, ehkki laev ise asus ulgumerel. 1958. a. konventsioon nõuab, et jälitatav laev teeks tema käsutuses olevate praktiliste vahenditega kindlaks jälitatava laeva asukoha jälitamise alguses. Jälitaja peab jälitatavale laevale selgesti arusaadavalt edasi andma nõude peatumiseks. Nõue antakse edasi kas rahvusvahelise signaalkoodi alusel edasiantavate lipp- või helisignaalidega või häälega, kui laev on küllalt ligidal. Ei loeta küllaldaseks raadio teel edasiantud peatumise nõuet.

Jälitamine peab olema pidev ja teostatama kogu aeg sama laeva või lennuki poolt. Jälitajad võivad kutsuda appi teisi laevu ja lennukeid jälitatava tabamiseks. Jälitamine lõpeb jälitatava laeva jõudmisega oma või kolmandate riikide territoriaalvetesse. Jälitamist ei loeta lõppenuks, kui jälitatav laev ajutiselt halbades ilmastiku tingimustes (öösel, udus) ära kaob, tingimusel, et jälitajad pidevalt jätkavad otsinguid.

Jälitaja võib kasutada jõudu, et sundida jälitatavat laeva peatuma. Laeva tabamisel võidakse ta viia kaldariigi sadamasse juurdluse toimetamiseks ja süüdlaste vastutusele võtmiseks. Kui jälitamise kohta kehtivaid eeskirju rikutakse või laev peetakse kinni ulgumerel ja viiakse ilma igasuguse aluseta tagasi sadamasse, peab eeskirju rikkunud riik heastama kõik sellise tegevusega laevale tekitatud kahjud.

Erikonventsioonides ettenähtud juhud.

Riigid on sõlminud rea konventsioone, mis annavad sõjalaevadele õiguse eralaevade kinnipidamiseks ulgumerel ja konventsiooni eeskirjade rikkumise kohta akti koostamiseks.

1882. a. konventsioon kalapüügi reguleerimiseks Põhjamerel[1] annab selleks eriti volitatud sõjalaevadele õiguse kinni pidada kalalaevu, kes rikuvad konventsiooni eeskirju ja akti koostamiseks eeskirjade rikkumise kohta. Akt esitatakse konventsiooni eeskirju rikkunud laeva kodumaa võimudele süüdlase vastutusele võtmiseks. 1946. a. sõlmiti nimetatud küsimuses uus konventsioon.

1887. a. konventsioon[2] alkohoolsete jookide müügi vastu võitlemiseks Põhjamerel keelab kaluritele müüa jooke alkoholi sisaldusega üle 16°. Sõjalaevadele on antud õigus kinni pidada laevu, kes rikuvad konventsiooni eeskirju ja koostada akt eeskirjade rikkumise kohta. Süüdlase vastutusele võtmine toimub ka siin kodumaa seaduste alusel ja neis ettenähtud vastavate organite poolt.

1884. a. Pariisi konventsioon (NSV Liit ühines konventsiooniga 1926.a.) annab sõjalaevadele õiguse kinni pidada laevu, keda kahtlustatakse tahtlikus või ettevaatamatus merealuste kaablite rikkumises. Süüdlaste karistamine toimub kodumaa võimude poolt.

1958. a. konventsioon kohustab riike siseseadusandluses ette nägema karistuse tahtliku või ettevaatamatu merealuste kaablite rikkumise eest.

1925. a. sõlmiti rea koloniaalriikide vahel konventsioon relvade müügi kontrollimiseks Punases ja Omani meres ning Pärsia ja Adeni lahes. Konventsioon lubab sõjalaevadel kinni pidada kohalikele elanikele ja organisatsioonidele kuuluvaid alla 500 br.reg. tonni väljasurvega laevu, keda

---

[1] Konventsioonist võtavad osa Inglismaa, Prantsusmaa, Belgia, Taani, Holland, Lääne-Saksamaa.

[2] Konventsioonist võtavad osa Inglismaa, Prantsusmaa, Belgia, Taani, Holland, Lääne-Saksamaa.

kahtlustatakse relvadega kauplemises. Konventsiooniga püüavad koloniaalriigid takistada rahvuslike vabadusvõitlejate varustamist relvadega ja sellega ühes kindlustada oma positsioone Kesk- ja Lähis-Idas.

1926. a. konventsioon orjuse kohta (täiendatud 1953.a.) lubab sõjalaevadel ulgumerel kinni pidada ja läbi otsida laevu, keda kahtlustatakse orjakauplemises. Nagu nägime, annab sama õiguse sõjalaevadele ka 1958. a. konventsioon ulgumere kohta.

2. detsembril 1946. a. sõlmiti Washingtonis 15 riigi vahel konventsioon vaalapüügi reguleerimiseks (NSV Liit võtab osa. Konventsioon on hiljem täiendatud).

Konventsioon määrab kindlaks kaitsealad, kus vaalapüük on keelatud, samuti ka igal aastal väljapüütud vaalade arvu.

9. veebruaril 1957. a. sõlmiti konventsioon kotikute kaitseks Vaikse ookeani põhjaosas (NSV Liit võtab osa).

5. aprillil 1946.a. sõlmiti Londonis konventsioon kalavõrkude tiheduse ja püügiks lubatud kalade alamõõdu kohta (NSV Liit ühines 1958.a.).

8. veebruaril 1949. a. sõlmiti konventsioon kalapüügi reguleerimiseks Atlandi ookeani loodeosas (NSV Liit ühines 1958. a.).

Kõigi nende konventsioonide eeskirjade täitmist võivad kontrollida osavõtvate riikide sõjalaevad.

Eritsoonid.

Riigid moodustavad siseseadusandlusega mitmesuguseid eritsoone väljaspool territoriaalvete piire oma majanduslike huvide kaitseks. Eritsoonides võivad kaldariigi spetsiaalsed (tolli-, piirivalve-) laevad kinni pidada kõiki läbisõitvaid laevu selleks, et kontrollida eritsoonides kehtestatud eeskirjade täitmist. Eeskirjade rikkumiste avastamisel võidakse süüdlased vastutusele võtta kaldariigi võimude poolt. Kui eeskirjade rikkuja püüab vabaneda vastutusest põgenedes ulgumerele, võivad kaldariigi erilaevad teda jälitada. Ka neil juhtudel rakendatakse jälitamise kohta kõiki eelvaadeldud nõudeid.

Eritsoonid moodustavad ulgumere osa ja nendes võivad kaldariigid teostada vaid siseseadusandlusega ja rahvusvahelistе lepingutega kindlaksmääratud õigusi.

1958. a. Genfi konventsioon territoriaalvete ja eritsoonide kohta lubab riikidel luua eritsoone tollikontrolliks, fiskaalhuvide ja sanitaarkaitseks. Eritsoonide laius ei või ületada 12 meremiili arvestades territoriaalvete lähtejoonest.

Praktikas kõige sagedamini esinevaks eritsooniks on tollitsoon, milles kaldariigid salakaubanduse vastu võitlemiseks võivad allutada läbisõitvad laevad tollikontrollile. Tollitsoonis kaldariigi erilaevad võivad kinni pidada läbisõitvaid laevu ja vajaduse korral neid läbi otsida. Eeskirjade rikkumiste avastamisel võidakse süüdlased vastutusele võtta kaldariigi võimude poolt.

Sanitaartsoonis võivad kaldariigid kehtestada eeskirju mitmesuguste ohtlike nakkushaiguste (katk, koolera, plekiline tüüfus jt.), loomataudide ja taimekahjurite vastu võitlemiseks.

1951. a. rahvusvahelise sanitaarkonventsiooni alusel ei alluta riigid sanitaarkontrollile laevu, mis ainult läbivad sanitaartsoone ega sõida kaldariigi sadamatesse.

Nõukogude Liidus puuduvad taolised eritsoonid.

Praktikas üksikud riigid (Norra, Island) on moodustanud eritsoone ka kalapüügi reguleerimiseks ja kalavarude kaitseks. Nendes tsoonides keelatakse välismaalastele kalapüük. 1958.a. Genfi merekonverentsil paljud riigid pooldasid kalapüügi eritsoonide loomist. Imperialistlike suurriikide vastuseismisel, kelle võimalusi kalapüügi teostamiseks teiste riikide rannikuu lähedal taolised eritsoonid oleksid vähendanud, ei tunnustata konventsioonis nende moodustamise võimalust. Kalapüügiks eritsoonide moodustamise küsimus oli uuesti arutusel eriti selleks 1960. a. Genfis kokkukutsutud rahvusvahelisel merekonverentsil (seal arutati ka territoriaalvete laiuse küsimust). Kuid ka sellel konverentsil ei suutnud riikide esindajad kokkuleppele jõuda kalapüügi eritsoonide küsimuses.

Ka nüüd takistasid kokkuleppe saavutamist imperialistlikud suurriigid, kes on huvitatud kalapüügi teostamisest teiste riikide rannikulähedastes mereosades.

Praktikas on loodud eritsoone veel laevade raadiosaatejaamade tegevuse piiramiseks. Üksikutes kodanlikes riikides (Inglismaa, Jaapan) keelatakse rannikulähedastes mereosades läbisõitvatel laevadel 12 meremiili ulatuses kaldast raadiosaatejaamade kasutamine.

Nõukogude Liidus 24. juuli 1928. a. RKN määrusega[1] keelatakse välislaevadel raadiosaatejaamade kasutamine 10 meremiili laiuses mereribas, arvestades kaldast. Saatejaamade kasutamine on lubatud vaid erandjuhul, avarii korral, laevade abistamisel ja päästmisel ning laevade juhtimisel jääs.

1958. a. Genfi konventsioon kalapüügi reguleerimiseks ja mere elavressursside kaitseks ulgumerel lubab riikidel moodustada eritsoone ulgumerel kalapüügi reguleerimiseks ja mere elavressursside kaitseks. Konventsioon nõuab, et huvitatud riik peab pöörduma kõigepealt teiste riikide poole küsimuse lahendamiseks rahvusvahelise lepinguga. Kui teised huvitatud riigid 12 kuu jooksul ei nõustu konventsiooni sõlmimisega, võib riik eelnimetatud otstarbeks luua eritsoone siseseadusandlusega. Kuid nende loomise vajadust peavad kinnitama kalapüügi ja teiste elavressursside ekspluateerimise andmed ning teadusliku uurimistöö tulemused. Riikide poolt siseseadusandlusega kehtestatud eeskirjad ei või olla diskrimineerivad välisriikide kodanike suhtes.

Põhjusel, et 1958. a. konventsiooni alusel kalapüügi reguleerimiseks loodavates piirkondades kehtivaid kitsendusi rakendatakse võrdselt antud riigi kodanike ja välismaalaste suhtes, erinevad nad eelnimetatud kalapüügi eritsoonidest.

Nõukogude Liidu Ministrite Nõukogu määrusega 21. märtsist 1956. a. "Lõhevarude kaitsmisest ja lõhepüügi reguleerimisest ulgumeretsoonides, mis piirnevad NSV Liidu territoriaalvetega Kaug-Idas", moodustatakse erilised kaitsetsoonid

---

[1] СЗ СССР 1928, отд. I, ст. 431.

selle väärtusliku kala varude suurendamiseks Kaug-Ida vetes. Määruses on öeldud, et kalapüügi ja teaduslike uurimuste andmed näitavad, et üha suuremas ulatuses toimuv mittereguleeritav lõhepüük Vaikse ookeani loodeosas, mis toimub nende kalade hulka arvestamata, on tekitanud selle väärtusliku kala hävimise ohu. Lõhevarude kaitseks moodustati eriline kaitsetsoon Nõukogude Liidu territoriaalvetega piirnevates ulgumere osades Kaug-Idas, mille piir kulgeb mööda koordinaate Iljutorski neemest Beeringi mere ääres lõunasse piki meridiaani punktini 48 kraadi põhjalaiust ja 180 kraadi 25 minutit idapikkust, seejärel edelasse NSV Liidu territoriaalvete piirini Anutšini saare juures (Väikesed Kuriilid). Nendes piirkondades on lõhepüük kudemiskohtadesse siirdumise perioodil (15. maist kuni 15. septembrini) piiratud nii Nõukogude organisatsioonidele ja kodanikele kui ka teistele riikidele ja nende kodanikele. Nimetatud tsoonides võib püüki teostada keeluperioodil vaid NSV Liidu kalakaitse organite poolt väljaantud lubade alusel.

3. Ulgumere põhi ja tema all asuv maapõu.

Kuna Teise maailmasõja lõpuni laienes rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtte alusel ulgumere vabaduse põhimõte ka ulgumere põhjale ja tema all asuvale maapõuele kogu ulgumere ulatuses. Kõik riigid ja nende kodanikud võisid takistamatult ekspluateerida ulgumere põhjas (pärlid, korallid) ja selle all asuvas maapõues (nafta) leiduvaid loodusrikkusi.

Pärast Teist maailmasõda alustasid imperialistlikud suurriigid eesotsas Ameerika Ühendriikidega oma suveräänsete õiguste laiendamist ka ulgumere all asuvale maapõuele. Taoliste aktide eesmärgiks oli monopolistide püüe kindlustada endale ainuõigust ka ulgumere all asuvates leiukohtades nafta ekspluateerimiseks. Ameerika Ühendriikide presidendi proklamatsiooniga 28. septembrist 1945. a. loeti Ühendriikide "jurisdiktsioonile ja kontrollile" alluvaks loodusrikkused rannikuga piirnevate ulgumere osade all asuvas maapõues kontinentaalšelfi (continental shelf) ulatuses. USA eeskujule

järgnesid Ladina-Ameerika maad ja Lähis- ning Kesk-Ida riigid. Ühendriikide presidendi proklamatsioonis ei määratud kindlaks kontinentaalšelfi täpset piiri. Piiri määramisel võeti aluseks geograafias väljakujunenud seisukoht, mille kohaselt kontinentaalšelfi koosseisu kuulus ulgumere all asuv maapõu kuni jooneni, kus mere sügavus ei ületa 100 inglise sülda (182 meetrit).

Vastavalt nimetatud piirile allutasid Ameerika Ühendriigid oma "jurisdiktsioonile ja kontrollile" ulgumere põhja enam kui 100 meremiili ulatuses, arvestades territoriaalvete välispiirist.

Peruu, Tšiili, Salvador ja Kostariika määrasid kontinentaalšelfi piiriks 200 meremiili, arvestades rannikul territoriaalvete lähtejoonest.

1958. a. Genfi konverentsil võeti vastu konventsioon kontinentaalšelfi kohta. Konventsiooni alusel algab kontinentaalšelf territoriaalvete välispiirist ja ulatub kuni jooneni, kus mere sügavus ei ületa 200 meetrit. Kaldariigid teostavad kontinentaalšelfi suhtes suveräänseid õigusi, keelates välismaalastel selle piirides loodusrikkuste ekspluateerimise ja uurimise. Kuid kaldariigid ei või keelata laevasõitu, kalapüüki ja merealuste kaablite panekut kontinentaalšelfi peal asuvates ulgumere osades ning lennukite lendu nende kohal.

Väljaspool kontinentaalšelfi piire on ulgumere põhi ja selle all asuv maapõu vaba ekspluateerimiseks kõigile.

4. Laevasõidu ohutuse tagamine ulgumerel.

Laevasõidu ohutuse tagamiseks ulgumerel on sõlmitud mitmed rahvusvahelised konventsioonid. 1889. a. sõlmiti Washingtoni konverentsil kokkulepe laevade kokkupõrgete vältimiseks. Kokkuleppe aluseks olid Inglismaal 1862. a. siseseadlusega kehtestatud vastavad reeglid. Reegleid on korduvalt muudetud. 1948. a. Londonis toimunud konverentsil inimelude kaitseks merel, töötati välja uued reeglid, mis jõustusid 1. jaanuarist 1954. a. Reeglid määravad kindlaks korra laevade liik-

lemiseks merel, näevad ette erilised valgus- ja helisignaalid laevade liiklemiseks öösel ja udus.1960. a. Londonis toimunud konverentsil inimelude kaitseks merel, tehti neis mõningaid muudatusi.

1930. a. sõlmiti Lissabonis kokkulepe laevadele kaldalt edasiantavate signaalide ühtsustamiseks (NSV Liit ühines kokkuleppega 1931. a.). Kokkulepe ühtlustab järgmised signaalid:

1) hoiatused tormide suhtes, mis võivad haarata antud piirkondi;

2) signaalid tõusu, mõõna ja vee seisu kohta;

3) signaalid laevade liiklemiseks sadamasse sissesõidul;

4) signaalid ujuvate majakate tähistamiseks, mis ei asu oma harilikul kohal.

1936. a. sõlmiti Rahvasteliidu nõukogu algatusel kokkulepe laevasõidutee tähistamiseks kasutatavate meremärkide unifitseerimiseks (NSV Liit võtab osa). Konventsioon kohustab riike oma territoriaalvete ulatuses tähistama laevasõiduteed.

1955. a. Hollandis Schevenigenis toimunud konverentsil reguleeriti majakate valgustusaegu (NSV Liit võttis osa).

1910. a. sõlmiti Brüsselis kaks konventsiooni abistamise ja päästmise kohta merel, nimelt: 1) abistamise ja päästmise kohta ja 2) laevade kokkupõrgete kohta (NSV Liit ühines 1926. a.).

Konventsioon abistamise ja päästmise kohta kohustab kõiki laevu abi osutama merehädalistele, kui abi osutamine on võimalik ilma tõsise ohuta laevale, meeskonnale ja reisijatele. Konventsioon kohustas riike siseseadusandlusega ette nägema karistuse laeva kaptenile, kes ei osuta abi merehädalistele. Nimetatud kuritegu on ette nähtud Eesti NSV Kriminaalkoodeksis § 127.

Teine konventsioon ühtlustas abistamise ja päästmise eest tasu maksmise. Konventsioon jättis siiski lahtiseks küsimuse, millise riigi kohtule alluvad abistamisest ja päästmisest tulenevad hagid. Praktikas tunnustatud üldpõhi-

mõtte alusel võidakse hagid esitada süüdlase laeva kodusadama kohtutele. Kuid sellest üldreeglist teevad mitmed riigid erandeid. Prantsusmaa lubab hagisid esitada oma kohtutele sel juhul, kui kahju kannatajaks oli Prantsusmaa lipu all sõitev laev, aga samuti ka poolte omavahelise kokkuleppe alusel, olgugi, et süüdlane laev sõitis välisriigi lipu all. Itaalia lubab hagisid esitada oma kohtutele siis, kui kokkupõrge toimus Itaalia ranniku lähedal või kui kahjukannataja pärast kokkupõrget sõitis Itaalia sadamasse. Inglismaa ja USA allutavad hagisid oma jurisdiktsioonile siis, kui süüdlane laev hagi esitamise momendil asub nende sadamas.

1930. a. Londoni konventsioon laadungimärgi kohta (NSV Liit võtab osa) keelab laeva ülekoormamise ja näeb ette maksimaalse süvise, milleni laev laaditult võib olla vees. Maksimaalsed süvised märgitakse laeva väliskülgedel, erinedes vastavalt aastaaegadele ja geograafilisele asukohale.

Süvised oleksid järgmised:

Magevees troopikas (TF) =====┐
Magevees (F) =====┤
=====┤ (T) Troopikas
=====┤ (S) Suvel
=====┤ (W) Talvel
=====┘ (WNA) Talvel polaarpiirkondades

Kõikide riikide sadamavõimud on kohustatud kontrollima, et laev sadamast väljumisel ei oleks ülekoormatud või koormatud ebaühtlaselt (laadung ühel küljel). Inglismaa siseseadusandlusega nähakse koguni ette karistus laeva kaptenile, kes sõidab Inglise sadamasse ülekoormatud laevaga või ebaühtlaselt asetatud laadungiga. 1930. a. konventsioon määrab kindlaks ka tehnilised nõuded laevade konstruktsioonide kohta.

1948. a. konventsioon inimelude kaitseks merel nõuab laeva varustamist vajalike päästevahenditega. Kõigile meeskonnaliikmeile ja reisijaile peab olema varutud koht päästepaatides ja ka päästevöö. Riigid peavad perioodiliselt allu-

tama laevad tehnilisele ülevaatusele nende merekõlblikkuse kontrollimiseks. Sadamavõimud ei tohi anda laevadele luba sadamast lahkumiseks, kui nad ei ole tehniliselt korras meresõiduks või varustatud vajalikul määral päästevahenditega. Konventsiooni kohaselt peavad kõik laevad abi osutama merehädalistele. Riikide rannikul asuvad raadio saatejaamad peavad edasi andma laevadelt antavaid appikutseid (SOS). Riigid on kohustatud organiseerima spetsiaalseid päästelaevu ja päästejaamu merehädaliste abistamiseks ning regulaarselt edasi andma meteoroloogilisi teateid. 1948.a. konventsiooniga pandi Ameerika Ühendriikidele kohustus teostada jääluuret Atlandi ookeani põhjaosas ja anda edasi teateid teistele riikidele jäämägede liikumise kohta. Kõigil neil konventsioonidel on suur tähtsus laevasõidu ohutuse tagamisel.

Nõukogude Liidus on organiseeritud eriline avariipäästeteenistus merehädaliste abistamiseks ja päästmiseks. Meie päästeteenistus on sõlminud mitmeid kokkuleppeid teiste maade teenistustega koostööks merehädaliste abistamisel ja päästmisel. 1954. a. sõlmiti kokkulepe Rootsi päästeteenistusega abi osutamiseks merehädalistele Balti merel. Samasugune kokkulepe sõlmiti 1956. a. Taani päästeteenistusega. Samal aastal sõlmiti kokkulepe Norra päästeteenistusega abi osutamiseks Barentsi meres ja Jaapani päästeteenistusega Vaikse ookeani loodeosas. 1956. a. sõlmiti kokkulepped Soome, Poola ja Saksa Demokraatliku Vabariigi teenistustega koostööks Balti merel, Rumeenia ja Bulgaaria teenistustega Mustal merel, Korea Rahvademokraatliku Vabariigi ja Hiina Rahvavabariigiga teenistustega Vaikse ookeani idaosas.

Nõukogude päästeteenistuse töötajad on üles näidanud äärmist vaprust merehädaliste päästmisel.

§ 12. Territoriaalveed.

Territoriaalveteks nimetatakse paralleelselt rannikuga ja sisemerede välispiiriga kulgevat, teatud laiusega mereriba, mis kuulub kaldariigi territooriumi koosseisu ja allub tema suveräänsusele.

Paljud kodanlikud autorid loevad territoriaalveed ulgumere osaks, millel kaldariigid teostavad väga piiratud politsei- ehk julgeolekuõigusi (Aman, Genet, Scelle jt.) või servituute (La Pradelle).[1] Nende autorite arvates territoriaalvete kuulumine kaldariigi territooriumi koosseisu lõhkuvat merede ühtsust ja tegevat võimatuks merede vabaduse põhimõtte kasutamise. Nende autorite poolt tunnustatakse territoriaalvetes kaldariikide väga piiratud õigusi, mis peamiselt on seotud kriminaalkurjategijate jälitamise ja mõningate abinõude tarvitusele võtmisega julgeoleku kaitseks. Nad ei tunnusta kaldariikide õigust keelata välismaalastele territoriaalvetes kalapüüki, kabotaažilaevasõitu, loodusrikkuste ekspluateerimist, välisriikide sõjalaevade läbisõitu ja lennukite ülelendu.

Nende seisukohtade imperialistlike suurriikide valitsevate monopolistlike ringkondade huve teeniv iseloom on ilmne. Tunnustades territoriaalveed ulgumere osadeks, püüavad nad kindlustada oma monopolistidele võimalust kalapüügiks ja loodusrikkuste ekspluateerimiseks teiste riikide ranniku lähedastes piirkondades , mis viiks kalavarude tühjaks ammutamisele ja seaks majanduslikult nõrgemate maade rannikuelanikud suurtesse majanduslikesse raskustesse. Tunnustades sõjalaevade läbisõiduvabadust, püüavad nad kindlustada imperialistlikele suurriikidele võimalust vahelesegamiseks teiste maade, eelkõige muidugi sotsialismileeri maade siseasjadesse, kontrrevolutsiooniliste mässude ja sõjaliste avantüüride ettevalmistamiseks.

Kuna nende autorite seisukohad on ilmses vastuolus kaldariikide majanduslike huvidega ja julgeoleku kaitsmise vajadustega, lükati nad tagasi Rahvusvahelise õiguse komisjonis konventsiooni projekti väljatöötamisel. 1958. a. Genfi konverentsil vastuvõetud konventsioon territoriaalvete ja eritsoonide kohta loeb territoriaalveed riigi territooriumi koosseisu ja allutab nad kaldariigi suveräänsusele. Konvent-

---

[1] Vt. täpsemalt nende autorite seisukohti А.Т. Усталь, Международного-правовой режим территориальных вод, lk.41–48.

sioonis on öeldud (art. 2), et suveräänsus laieneb ka territoriaalvete all asuvale merepõhjale ja maapõuele ning selle kohal asuvale õhuruumile.

Äärmiselt vaieldav on küsimus territoriaalvete laiusest. Enamik riike tunnustab 12-meremiilist territoriaalvete laiust (Bulgaaria, Rumeenia, Hiina Rahvavabariik, Korea Rahvademokraatlik Vabariik, Indoneesia, Araabia Ühinenud Vabariik, Liibüa, Etioopia, Guatemaala, Kolumbia, Saudi-Araabia). 5. augusti 1960. a. riigipiiride kaitse põhimääruse alusel on Nõukogude territoriaalvete laiuseks 12 meremiili.

Imperialistlikud suurriigid (Inglismaa, Ameerika Ühendriigid, Prantsusmaa), aga samuti ka rida teisi maid (Lääne-Saksamaa, Belgia, Holland, Taani, Iiirimaa jt.) tunnustavad 3-meremiilist laiust; Skandinaavia riigid (Rootsi, Norra, Island, Soome) 4-meremiilist, Vahemere riigid (Hispaania, Iisrael, Itaalia, Süüria, Liibanon) 6-meremiilist, Ladina-Ameerika maad (Peruu, Tšiili, Ekuador ja Kostariika) koguni 200-meremiilist territoriaalvete laiust.

1958. a. Genfi konverentsil oli territoriaalvete laiuse küsimus teravate vaidluste objektiks. Imperialistlikud suurriigid püüdsid iga hinnaga teistele riikidele peale sundida 3-meremiilist territoriaalvete laiust, muidugi selleks, et saada rohkem võimalusi sõjalaevadega ristlemiseks teiste riikide ranniku lähedal ja mererikkuste ekspluateerimiseks. Nad püüdsid selle laiuse õigustamiseks tuua nii ajaloolisi kui ka mitmesuguseid praktilisi kaalutlusi. Nende väidete kohaselt olevat 3-meremiiline laius ajalooliselt üldtunnustatud rahvusvahelise õiguse normiks, mida võivat muuta ainult rahvusvahelise lepinguga.

3-meremiiline territoriaalvete laius sai oma alguse Grotiuse ja Bynkershoeki töödest, kelle väidete kohaselt, nagu nägime, riigi ülemvõim merele ulatub piirini, milleni ta on võimeline seda kaldalt teostama (terrae dominium finitur, ubi finitur armorum vis). Kuna tol perioodil olid riikidel ainukeseks vahendiks oma ülemvõimu teostamiseks kaldalt kahurid, siis võeti kahuri laskeulatus aluseks terri-

toriaalvete piiri määramisel. Kahuri laskeulatus võrdus tol perioodil umbes 3 meremiiliga, millest saigi alguse nimetatud laius. Kuid ta ei ole kunagi olnud üldtunnustatud rahvusvahelise õiguse normiks. Näiteks tunnustasid Skandinaavia riigid esialgu territoriaalvete piirina nähtavuse kaugust, hiljem 4 meremiili; Hispaania ja Portugal 6 meremiili. Sellega puudub imperialistlikel suurriikidel õiguslik alus teistele riikidele nimetatud laiuse pealesundimiseks. Praktiliste kaalutlustena väidavad nad, et territoriaalvete laiendamine 12 meremiilini tekitaks riigile tunduvaid kulutusi. Nad leiavad, et riigid peaksid sel juhul ümber ehitama enamiku tületornidest ja kogu navigatsioonisüsteemi, kuna praegused ei olevat võimelised valgustama kuni 12 meremiilini. Ka need väited on alusetud. Rahvusvaheline õigus ei pane riikidele taolist kohustust. 1958. a. konventsioon territoriaalvete kohta kohustab riike "teatama kõigist temale teadaolevaist navigatsiooniohtudest territoriaalvetes".

Territoriaalvete ülesandeks on kaitsta kaldariikide majanduslikke huve ja julgeolekut. Teaduse ja tehnika arengu tulemusena, uute, tunduvalt intensiivsemate kalapüügiviiside kasutuselevõtmisega, tunduvalt võimsamate relvade konstrueerimisega, ei ole 3-meremiiline territoriaalvete laius küllaldane kaitsma kaldariikide huve. Intensiivne, reguleerimata kalapüük, mida võiksid teostada kõik riigid vaid 3 meremiili kaugusel kaldast, viiks kaasaegsete püügiviiside juures kalavarude tühjaksammutamisele ja asetaks rannikuelanikud suurtesse majanduslikesse raskustesse. Need tõsiasjad õigustavad riike suurendama oma territoriaalvete laiust üle 3 meremiili.

1958. a. Genfi konverentsil tegi Nõukogude delegatsioon ettepaneku, et iga riik, vastavalt kohalikele oludele, majanduslike huvide ja julgeoleku kaitse vajadustele, võib ise määrata oma territoriaalvete laiust 3 kuni 12 meremiilini. Nõukogude ettepanek arvestas seda asjaolu, et praktikas enamik kaldariike tunnistavad sellist laiust. Imperialistlike suurriikide vastuseismisel seda õiglast ettepanekut vastu ei võetud.

Nähes, et neil ei õnnestu teistele riikidele peale suruda 3-meremiilist territoriaalvete laiust, loobusid imperialistlikud suurriigid ise ka sellest laiusest. Nad nõustusid 6-meremiilise territoriaalvete laiuse tunnustamisega, kuid seda väga suurte kitsendustega. Nimelt nõudsid nad sõjalaevade läbisõidu- ja lennukite ülelennuvabadust kuni 3 meremiilini kaldast. Taoliste kitsendustega aga enamik riike oma julgeoleku huvides ei saanud nõustuda ja nii jäigi lahendamata territoriaalvete laiuse küsimus 1958. a. Genfi konverentsil.

1960. a. toimus Genfis teine merekonverents, mis kutsuti kokku otseselt territoriaalvete laiuse küsimuse arutamiseks, kuid ka see lõppes tulemusteta.

Riikide praktika alusel tuleb järeldada, et niikaua, kui ei ole sõlmitud mitmekülgset rahvusvahelist kokkulepet territoriaalvete laiuse kohta, on riikidel õigus ise määrata seda laiust kooskõlas majanduslike huvide ja julgeoleku kaitse vajadustega.

Territoriaalvete lähtejooneks on kõige madalam mõõnajoon, mis on märgitud ametlikel kaartidel. Kui rannik on tugevasti lõhestatud, tema ees asuvad skäärid, saarestikud, rahud, siis 1958. a. konventsioon lubab kasutada territoriaalvete lähtejoonena sirgjoont (nimetatakse baasijooneks), mis ühendab ranniku ees asuvaid skääre, saarestikke ja rahusid tingimusel, et need pidevalt asuksid veepinnast kõrgemal. Vee all asuvaid madalikke võib ainult siis arvesse võtta territoriaalvete lähtejoonte määramisel, kui neile on ehitatud mingid kunstlikud navigatsiooniseadmed (majakad, tähised). Mingisugust maksimaalset piiri, kui kaugel võivad baasijoonte aluseks olevad saared ja skäärid rannikust asuda ja milline võib olla nende vahekaugus, 1958. a. konventsioon ette ei näe.

Uus moodus territoriaalvete lähtejoone kindlaksmääramiseks võeti kõigepealt tarvitusele Norra poolt 1935. a. kalapüügipiirkondade lähtejoonte tähistamiseks. See kutsus välja terava protesti Inglismaa poolt, kes väitis, et uus moodus on vastuolus rahvusvahelise õigusega. Pärast aastaid kestnud

vaidlusi anti küsimus lahendada Rahvusvahelisele Kohtule, kes oma otsusega 18. detsembrist 1951. a. leidis, et Norra poolt kasutatud moodus on kooskõlas rahvusvahelise õigusega.

Pikemat aega oli teoorias ja praktikas vaieldav territoriaalvete lähtejoon lahtedes. Üldiselt tunnustati, et kui lahe suue ei ületa teatud laiust, siis territoriaalvete lähtejooneks on lahe kõige kaugemale merre ulatuvaid kaldapunkte ühendav sirge. Kuid küsimuses, kui suur peab olema lahe suudme laius, et seda printsiipi kasutada, läksid arvamused lahku. Osa autoreid (Oppenheim, Lawrence) lugesid selliseks laiuseks 6 meremiili, osa (Liszt, Rivier) kahuri laskeulatust, osa (Gidel, Fauchille, Higgins, Colombos) 10 meremiili. Paljud kodanlikud maad oma praktikas (Inglismaa, USA, Prantsusmaa) tunnustasid 10 meremiili põhimõtet territoriaalvete lähtejoonte kindlaksmääramisel lahtedes. Kuid seda ei saanud siiski lugeda rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtteks, nagu püüdis väita Inglismaa tülis Norraga kalapüügipiirkondade lähtejoonte küsimuses. Itaalia, näiteks, kasutas 31. märtsil 1942. a. kehtestatud merekoodeksis nimetatud põhimõtet lahtede suhtes, mille suudme laius ei ületanud 20 meremiili. Rahvusvaheline Kohus oma otsuses 18. detsembrist 1951. a. Inglismaa-Norra tüli kohta tuli samuti järeldusele, et 10 meremiili põhimõte ei olnud üldtunnustatud rahvusvahelise õiguse normiks.

1958. a. konventsioon territoriaalvete kohta loeb sisemeredeks lahed, mille suudme laius ei ületa 24 meremiili. Kui lahe suue on laiem kui 24 meremiili, on territoriaalvete lähtejooneks sirge, mis ühendab lahe kaldapunkte kohal, kus lahe laius, arvestades suudme poolt, esmakordselt ei ületa 24 meremiili.

Sama põhimõte on omaks võetud ka Nõukogude Liidu piirikaitsmise põhimääruses 5. augustist 1960. a. Põhimääruses öeldakse (§ 4), et "NSV Liidu rannavete hulka kuuluvad: ... b) lahed, abajad, lahesopid, limaanid, mille kaldad kuuluvad täielikult NSV Liidule, kuni sirgjooneni, kus mere

poolt kujuneb esmakordselt üks või mitu läbikäiku, kui laius ühelgi neist ei ületa 24 meremiili".

Seda põhimõtet ei rakendata ajalooliste lahtede suhtes, mis vaatamata suudme laiusele moodustavad sisemered. Territoriaalvete lähtejooneks on neis lahtedes kõige kaugemale merre ulatuvaid kaldaotsi ühendav sirge.

Nagu nimetatud, kuuluvad territoriaalveed riigi territooriumi koosseisu ja alluvad tema suveräänsusele. Kuid võrreldes teiste territooriumi osadega, on riigi suveräänsus territoriaalvetes piiratud. Üldtunnustatud rahvusvahelise tava alusel peavad riigid võimaldama välisriigi kaubalaevadele ohutut läbisõitu territoriaalvetest (üldtuntud laevasõidu teedel). Ükski riik ei või keelata kaubalaevade läbisõitu territoriaalvetest. Ohutu läbisõidu all mõeldakse läbisõitu, mis toimub kooskõlas kaldariigi poolt kehtestatud eeskirjadega.

Kodanlikud autorid tunnustavad osalt ka välisriigi sõjalaevade ohutu läbisõidu õigust (Scelle, Rousseau, Hyde). Imperialistlikud suurriigid tunnustavad sõjalaevade läbisõidu õigust ilma eelneva loata, kui nende arv ei ole suurem kui 3 laeva (USA, Inglismaa, Prantsusmaa). Kui laevade arv on suurem kui 3, tuleb territoriaalvetest läbisõiduks saada eelnev luba diplomaatilisel teel.

1958. a. Genfi merekonverentsil tekkisid teravad vaidlused nimetatud küsimuses, kuna imperialistlikud suurriigid nõudsid ka sõjalaevade läbisõiduõiguse tunnustamist. Konventsioon ei lahenda otseselt nimetatud küsimust. Konventsioonis (art. 23) on ainult öeldud, et juhul, kui sõjalaev territoriaalvetes ei täida kaldariigi poolt kehtestatud eeskirju, võib viimane nõuda sõjalaevade viivitamatut lahkumist nendest vetest.

Sõjalaevade suhtes ei saa õieti rääkida "ohutust läbisõidust", sest kapitalistlike riikide sõjalaevad, viibides teiste riikide territoriaalvetes, alati ohustavad oma relvastusega kaldariike. Kaldariikide julgeoleku huvides tuleb tunnustada sõjalaevade läbisõidu õigust territoriaalvetest ainult diplomaatilisel teel saadud eelneva loa alusel. Nimeta-

tud põhimõte on omaks võetud enamikus riikides (rahvademokraatiamaad, Türgi, Jugoslaavia jt.).

Nõukogude Liidu 5. augusti 1960. a. piiri kaitsmise põhimääruse alusel (§ 16) "Välismaa sõjalaevad läbivad NSV Liidu territoriaalveed ja sõidavad rannavetesse NSV Liidu valitsuse eelneval loal...".

Genfi konventsioonile allakirjutamisel New Yorgis 30.-31. oktoobril 1958. a. tegi Nõukogude delegatsioon reservatsiooni, milles öeldakse, et kaldariigil on õigus nõuda sõjalaevade läbisõiduks territoriaalvetest eelnevat luba.[1]

Sõidu korral välisriikide territoriaalvetes keelatakse sõjalaevadel igasugused sõjalise iseloomuga tegevused: laskeharjutused, miinitõkete asetamine, lennukite pardalt õhku saatmine ja pardale võtmine, samuti ka kaardistamised ja meresügavuse mõõtmised. Allveelaevad võivad sõita ainult vee peal.

Suveräänsuse alusel keelavad kaldariigid territoriaalvetes välisriikidele ja nende kodanikele: kabotaaži, tööndusliku kalapüügi, loodusrikkuste ekspluateerimise, uppunud varanduste päästmise ning laevade abistamise ning päästmise.

Laevad peavad territoriaalvetes sõitmisel täitma kõiki kaldariigi poolt laevade liiklemiseks ja laevasõidu ohutuse tagamiseks kehtestatud eeskirju. Kaldariik võib nõuda laevadelt lootsi võtmist laevasõiduks ohtlike rajoonide läbimisel ja keelata julgeoleku huvides laevasõidu teatud territoriaalvete osades. Kaldariikide poolt laevade liiklemiseks territoriaalvetes kehtestatud eeskirjad avaldatakse üldiseks teadmiseks erilistes "Laevasõidu teadetes".

Kaldariigid teostavad kriminaal- ja tsiviiljurisdiktsiooni territoriaalvetes. Territoriaalvetes toimepandud kuriteod kuuluvad jälitamisele kaldariigi võimude poolt. Territoriaalvetes sõlmitud lepingud loetakse sõlmituks kaldariigi territooriumil.

---

[1] А. Яковлев, Подписание конвенции по морскому праву, "Международная жизнь" 1958, № 12, lk. 113. Reservatsiooni tegid ka Ukraina ja Valgevene delegatsioonid.

Kaldariigi jurisdiktsioon on kitsendatud ainult läbisõitvate välislaevade suhtes.[1] 1958.a. Genfi konventsiooni alusel teostab kaldariik kriminaaljurisdiktsiooni läbisõitvate laevade suhtes ainult siis: 1) kui kuritegu puudutab kaldariiki või tema kodanikke; 2) kui ta rikub rahu ja korda territoriaalvetes; 3) kui kurjategija vastutusele võtmist nõuab laeva kapten või lipuriigi konsul 4) kui kuriteo moodustab kauplemine narkootiliste ainetega.

Konventsioon ei täpsusta üksikasjalikumalt neid juhte, millal kaldariigid võivad teostada kriminaaljurisdiktsiooni läbisõitvate laevade suhtes. Riikide praktika alusel loetakse kuritegudeks, mis puudutavad kaldariiki või tema kodanikke, kõik kuriteod, mis on suunatud kaldariigi või tema kodanike vastu, näit. spionaaž, diversiooniaktid, kehavigastuste tekitamine laeva pardal mitteviibivatele isikutele jm. Kuritegudeks, mille tagajärjed ulatuvad väljapoole laeva, loetakse raskeid kuritegusid, mis on pandud toime ühe laeva meeskonna liikme poolt teise vastu, nagu tapmised ja rasked kehavigastused. Kõigil juhtudel, kui kaldariik võib teostada kriminaaljurisdiktsiooni läbisõitvate laevade suhtes, võib ta laeva kinni pidada ja lähemasse sadamasse viia kurjategija vastutusele võtmiseks vajalike toimingute sooritamiseks (ülekuulamised, paiklikud vaatlused jm.).

Kaldariik võib arreteerida läbisõitvate laevade pardal ka isikuid, kes varem panid toime kuriteo kaldariigi territooriumil ja keda otsitakse taga kaldariigi võimude poolt.

Eelnimetatud kitsendused ei kehti laevade suhtes, mis seisavad territoriaalvetes ankrus või läbivad territoriaalvett selleks, et sõita sisemeredest ulgumerele. Viimastel juhtudel kaldariigi kriminaaljurisdiktsioon on ka välislaevade suhtes piiramatu ja teostatakse ulatuses, mis on ette nähtud kaldariigi siseseadusandluses.

Kaldariigi tsiviiljurisdiktsioon läbivate laevade suh-

---

[1] А.Т. Усталь, Уголовная юрисдикция прибрежных государств в территориальных водах, "Морское право и практика", вып. 43, Ленинград, 1959.

tes piirdub ainult nende hagidega, mis on otseselt seotud läbisõiduga, nagu puksiirimisega, abistamise-päästmisega, kaldariigile või tema kodanikele kahju tekitamisega (püüniste lõhkumine). Neil juhtudel võivad kaldariigi erilaevad läbisõitvaid välisriikide eralaevu kinni pidada ja tagasi viia lähemasse sadamasse jurisdiktsiooni teostamiseks. Kui kapten või laeva omanikud ei heasta kahju või ei anna küllaldasi kindlustusi, võidakse laev realiseerida kahjude heastamiseks. Viimased eeskirjad ei kehti riigi kaubalaevade ja välisriigi sõjalaevade suhtes, mis riigi omandina on immuunsed ja ei allu välisriigi tsiviiljurisdiktsioonile. Riigile kuuluvate kaubalaevade poolt kahju tekitamisel võidakse esitada hagi lipuriigi kohtule laeva kodusadamas. Sõjalaevade poolt tekitatud kahjude heastamise küsimus lahendatakse diplomaatilisel teel.

Ka tsiviiljurisdiktsiooni suhtes ettenähtud kitsendused ei kehti laevade kohta, mis seisavad territoriaalvetes ankrus või läbivad territoriaalvett selleks, et sõita sisemeredest ulgumerele.

Nõukogude Liidu territoriaalvete õiguslik režiim määratakse kindlaks NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 5. augustist 1960. a. kehtestatud piirikaitse põhimäärusega Meie seadusandlus tunnustab territoriaalvete õiguslikku režiimi kohta kõiki eelvaadeldud seisukohti.

Nendest üldprintsiipidest on aga Nõukogude Liit rahvusvaheliste lepingutega teinud üksikuid erandeid.

1928. a. Jaapaniga sõlmitud kalapüügikonventsiooniga anti jaapani kodanikele õigus püüda kalu meie Kaug-Ida territoriaalvete teatud rajoonides ja luua baase meie territooriumil kalade töötlemiseks. Konventsioon kaotas kehtivuse seoses sõjategevusega Nõukogude Liidu ja Jaapani vahel Teises maailmasõjas.

1930. a. Suurbritanniaga sõlmitud lepingu alusel anti viimase lipu all sõitvatele kaubalaevadele õigus püüda kalu meie Põhja-Jäämereäärsetes territoriaalvetes kuni 3 meremiilini kaldast, itta kuni 48° idapikkuseni ja lõunasse Valges meres kuni 60°10' põhjalaiuseni.

1956. a. sõlmiti Moskvas Suurbritanniaga uus kalapüügikonventsioon, mis kindlustab Inglise kalalaevadele üldiselt samad õigused. Seoses Suurbritannia valitsevate ringkondade poolt teostatava Lääne-Saksamaa remilitariseerimise poliitikaga, denonsseeris Nõukogude Liit 1960. a. kalapüügikonventsiooni.

Soomega 1959. a. sõlmitud kokkuleppe alusel võivad Soome teatud maakondades (Virolahti, Vehkalahti, Haapasaari) elavad kodanikud püüda kalu ja küttida hülgeid meie Balti mere äärsetes territoriaalvetes kokkuleppes märgitud rajoonides suvel 1. juulist kuni 1. novembrini ja talvel 1. jaanuarist kuni 20. aprillini.

Norraga 1962. a. sõlmitud kalapüügikokkuleppes lubatakse Norra kalalaevadel püüda kalu meie Põhja-Jäämereäärsetes territoriaalvetes kuni 3 meremiilini kaldast.

Need üksikud rahvusvaheliste lepingutega tehtud erandid ei muuda meie üldist territoriaalvete õiguslikku režiimi.

§ 13. Sisemered.

Sisemere moodustavad mere osad, mis asuvad territoriaalvete lähtejoone ja ranniku vahel. Nende koosseisu kuuluvad: lahed, mille laius ei ületa 24 meremiili, ajaloolised lahed, sadamad, meri kalda ja ranniku ees asuvate saarte, skääride ja rahude vahel, kui viimaseid kasutatakse aluspunktidena territoriaalvete lähtejoone (baasijoone) kindlaksmääramisel ning saartevaheline meri.

Ajaloolisteks lahtedeks nimetatakse lahti, mis vaatamata suudme laiusele loetakse riikide praktikas sisemeredeks. Ajaloolisteks tunnustatakse lahed kas rahvusvahelise tavaõiguse, siseriikliku seaduse või kohtuotsuse alusel. Iseloomulikeks tunnusteks ajaloolistele lahtedele on, et nad asuvad kõrval rahvusvahelistest laevasõiduteedest, kuid neid kasutatakse kalapüügiks ja mereloomade küttimiseks vaid kaldariigi kodanike poolt ja neil on oluline tähtsus kaldariigi julgeoleku kindlustamisel.

Ajalooliste lahtede kujunemise näitena võime tuua Nõukogude Liidu Ministrite Nõukogu määrust 4. juulist 1957. a., millega Peeter I laht kuni jooneni, mis ühendab Tjumen-Ula jõesuud Povorotnõi neemega, loeti meie sisemereks.[1] Teisteks Nõukogude Liidu ajaloolisteks lahtedeks on Riia laht, Aasovi meri, Valge meri (lõuna pool maaninasid Kanin Nos - Svjatoi Nos ühendavat sirget)[2] ja Tšesskaja Gubaa laht (lõuna pool maaninasid Svjatoi Nos - Mikulini neeme ühendavat sirget). Meie juriidilises kirjanduses loetakse ajaloolisteks lahtedeks veel Põhja-Jäämeres asuvad lahtede tüüpi mered: Petšorskaja Gubaa, Tšuktši meri, Ida-Siberi meri, Kara meri ja Laptevite meri.[3]

Kodanlikes riikides loetakse ajaloolisteks lahtedeks: Inglismaal - Bristoli laht ja Solent, Firth Clyde, Moray Firth'i lahed; Prantsusmaal - Cancale laht; Hollandis - Zuiderzee; Rootsis - Laholmi laht; Norras - Varangeri fjord; Kanadas - Hudsoni, Chaleurs'i, Fundi, Conception'i ja Muromitsi lahed; Ameerika Ühendriikides - Delaware, Chesapeake'i, Long-Island ja Monterey lahed; Panamas - Mansanita laht; Indias - Palki ja Manaari lahed.

Saartevaheline meri loetakse sisemereks sel juhul, kui territoriaalvete lähtejooneks on saarestiku äärmisi saari ühendav sirge. Praktika ja teooria ei ole senini suutnud lahendada küsimust, kui kaugel üksteisest võivad asuda saared, et territoriaalvete lähtejoonena võiks kasutada neid ühendavat sirget. Võib arvata, et 24 meremiili põhimõtet tuleks kasutada ka selle küsimuse lahendamiseks. Ajaloolise praktika alusel loetakse juba varem sisemereks üksikute saarestike vaheline meri, kuigi saarte vahekaugus on suurem kui 24 meremiili. Sisemereks loetakse Jaapani ja Filipiini saarte vahelist merd. Kuuba tunnustab sisemereks lõunaranniku ja selle

---

[1] А. Николаев, О заливе Петра Великого, "Международная жизнь" 1958, № 2, lk. 50-58.

[2] VNPSV RKN dekreet 24. maist 1921. a.; СУ РСФСР 1921 г., № 49, ст. 259.

[3] А.Т. Уусталь, Международно-правовой режим территориальных вод, lk. 179.

ees asuvate saarestike vahelist merd umbes 100 meremiili ulatuses.

Sisemered kuuluvad riigi territooriumi koosseisu ja alluvad täielikult tema jurisdiktsioonile. Erinevalt territoriaalvetest ei kehti sisemeredes välislaevade ohutu läbisõidu õigus. Välislaevad võivad sisse sõita sisemeredesse ja seal peatuda ainult kaldariigi poolt antud loa alusel. Nimetatud kitsendused ei kehti ainult nende laevade suhtes, mis sõidavad sisemeredesse hädaohu sunnil (sunnitud sissesõit), kas avarii, ilmastiku tingimuste (tormid) või muude hädavajaduste (vajadus täiendada toidu- ja kütteaineid) korral.

Rahvusvahelise kaubanduse arendamiseks avavad kaldariigid teatud sadamad välislaevade sissesõiduks ja kaupade peale- ja mahalaadimiseks (lossimiseks). Rahvusvaheliseks laevasõiduks avatud sadamate nimekirjad avaldatakse ametlikes "Laevasõidu teatajates". Nõukogude Liidus kinnitab rahvusvaheliseks laevasõiduks avatud sadamate nimekirja Ministrite Nõukogu juures asuv Hüdrograafia Peavalitsus.

Rahvusvaheliseks laevasõiduks on meil avatud järgmised sadamad:

Balti meres - Klaipeda, Leningrad, Pärnu, Riia, Ventspils, Viiburi ja Võsotsk;

Põhjarannikul - Arhangelsk, Igarka, Kem, Keret, Kovda, Mezen, Murmansk, Narjan-Mar, Onega ja Umba;

Mustas meres - Batumi, Belgorod, Herson, Ismail, Kilia, Novorossiisk, Odessa, Pati, Reki, Tuapse ja Ždanov;

Kaug-Idas - Aleksandrovsk Sahhalinil, Holmsk, Makarevski reid, Makarovi reid, Nahodka, Nevelsk, Poronaiski reid, Šahtjorsk ja Uglegorsk.

Rahvusvaheliseks laevasõiduks avatud sadamate nimekiri avaldatakse meil ametlikus ajakirjas "Извещения мореплавателям".

Rahvusvaheliseks laevasõiduks avatud sadamatesse võivad välisriikide kaubalaevad sisse sõita ilma eelneva loata. Kaubalaevade sissesõitu ja sellega seotud formaalsusi reguleeritakse siseseadusandlusega või rahvusvaheliste lepingutega.

Tavaliselt reguleerivad kaubalepingud muude küsimuste kõrval ka laevade sadamatesse sissesõidu ja nende kasutamisega seotud küsimusi.

1923. a. sõlmiti Genfis mitmekülgne konventsioon ja statuut meresadamate õigusliku režiimi kohta. Konventsioonist osavõtvad riigid kehtestavad vastastikku rahvusliku režiimi sadamate kasutamiseks, mis teenivad väliskaubandust. Rahvusliku režiimi abil said juhtivad mereriigid (Inglismaa) võimaluse oma laevadega sissesõiduks teiste maade sadamatesse majanduslikku ekspansiooni teostamiseks.

Kuna konventsioon teenib ilmselt reaktsioonilisi eesmärke, ei ole Nõukogude Liit sellega ühinenud.

Nõukogude Liidus rahvusvaheliseks laevasõiduks avatud sadamad teenivad nii välismaalt tulevaid meie kui ka välisriikide laevu. Välismaalt tulevad meie laevad võivad sõita ainult rahvusvaheliseks laevasõiduks avatud sadamatesse. Nimetatud kitsendus on vajalik seepärast, et välismaalt tulevad laevad alluvad tollikontrollile, mis on organiseeritud rahvusvahelist laevasõitu teenivates sadamates.

Teoorias ja praktikas on vaieldav küsimus sõjalaevade sissesõidust sadamasse. Paljud kodanlikud autorid (Gidel, Scelle, Wheaton, Rousseau) väidavad, et sõjalaevade sissesõit rahvusvahelist laevasõitu teenivatesse sadamatesse on vaba. Imperialistlikud suurriigid (USA, Inglismaa, Prantsusmaa ja rida teisi kodanlikke riike) nõuavad välisriigi sõjalaevade sissesõiduks, sel juhul, kui nende arv on väiksem kui 3 laeva ja peatuse kestus ei ületa 7 päeva, eelnevat teatamist diplomaatilisel teel. Teade peab kohale jõudma vähemalt 7 päeva enne sõjalaevade visiiti. Juhul, kui sõjalaevade arv on suurem kui 3 laeva või peatuse kestus pikem kui 7 päeva, võib sõjalaevade sissesõit eelnimetatud riikide sadamasse toimuda vaid diplomaatilisel teel saadud eelneva loa alusel.

Suveräänsuse alusel võivad kaldariigid keelata välisriikide sõjalaevade sissesõidu sadamatesse ja lubada seda ainult diplomaatilisel teel saadud lubadega. Kitsendused sõjalaevade sissesõiduks on vajalikud kaldariigi julgeoleku kindlusta-

miseks. Praktikas nõuavad paljud riigid (rahvademokraatiamaad, Türgi, Jugoslaavia) välisriikide sõjalaevade sissesõiduks diplomaatilisel teel saadud eelnevat luba. Nimetatud kitsendus ei kehti sõjalaevade suhtes, millel sõidab välisriigi riigipea, või kaldariiki akrediteeritud diplomaatiline esindaja ning sõjalaevade suhtes, mis sõidavad sadamasse avarii korral või teistel sunnitud sissesõidu juhtudel.

Tavaliselt üheaegselt sadamasse sõitvate välisriigi sõjalaevade arv ei või olla suurem kui 3 laeva ja peatuse kestus pikem kui 7 päeva. Sõjalaevadel keelatakse sisemeredes igasugused sõjalise iseloomuga tegevused, nagu tulistamised, torpeedoharjutused, miinitõkete panekud, kaardistamised, mõõtmised jm.

Kui sõjalaevad ei täida kaldariikide poolt kehtestatud eeskirju, võidakse nõuda nende viivitamatut lahkumist sisemeredest.

Nõukogude Liidus 5. augusti 1960. a. piiri kaitsmise põhimääruse alusel (§ 16) võivad välisriigi sõjalaevad sõita meie sadamatesse ainult diplomaatilisel teel saadud eelneva loa alusel. Kehtivate eeskirjade kohaselt ei tohi üheaegselt meie sadamasse sõitvate sama välisriigi sõjalaevade arv olla suurem kui 3 laeva ja peatuse kestus pikem kui 7 päeva. Eeskirjad ei kehti sõjalaevade suhtes, mille pardal viibib välisriigi riigipea, samuti ka sõjalaevade suhtes, mis sõidavad meie sadamatesse sunnitud sissesõidu juhtudel.

Välislaevad peavad sadamasse saabumisel esitama sadama võimudele andmed laeva meeskonna tervisliku seisukorra kohta. Kui laeval on esinenud ohtlike nakkushaiguste juhte (katk, koolera, plekiline tüüfus, kollane palavik jm), allutatakse laev karantiinile ja tal keelatakse suhtlemine kaldaga kuni karantiini tähtaja möödumiseni.

Kaldariigis kehtivate sisse- ja väljaveoeeskirjade täpse täitmise kindlustamiseks võib kaupade peale- ja mahalaadimine toimuda ainult tollivõimude loal ja nende kontrolli all.

Välislaevade meeskonnaliikmete maalemineku kord kehtes-

tatakse kaldariikide siseseadusandlusega. Tavaliselt lubatakse neil sadamalinnaga tutvuma minna erilisest lubade bürcost väljaantud lubadega. Nõukogude Liidu sadamates antakse selleks vastavad load kohalikest piirivalveüksustest.

Välisriikide eralaevad alluvad sadamates kohalikule kriminaal- ja tsiviiljurisdiktsioonile. Kriminaaljurisdiktsiooni suhtes on kodanlike riikide praktikas välja kujunenud kaks erinevat seisukohta.[1]

Prantsusmaal loetakse välislaeva pardal toimepandud kuriteod ainult siis alluvaks kaldariigi jurisdiktsioonile, kui nende tagajärjed ulatuvad väljapoole laeva, kui nad rikuvad rahu ja korda sadamas või kui kurjategija vastutuselevõtmist nõuavad lipuriigi konsul ja laeva kapten. Kuritegudeks, mille tagajärjed ulatuvad väljapoole laeva, loetakse sellised kuriteod, mis pandi toime kaldariigi või tema kodanike vastu. Rahu ja korda sadamas rikuvad välislaeva pardal toimepandud rasked kuriteod (tapmine, kehavigastuste tekitamine).

Prantsusmaa seisukoha on omaks võtnud veel Holland, Belgia, Itaalia, Kreeka, Portugal, Taani, Skandinaavia riigid, Brasiilia jt.

Inglismaa tunnustab kaldariigi täielikku kriminaaljurisdiktsiooni. See seisukoht on väljendatud 1878. a. kehtestatud aktis (The Territorial Waters Jurisdiction Act). Viimase seisukoha kohaselt alluvad välislaeva pardal toimepandud kuriteod, olgugi, et nad pandi toime teiste meeskonnaliikmete vastu, kaldariigi kohtule. Praktikas on inglise võimud loobunud jälitamast üleastumisi, mis pandi toime teenistuskohuste täitmisel.

Inglismaa seisukohta tunnustavad USA, dominioonid, India, Tšiili ja Ekuador.

Nõukogude Liidu seadusandlus ei lahenda otseselt nimetatud küsimust. VNFSV Ministrite Nõukogu määrus 24. maist

---

[1] А.Т. Усталь, Уголовная юрисдикция прибрежного государства в отношении находящихся в его портах иностранных торговых судов, Ученые записки Тартуского Государственного Университета, 1956, вып. № 44, lk. 18 jj.

1927. a. "Arreteerimiste teostamiste kohta välisriigi kaubalaevade pardal" lubab välislaevadel arreteerida isikuid: a) keda otsitakse taga meie võimude poolt; b) kes panid toime kuriteo kaldal laeva sadamas viibimise ajal; c) kui välislaeva pardal toimepandud kuriteo tagajärjed ulatuvad väljapoole laeva või rikuvad rahu sadamas. Sellest nähtub, et Nõukogude Liidus tunnustatakse üldiselt välisriigi eralaevade suhtes piiratud kriminaaljurisdiktsiooni. Nõukogude võimudel on õigus vastutusele võtta isikuid, kes panid toime kuritegusid meie riigi või kodanike vastu. 2. septembril 1950. a. karistas Oneega rajooni kohus Norra laeva "Bestik" tüürimeest Larsenit üheaastase vabaduskaotusega selle eest, et ta lõi laeval töötavat Nõukogude kodanikku.

Kaldariigid võivad teostada tsiviiljurisdiktsiooni sadamas asuvate välisriikide eralaevade suhtes. Rahvusvaheline õigus ei näe selles suhtes ette mingeid kitsendusi. Sadamalinna kohtutesse võidakse esitada hagisid nii välisriigi laeva kui ka tema omanike vastu. Hagide aluseks võivad olla võlanõuded, kahju tekitamine, teenistuslikud ja töövahekorrad. Hagide kindlustamiseks võidakse laevadele panna arest ja teostada nende sundmüüki nõudesumma heastamiseks.

Erandi sellest üldreeglist moodustavad riigi kaubalaevad. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normi alusel ei ole riigil õigust teostada teise riigi üle jurisdiktsiooni ilma viimase nõusolekuta (par in parem non habet jurisdictionem). Ka riigi kaubalaevad, kui riigi omand, on immuunsed välissadamas.[1] Immuniteedi alusel on ilma lipuriigi nõusolekuta keelatud esitada nende vastu hagisid, panna neile aresti ja teostada kohtuotsuste sundtäitmist.

Kodanlikus kirjanduses (Rousseau, Scelle, Kelsen, Sibert) ja kodanlike riikide praktikas toimuvad ulatuslikud kallaletungid riigi kaubalaevade immuunsuse põhimõttele. 1958. a. Genfi konverentsil vastuvõetud konventsioonis ei tunnustata

---

[1] A. Uustal, Nõukogude Liidu kaubalaevade kohtulik immuniteet välissadamates, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, Tallinn 1955, vihik Nr. 39, lk. 3 - 21.

seda põhimõtet. Taoliste seisukohtade sotsialismimaade vastu suunatud iseloom on ilmne. Allutades hagid Nõukogude Liidu ja rahvademokraatiamaade laevade vastu kodanlike maade kohtutele, püütakse neile tekitada majanduslikku kahju. Kodanlikud riigid tunnustavad ainult riigi mittekaubanduslikke eesmärke teenivate laevade immuniteeti. 1958. a. Genfi konventsiooni allakirjutamisel tegi Nõukogude delegatsioon reservatsiooni, milles ta tunnustab riigi kaubalaevade immuniteeti.

Nõukogude Liit teostab piiramatut tsiviiljurisdiktsiooni sadamas asuvate välismaa eralaevade suhtes. Meie seadusandlus ei tee takistusi välislaevade meeskonnaliikmetele ja reisijatele hagide esitamiseks kohtutele nii teiste laeva meeskonnaliikmete kui ka laeva vastu. Nõukogude kodanikud ja organisatsioonid võivad esitada hagisid välislaevade ja neil asuvate isikute vastu mitmesugustel põhjustel,nagu kahju tekitamine, abistamine, päästmine, varustamine jne.

Hagide esitamisel välismaa eralaevade vastu võib nõuda hagide kindlustamiseks laevade arestimist VNFSV TsPK § 82-93 ettenähtud korras.

Välislaevade poolt kahju tekitamisel meie kodanikele või organisatsioonidele võidakse sadama ülemalt nõuda laeva sadamas kinni pidamist administratiivkorras. Sadama ülem võib laeva sadamas kinni pidada 3 päeva. Kui selle aja jooksul ei panda laevale kohtu poolt aresti, tuleb laev vabastada.

Kaubandusliku meresõidu koodeksi eeskirjade kohaselt tunnustab Nõukogude Liit vastastikkuse alusel riigi kaubalaevade immuniteeti. Nende välisriikide kaubalaevade vastu, kes tunnustavad meie kaubalaevade immuniteeti, ei või esitada hagisid ilma lipuriigi nõusolekuta, neile ei saa panna aresti ja teostada nende suhtes kohtuotsuste sundtäitmist.

Sõjalaevad on välissadamates eksterritoriaalsed ja ei allu asukoha riigi jurisdiktsioonile. Eksterritoriaalsus laieneb ka meeskonnaliikmetele, kes viibivad kaldal teenistuskohuste täitmisel. Ainult väljaspool teenistuskohustusi toimepandud kuriteod võidakse allutada kaldariigi jurisdiktsioonile.

§ 14. Mereväinad.

1. Mereväinade õigusliku režiimi üldised alused.

Väinade all mõtleme merekitsusi, mis ühendavad ulgumere osi. Juhul, kui kaldariikide territoriaalveed ei kata kogu väina veepinda, eriti aga väina läbivat laevasõiduteed, ei teki väinades laevasõiduvabadusele erilisi takistusi, sest väinade veepind moodustab ulgumere osa, mille kasutamine on vaba kõigi riikide laevadele.

Rahvusvaheline õiguslik probleem tekib sel juhul, kui rahvusvahelise laevasõidu huvides suurt tähtsust omava väina veepind kuulub kaldariikide territoriaalvete koosseisu või väina läbiv veetee kulgeb läbi mõne riigi territoriaalvete.

Keskajal ja varasel uusajal, mil riigid pretenteerisid ülemvõimule ookeanidel, oli üldtunnustatud tava, mille kohaselt kaldariigid võisid võtta makse laevadelt, mis läbisid nende ülemvõimu all olevaid väinu. Üldtuntud olid nn. Sundi maksud (tollid), mida Taani võimud võtsid laevadelt, mis läbisid Sundi ja Belti väinu.

Meredevabaduse põhimõtte muutumisega üldtunnustatud põhimõtteks kujunes nii teoorias kui ka praktikas välja seisukoht, mille kohaselt mereväinad, vaatamata sellele, et nad läbivad kaldariikide territoriaalvett, peavad olema vabad laevasõiduks kõikide riikide laevadele. Mainitud põhimõte on kaasajal muutunud üldtunnustatud rahvusvahelise õiguse põhimõtteks.

Kaldariigid on kohustatud korras hoidma laevasõidutee, asetama välja tähised ja signaalid meresõidu ohutuse tagamiseks väinades oma territoriaalmere ulatuses. Kaldariik ei või võtta mingeid makse väina läbivailt laevadelt, välja arvatud vastutasuna neile osutatud teenete eest (puksiirimine, lootsimine). Väinade laevasõiduvabaduse põhimõte kehtib kaubalaevade suhtes nii sõja kui ka rahu ajal tingimusel, et riik kelle lippu kannab laev, on väina kaldariikidega rahu olukorras ja läbisõitvad laevad ise ei ohusta kaldariikide rahu ja julgeolekut. Kui väina kaldariigid on sõdivaks poo-

leks, võivad nad teha takistusi teise sõdiva poole kaubalaevade läbisõiduks.

Rahu ajal on läbisõit väinadest vaba kõikide riikide sõjalaevadele, kui väinad moodustavad endast rahvusvahelise meretee. Sõja ajal kindlustatakse selline õigus neutraalsete riikide sõjalaevadele ja ka sõdivate riikide sõjalaevadele, kui väina kaldariigid ise ei ole üheks sõdivaks pooleks. Kui väina kaldariigid on üheks sõdivaks pooleks, võib kaldariik iseenesestmõistetavalt sulgeda läbisõidu vastaspoole sõjalaevadele. Juhul, kui väina veepind kuulub kahe või enama riigi territoriaalvete koosseisu, ei või sõdiv kaldariik, lähtudes neutraalsete riikide huvide kaitsest, rünnata vastaspoole sõjalaevu neutraalsete riikide territoriaalvetes. Sõdivate poolte sõjalaevade läbisõit neutraalsete riikide territoriaalvetest ei kujuta endast neutraliteedi rikkumist.

Juhul, kui üks väina kaldariik on sõdivaks pooleks, ei või teine sõdiv pool täielikult blokeerida ja sulgeda väina, vaid peab kindlustama ka sõja ajal neutraalsete riikide kaubalaevadele ohutu läbisõidu.

Kuigi sõjalaevade läbisõit väinadest on vaba, võidakse rahvusvaheliste lepingutega teha kitsendusi teatud väinadest läbisõiduks sõjalaevadele.

Rahvusvahelise rahu kindlustamise huvides tuleb tunnustada kaldariikide õigust sulgeda väinad agressorriikide sõjalaevadele ja ka neile sõjalaevadele, mida kasutatakse agressiivsete aktide toimepanemiseks. Samuti tuleb tunnustada Julgeolekunõukogu õigust agressorriikide vastu kasutatavate sanktsioonidena sulgeda mereväinad nende sõjalaevadele läbisõiduks.

Kaldariigid, kelle territoriaalveed moodustab vastav väin, võivad kehtestada siseseadusandlusega eeskirju laevasõidu ohutuse tagamiseks ja kaldariikide julgeoleku ja tollihuvide kaitseks väinades. Väinu läbivad laevad peavad järgima kehtestatud eeskirju ja kaldariigid on õigustatud nende rikkujaid vastutusele võtma.

Kaldariikide poolt kehtestatud eeskirjad ei või tõkestada laevasõiduvabadust ega olla diskrimineerivad mõne riigi laevade suhtes, välja arvatud teise sõdiva poole laevad.

Tähtsamate rahvusvahelise liiklusega väinade režiim on kehtestatud mitmekülgsete lepingutega. Sellised väinad on Taani väinad ja Musta mere väinad ning Gibraltari väin. Kahepoolsete lepingutega reguleeritakse Magalhāesi väina režiim.

2. Balti mere väinad.

Laevaühendus Balti ja Põhjamere vahel toimub läbi Taani väinade. Need on: Väike-Belt, Suur-Belt ja Sund. Väike-Belt ja Suur-Belt moodustavad Taani territoriaalveed. Sundi väin aga Taani ja Rootsi territoriaalveed.

Juba vanast ajast alates tunnustasid riigid Taani ülemvõimu neis väinades ja väinu läbivad laevad pidid maksma erilist maksu Taani võimudele väina läbimise eest (nn. Sundi maksu). Alates XVII saj. sõlmisid paljud riigid isegi lepingud, milles tunnustati Taani õigust võtta makse teise lepingupoole laevadelt väinade läbimise eest.

Merede vabaduse põhimõtte muutumisega üldtunnustatud rahvusvahelise õiguse põhimõtteks, protesteerisid üksikud riigid XIX saj. esimesel poolel (USA, Inglismaa, Prantsusmaa) Taani sellise õiguse vastu. Kuigi Taani oli sajandeid teostanud ülemvõimu nimetatud väinades, oli ta sunnitud järele andma juhtivate mereriikide nõudmisele ja 1857. a. toimus Kopenhaagenis rahvusvaheline konverents Balti mere väinade õigusliku režiimi reguleerimiseks.

Konverentsil sõlmiti konventsioon, millega Taani loobus üjekordse tasu eest edaspidi väinu läbivatelt laevadelt makse võtmast. Konventsioonis lepiti kokku, et "ühtegi laeva Sundi ja Beltide läbimisel ei või edaspidi kinni pidada ega peatada ükskõik millisel põhjusel". Kahjude heastamiseks, mida Taani kandis Sundi maksude äramuutmisega, maksid lepinguosalised riigid Taanile 30,4 miljonit riigitaalrit, kusjuures rahasumma jaotati riikide vahel ära selle järgi, kui

palju ühe või teise lepinguosalise riigi laevu oli läbinud väinu viimase 10 aasta jooksul. Selleks, et vältida Taani suveräänsete õiguste tunnustamist nimetatud väinades rahasumma maksmisega, märgiti lepingus, et rahasumma maksti kompensatsioonina nende kulude eest, mida Taani kannab seoses väinades signaaltulede ja meremärkide korrashoiuga.

Samal aastal sõlmisid Ameerika Ühendriigid Taaniga kahepoolse konventsiooni, milles Taani loobus edaspidi igasuguste tollide võtmisest väinu läbivailt USA laevadelt. USA omalt poolt kohustus maksma Taanile 393 011 dollarit selle tasuks, et Taani hoiab korras sõiduteed tähistavad tuled, meremärgid ja korraldab lootsiteenistuse väinades. Väinad peavad olema läbisõiduks avatud kõigi riikide sõja- ja kaubalaevadele nii rahu kui ka sõja ajal. Kui Taani on ise sõdivaks pooleks, võib ta teha takistusi teise sõdiva poole laevadele väinade läbimisel. Kuid ta peab tagama neutraalsetele riikidele laevasõiduvabaduse väinades ka sõja ajal. Viimast nõuet on Taani korduvalt rikkunud.

Esimese maailmasõja ajal sulges Taani laevasõidu läbi Suur- ja Väike-Belti, asetades sinna miinitõkked. Kuna nimetatud tegevus oli vastuolus 1857. a. konventsiooniga, kutsus ta esile rea sõdivate riikide proteste (nende hulgas ka Venemaa).

Teise maailmasõja ajal sulges Taani eelnimetatud väinad miinitõketega, kuid kindlustas väinadest läbisõidu lootsidega.

Taani vallutamine Saksamaa poolt Teises maailmasõjas allutas Balti mere väinad täielikult Saksamaa ülemvõimule ja sulges nad laevasõiduks antifašistliku koalitsiooni riikide laevadele.

Saksamaa purustamine Teises maailmasõjas võimaldas kehtestada endise Balti mere väinade režiimi. Nõukogude Liit kui suur mereriik, kelle merekaubandus suures osas toimub läbi Balti mere väinade, on eluliselt huvitatud nende väinade laevasõiduvabaduse tagamisest nii rahu kui ka sõja ajal. Nõukogude Liit ei luba kaldariikide sellist tegevust, mis

ohustaks väinades teiste riikide laevasõidu vabadust.

Taani ühinemine agressiivse Põhja-Atlandi organisatsiooniga ja sagedased NATO merejõudude manöövrid väinade piirkonnas ongi tekitanud tõsise ohu teiste Balti mere riikide julgeolekule. Balti mere äärsete riikide julgeoleku kindlustamise huvides nõuab Nõukogude Liit väinade sulgemist mitte Balti mere äärsete riikide sõjalaevadele. Seda Nõukogude Liidu õiglast nõudmist toetasid Balti mere ääres asuvad rahvademokraatiamaad (Poola, SDV). Imperialistlike suurriikide mõju all olevad kodanlikud riigid ei ole senini nõusutnud Nõukogude Liidu ettepanekuga.

3. Musta mere väinad.

Musta mere väinad - Dardanellide ja Bosporuse väin - mis on väljapääsuteeks Mustast merest Vahemerre, on olnud sajandite vältel Euroopa saagiahnete suurriikide huviobjektiks, kes ülemvõimu laiendamise huvides Balkanil ja Doonauäärsetes maades püüdsid allutada väinu oma ülemvõimule.

Pärast Teist maailmasõda püüavad imperialistlike suurriikide reaktsioonilised valitsevad ringkonnad, tehes ettevalmistusi uueks agressiivseks sõjaks, luua baase Musta mere väinade lähedusse ja kindlustada nende väinade õiguslikku reguleerimist oma agressiivsetele eesmärkidele vastavalt. Nad takistavad nimetatud väinade õigusliku režiimi väljatöötamist Musta mere riikide õiglastele huvidele vastavalt. Ülemvõimu kindlustamine Musta mere väinades mängib tähtsat osa ameerika imperialistide pärastsõjaaegsetes agressiivsetes plaanides, millega ongi seletatav see huvi, mida USA valitsevad ringkonnad tunnevad Vahemereriikide - Türgi ja Kreeka vastu.

XVIII sajandil, kui Must meri moodustas Türgi sisemere, allus ka väinade õiguslik reguleerimine Türgile. Türgi võimaldas välisriikide laevadel sõita Mustal merel ainult igakordsete erilubade alusel.

Kui Venemaa 1774. a. Kutšuk-Kainardži lepinguga muutus Musta mere kaldariigiks, oli ta õigustatud nõudma oma laevadele väinadest läbisõidu vabadust. Kutšuk-Kainardži lepinguga avaski Türgi väinad laevadele, mis suundusid Venemaa sadama-

tesse. Seejuures ei eitanud Venemaa Türgi sultani õigust sulgeda väinad teiste riikide sõjalaevadele. Musta mere väinade sulgemine teiste riikide sõjalaevadele oli ka Venemaa huvides kokkupõrgete puhul läänеriikidega.

Türgi õigust sulgeda väinad teiste riikide sõjalaevadele tunnustati esmakordselt vormiliselt 1798. a. ja 1805. a. Venemaaga sõlmitud lepingutes. Sama õigust tunnustati ka 1809. a. Inglismaaga sõlmitud lepingus.

1829. a. Venemaa ja Türgi vahel sõlmitud Adrianoopoli rahuleping kinnitas, et Musta mere väinad on avatud kõigi riikide kaubalaevadele. Venemaa Musta mere riigina taotles täie õigusega erandit oma sõjalaevadele väinadest läbisõiduks.

1833. a., kui Egiptus alustas võitlust Türgi ülemvõimu vastu, sõlmiti Venemaa ja Türgi vahel Unkiar-Iskelessi liiduleping, mille alusel Venemaa kohustus abistama Türgit laevastiku ja sõjaväega Egiptuses alanud ülestõusu mahasurumisel. Lepinguga anti Vene sõjalaevadele õigus sõita läbi Bosporuse ja Dardanellide väinade.

Eeltähendatud liidulepingu salajase artikli põhjal pidi Türgi sulgema Dardanellid mitte Musta mere äärsete riikide sõjalaevadele. Unkiar-Iskelessi leping oli loogiliseks järelduseks 1798. a. ja 1805. a. lepingutele ja vastas täielikult Musta mere äärsete riikide julgeoleku huvidele.

Selline Musta mere väinade režiim oli vastuvõetamatu Lääne-Euroopa suurriikidele, eriti Inglismaale, kes selles nägi ohtu oma mõju laiendamise püüetele Türgis ja Balkanil.

Inglismaa survel pidi Venemaa nõustuma Unkiar-Iskelessi lepingu muutmisega. 1841. a. sõlmiti Londonis esimene mitmekülgne leping Musta mere väinade režiimi kohta (lepingust võtsid osa Austria, Preisimaa, Inglismaa, Venemaa, Türgi ja Prantsusmaa).

Lepingus deklareeriti, et väinad peavad jääma suletuks kõigi välisriikide sõjalaevadele "vanade Ottomanni impeeriumi" reeglite kohaselt. Sultan jättis endale õiguse anda luba väinadest läbisõiduks kergetele sõjalaevadele, mis on Konstantinoopolis asuvate saatkondade käsutuses.

Väinade sulgemisega püüdsid Lääne-Euroopa suurriigid raskendada Venemaa mõju laienemist Musta mere piirkonnas ja Balkanil.

Püüded vähendada Venemaa mõju Mustal merel ja takistada teda oma valdusi laiendamast selles piirkonnas, tõid kaasa Krimmi sõja alustamise läänesuurriikide poolt Venemaa vastu. Sõja ajal laskis Türgi läänerriikide sõjalaevu Musta merre. Sõda lõppes Venemaale õnnetult ja Pariisi traktaadiga 1856. a. sundisid läänerriigid Venemaale peale rea kohustusi, mis olid otseselt viimase eluliste huvidega vastuolus. Must meri neutraliseeriti. Venemaale oli keelatud pidada Mustal merel sõjalaevu ja ehitada kaldakindlustusi.

Pariisi traktaat kinnitas Musta mere väinade suhtes reeglid, mis kehtestati Londonis 1841. a. lepinguga. 1856. a. traktaat lubas väinadest läbi sõita kergetel ristlejatel, mis olid Konstantinoopolis asuvata välismaa saatkondade teenistuses ja mille ülesandeks oli kindlustada Pariisi traktaadiga kehtestatud laevasõiduvabadust Doonau alamjooksul.

1871. a. Londoni leping tegi eelmisest lepingust Türgile erandi, lubades avada väinad rahu ajal sõbralike ja liitlasriikide sõjalaevadele, kui ta leiab selle vajaliku olevat Pariisi 1856. a. traktaadi eeskirjade elluviimiseks.

Venemaa korduvad katsed eeltähendatud Musta mere väinade režiimi muutmiseks ja õiguse saamiseks oma sõjalaevadele väinadest läbisõiduks ei andnud tulemusi peamiselt Inglismaa ja Austria vastuseisu tõttu, kes kartsid Venemaa mõju suurenemist Balkanil.

Türgi täitis väinade suhtes kehtivaid eeskirju kuni Esimese maailmasõjani. Nende eeskirjade täpse täitmise järgi valvasid ka Lääne-Euroopa suurriigid. Kui 1847.a. Türgi lubas väinadest läbi sõita kahel Prantsusmaa sõjalaeval selleks, et puksiirida Mustalt merelt Prantsusmaale mõned laevad viljalaadungitega, siis esitasid teised suurriigid protesti selle kohta. 1858. a. sai USA Türgilt loa saata Konstantinoopoli saatkonna käsutusse üks kerge sõjalaev, kuid USA saatis selle asemel suure fregati "Wabash", mis oli relvastatud 50

suurtükiga. Teiste suurriikide protestide tulemusena pidi USA fregati ära kutsuma. 1902. a. lubas Türgi Venemaal viia läbi väinade 4 hävitajat selleks, et neid edaspidi muuta kaubalaevadeks, mille vastu Inglismaa esitas protesti.

1904. a. kaks Venemaa "Vabatahtliku Armee" koosseisus olevat aurikut "Smolensk" ja "Peterburg" läbisid väinad kaubalaevastiku lipu all. Kui nad aga peale väinade läbimist heiskasid sõjalaevastiku lipu ja alustasid neutraalsete riikide laevade läbiotsimist, esitas Inglismaa selle vastu energilise protesti, mille tulemusena Venemaa pidi edaspidi lõpetama nende laevade tegevuse sõjalaevadena.

Esimese maailmasõja algul rikkus Türgi korduvalt väinade režiimi. Juba enne sõtta astumist lubas Türgi kahel Saksa ristlejal, "Göben" ja "Breslau", sõita läbi väinade Konstantinoopolisse. Protestidele vastuseks teatas Türgi, et ta on laevad ostnud. Tegelikult oli vahetatud ainult lipp.

Peale Türgile õnnetult lõppenud Esimest maailmasõda pidi ta avama Musta mere väinad Entente'i riikide sõjalaevadele, kes alustasid sõjalist interventsiooni Nõukogude vabariigi vastu.

Lausanne'i konverentsil 1923. a. kehtestatud väinade konventsioon muutis oluliselt Musta mere väinade endist õiguslikku režiimi.

Vastavalt uuele väinade konventsioonile, olid väinad avatud laevasõiduks rahu ja sõja ajal kõigi riikide kauba- ja sõjalaevadele ja ülelennuks sõja- ja tsiviillennukeile.

Rahu ajal oli sõjalaevade üldtonnaaž, mille ulatuses iga üksik mitte Musta mere äärne riik võis oma sõjalaevu Musta merre viia piiratud. Iga üksiku mitte Musta mere äärse riigi poolt Musta merre viidud sõjalaevastik ei tohtinud ületada kõige tugevamat Musta mere äärsete riikide sõjalaevastikku. Seejuures said mitte Musta mere äärsed riigid õiguse viia igal ajal Musta merre laevastikku, mis ei ületa 3 sõjalaeva, millest iga üksik laev ei tohtinud ületada 10 000 tonni.

Sõja ajal, kui Türgi jäi neutraalseks, eelnimetatud kitsendusi sõdivate riikide suhtes ei rakendatud, kui nad sõdi-

sid Mustal merel. Kui Türgi oli sõdivaks pooleks, siis eeltoodud reeglid kehtisid neutraalsete riikide sõjalaevade kohta. Teise sõdiva poole kaubalaevade ja sõjalaevade suhtes oli Türgi õigustatud kehtestama tema poolt vajalikuks peetavaid abinõusid ja läbi otsima ka neutraalsete riikide kaubalaevu.

Väinades oli keelatud igasugune sõjategevus. Türgi poolt teise sõdiva poole laevade ja lennukite vastu tarvituselevõetud abinõud ei tohtinud takistada neutraalsete riikide laevade väinadest läbisõitu ja lennukite ülelendu.

Sõjalaevadele oli ette nähtud võimalikult kiire väinade läbimine. Türgile ja teistele Musta mere kaldariikidele oli reserveeritud õigus reguleerida siseseadusandlusega välisriikide sõjalaevade arvu, mis korraga võisid nende sadamatesse sisse sõita,ja nende peatuse kestust. Allveelaevad pidid läbima väinu vee peal sõites.

Lausanne'i konventsiooniga demilitariseeriti Dardanellide ja Bosporuse mõlemad kaldad ja Marmara meri.

Konstantinoopolis asutati rahvusvaheline väinade komisjon Türgi eesistumisel. Komisjon koosnes Inglismaa, Itaalia, Prantsusmaa, Jaapani ja Musta mere äärsete riikide esindajaist, kes ratifitseerisid konventsiooni. Komisjoni ülesandeks oli valvata nende eeskirjade täitmise järgi, mis käsitasid sõjalaevade läbisõitu ja sõjalennukite väinadest ülelendu. Komisjon tegutses Rahvasteliidu järelvalve all.

Ohu korral laevasõidule väinades või demilitariseeritud tsoonide julgeolekule, pidid kokkuleppinud riigid, eriti Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia ja Jaapan likvideerima selle kõigi nende vahenditega, mida otsustas Rahvasteliidu Nõukogu.

Lausanne'i konverentsil kehtestatud väinade režiim võimaldas sõja korral mitte Musta mere äärsetel riikidel tuua Musta merre piiramata suurusega laevastikku ja rahu ajal laevastikku, mis võrdus kõige tugevama Musta mere äärse riigi laevastikuga, mis oli otseses vastuolus selle piirkonna riikide julgeoleku vajadustega. Sellise režiimi kehtestamisel

kavatsesid läänеriigid ilmselt juba sõjategevust Nõukogude riigi vastu. Nõukogude Liit kirjutas küll nimetatud konventsioonile alla, kuid hiljem ei ratifitseerinud seda tema julgeoleku huvidega otseses vastuolus olevat konventsiooni.

1936. a. pöördus Türgi konventsioonist osavõtvate maade poole ettepanekuga selle revideerimiseks, juhtides tähelepanu sellele, et Jaapani väljaastumisega Rahvasteliidust oli muutunud küsitavaks nende riikide koostöö, kellel lasus peamine vastutus väinade režiimi kindlustamise eest.

Türgi ettepanek võeti vastu ja 1936. a. töötati Montreaux's välja uus väinade konventsioon, millele kirjutasid alla Inglismaa, Bulgaaria, Kreeka, Rumeenia, NSV Liit, Prantsusmaa, Türgi, Jugoslaavia ja Jaapan. 1938. a. liitus konventsiooniga Itaalia.

Uus konventsioon, nagu 1923. a. konventsioongi, tunnustas täielikult laevasõidu vabaduse põhimõtet kaubalaevade suhtes väinades nii sõja kui ka rahu ajal ja lennukite ülelennu vabadust.Juhul, kui Türgi on sõdivaks pooleks, võib ta teha takistusi vastaspoole kaubalaevadele ja tsiviillennukeile väinadest läbisõiduks ja ülelennuks, kuid kitsendused ei tohtinud tõkestada neutraalsete riikide laevasõitu ja lennukite ülelendu.

Mitte Musta mere äärsete riikide sõjalaevade väinadest läbisõidu osas tegi uus väinade konventsioon rea kitsendusi, võrreldes 1923. a. Lausanne'i konventsiooniga.

Rahu ajal võisid mitte Musta mere äärsed riigid korraga Musta merre viia sõjalaevastiku, mille üldtonnaaž ei tohtinud ületada 30 000 tonni. Juhul, kui edaspidi mõni Musta mere äärne riik suurendaks oma sõjalaevastikku nii, et see ületaks vähemalt 10 000 tonni võrra selle sõjalaevastiku üldtonnaaži, mis oli antud riigil konventsiooni sõlmimise päeval, siis vastavalt konventsioonile, võis mitte Musta mere äärsete riikide poolt korraga Musta merre viidud laevastiku üldtonnaaž ulatuda kuni 45 000 tonnini.

Mitte Musta mere äärsed riigid võisid korraga läbi väinade viia laevastiku, mille suurus ei tohtinud ületada

15 000 tonni, kusjuures iga üksiku laeva tonnaaž ei tohtinud ületada 10 000 tonni. Samal ajal võis Mustas meres viibivast mitte Musta mere äärsete riikide sõjalaevastiku üldtonnaažist ühele riigile kuuluda mitte üle 2/3.

Eeltähendatud reeglid ei kehtinud sõjalaevade suhtes, mis sõitsid ükskõik millisesse Türgi väinades asuvasse sadamasse "viisakuse visiidiga". Viimasel juhul ei tohtinud eskaadri üldtonnaaž ületada 8 000 tonni.

Musta mere äärsed riigid võisid läbi väinade viia oma lahingulaevu vaatamata tonnaažile, kuid lahingulaevad võisid sõita ainult ühekaupa kahe miiniristleja saatel. Allveelaevu võisid Musta mere äärsed riigid viia Mustast merest ainult remonti, kusjuures allveelaevad pidid sõitma vee peal.

Sõjalaevade läbisõidust väinadest oli Türgi valitsusele vaja ette teatada vähemalt 8 päeva.

Sõja ajal, kui Türgi ei olnud sõdivaks pooleks, võisid sõdivate riikide sõjalaevad väinu läbida ainult sel juhul, kui selline läbimine ei olnud vastuolus nende kohustustega, mis olid ette nähtud Rahvasteliidu põhikirjaga ja ainult sellise vastastikuse abistamise lepingu täitmiseks, mis oli kohustuslik Türgile ning sõlmitud Rahvasteliidu põhikirja raames abi osutamiseks agressiooni ohvriks langenud riigile.

Praeguses olukorras tuleb asuda seisukohale, et sõja korral võivad väinadest läbi sõita ainult need sõjalaevad, mida kasutatakse Julgeolekunõukogu poolt sõjaliste sanktsioonide teostamiseks agressorite vastu.

Teise maailmasõja vältel Türgi, püsides vormiliselt neutraalsena, aitas igati kaasa Saksamaale, oodates soodsat momenti, et ise alustada reeturlikku sõjategevust NSV Liidu vastu. Sellises olukorras rikkus Türgi korduvalt Montreaux' konventsiooni eeskirju, lubades teljeriikide sõjalaevadel väinadest läbi sõita, nagu näitab NSV Liidu noot Türgile 7. augustist 1946. a.

Nimetatud noodis Nõukogude Liit näitas, et 1936. a. kehtestatud väinade režiim ei vasta Musta mere riikide elu-

listele huvidele ja nende julgeoleku kindlustamise nõuetele.

Potsdami konverentsil 1945. a. arutati NSV Liidu algatusel väinade probleemi. NSV Liidu delegatsioon näitas ka sellel konverentsil, et 1936. a. konventsioon ei vasta enam kaasaja nõuetele. Konverents võttis vastu järgmise otsuse:

"a) kolm valitsust tunnustasid, et konventsioon, mis sõlmiti väinade kohta Montreaux's, tuleb muuta kui mittevastav käesoleva aja tingimustele;

b) kolm valitsust leppisid kokku, et järgmise sammuna on käesolev küsimus vahetute läbirääkimiste teemaks iga kolme suurriigi ja Türgi valitsuse vahel."

Põhimõtted, millest lähtudes tuleb välja töötada uus väinade konventsioon, esitati NSV Liidu noodis Türgi valitsusele 7. augustist 1946. a.

Nendeks põhimõteteks on:

1. Väinad peavad olema alati avatud läbisõiduks kõigi maade kaubalaevadele.

2. Väinad peavad olema alati avatud läbisõiduks Musta mere äärsete riikide sõjalaevadele.

3. Mitte Musta mere äärsete riikide sõjalaevade läbisõit väinadest on keelatud, välja arvatud eraldi ettenähtud juhud.

4. Väinade režiimi kindlaksmääramine peab kuuluma NSV Liidu, Türgi ja teiste Musta mere äärsete riikide kompetentsi.

5. NSV Liit ja Türgi kui riigid, kes on kõige enam huvitatud ja suutelised kindlustama kaubandusliku laevasõidu vabadust ja julgeolekut väinades, organiseerivad ühiste vahenditega väinade kaitse selleks, et vältida väinade kasutamist teiste riikide poolt Musta mere äärsete riikide suhtes vaenulikel eesmärkidel.

Türgi oma vastunoodis NSV Liidule 22. augustist 1946.a. nõustus edaspidiste läbirääkimiste aluseks võtma 3 esimest punkti Nõukogude noodist. Imperialistlike suurriikide survel ta ei nõustunud kahe viimase punktiga, nimelt uue Musta me-

re režiimi väljatöötamisega ainult Musta mere äärsete riikide poolt ja kaitse organiseerimisega laevasõidu vabadusele ja julgeolekule väinades NSV Liidu ja Türgi poolt.

Sellise õiglase Musta mere väinade režiimi kehtestamine ei meeldi USA imperialistidele, kes püüavad kasutada väinu oma agressiivsetes huvides. Türgi valitsevad ringkonnad, olles USA imperialistide kuulekad käsilased, on senini nurja ajanud uue, õiglase väinade režiimi kehtestamise, mis aitaks kaasa selle piirkonna riikide julgeoleku kindlustamisele.

4. Gibraltari väin.

Gibraltari väin ühendab Vahemerd Atlandi ookeaniga. Ta on suure rahvusvahelise tähtsusega veeteeks, mida mööda kulgeb peamine osa Euroopa ja Aasia maade vahel toimuvast meretranspordist. 1904. a. Inglismaa ja Prantsusmaa vahel Maroko kohta sõlmitud lepingus tunnustati täielikku laevasõiduvabadust väinas nii kauba- kui ka sõjalaevadele. Lepinguga kohustus Prantsusmaa mitte ehitama kindlustusi väina Marokopoolsel kaldal. 1904. a. ühines lepinguga veel Itaalia.

1907. a. sõlmiti Inglismaa, Prantsusmaa ja Hispaania vahel uus kokkulepe Gibraltari väina kohta. Lepinguga tunnustati laevasõiduvabadust väinas ja väin demilitariseeriti.

Eelnimetatud lepingute eeskirju rikub asjaolu, et Inglismaal on väina põhjakaldal üks maailma suurimaid merekindlusi - Gibraltar, mis täielikult valitseb väina üle ja ohustab laevasõiduvabadust sellel tähtsal veeteel.

Rahvusvahelise laevasõidu huvid nõuavad kindlustuse likvideerimist ja väina allutamist rahvusvahelisele kontrollile.

§ 15. Merekanalid.

Merekanalid on ulgumere osi ühendavad kunstlikud laevasõiduteed. Tähtsamateks rahvusvahelisteks merekanaliteks on Suessi, Panama ja Kieli kanalid.

Suessi kanal ühendab Vahemerd Punase merega. Ta on tähtsaks mereteeks Euroopa ja Aasia maade vahel, lühendades tun-

duvalt laevasõidutee pikkust. Kanali pikkus on 171 kilomeetrit, laius veepinnalt 120 - 150 meetrit, põhjast 45 - 60 meetrit, sügavus 13 meetrit. Kanali võivad läbida öö-päevas kuni 24 laeva.

Kanal avati laevaliikluseks 1869. aastal. Tema õiguslikku režiimi reguleeris 1888. a. Konstantinoopoli konventsioon. Konventsiooni alusel on kanal avatud kõigi riikide kauba- ja sõjalaevadele nii rahu kui ka sõja ajal. Sõjategevus kanali piirkonnas ja 3 meremiilises mereribas, arvestades kanali lõppsadamatest - Port-Saidist ja Suessist - on keelatud. Sõjaliste konfliktide korral võivad sõdivate poolte sõjalaevad läbida kanali tingimusel, et ühe sõdiva poole sõjalaevade lahkumisest kanalist peab olema möödunud vähemalt 24 tundi, enne kui teise poole sõjalaevad võivad sõita kanalisse. Kanali piirkonnas ja lõppsadamates on sõjalaevadel keelatud peale võtta sõjaväge, relvastust ja laskemoona. Neil lubatakse hädavajaduse korral täiendada ainult toidu- ja kütteaineid.

Konventsiooni sätted, mis reguleerivad sõjalaevade läbisõitu, on vananenud ja ei vasta enam kaasaegsele rahvusvahelisele õigusele. Rahvusvahelise rahu kindlustamise huvid nõuavad kanali sulgemist agressorriikide sõjalaevadele.

Pikemat aega ekspluateeris kanalit eriline Suessi merekanali kompanii, mille aktsiad kuulusid peamises osas Prantsusmaale ja Inglismaale. 1956. a. natsionaliseeris Egiptus kompanii, teatades samal ajal, et ta tunnustab ka edaspidi 1888. a. Konstantinoopoli konventsiooni kehtivust. Inglismaa ja Prantsusmaa, püüdes säilitada endist ülemvõimu kanali tsoonis, alustasid Iisraeli kaastegevusel 1956. a. agressiivset tegevust Egiptuse vastu. Sõjategevusega kanali piirkonnas rikkusid nad otseselt 1888. a. konventsiooni. Rahuarmastavate rahvaste energilise tegevuse tulemusena sõjaline interventsioon nurjus, kanalit ekspluateerib Egiptuse valitsuse poolt loodud Suessi kanali administratsioon.

Panama kanal kulgeb Kesk-Ameerikas läbi samanimelise

maakitsuse ja ühendab Atlandi ookeani Vaikse ookeaniga. Kanali pikkus on 65,2 kilomeetrit, minimaalseks laiuseks 91,5 ja sügavuseks 12,5 meetrit.

Kanal on varustatud 6 lüüsiga ja tema maksimaalseks läbilaskevõimeks öö-päevas on 48 laeva. Kanali ehitamiseks rentisid Ühendriigid Panamalt 1903. a. "igaveseks ajaks" 10 miili laiuse maariba läbi maakitsuse. Kanali režiimi reguleerib 1901. a. USA ja Inglismaa vahel sõlmitud kokkulepe. Kokkuleppe kohaselt on kanal avatud kõikide riikide kauba- ja sõjalaevadele nii rahu kui ka sõja ajal. Sõjategevus kanali piirkonnas ja 3-meremiilises mereribas, arvestades kanali lõppsadamatest, on keelatud.

Kanal on USA-le tähtsaks strateegiliseks positsioonike, mis aitab kaasa tema ülemvõimu laiendamisele ja majanduslikule ekspansioonile Ladina-Ameerika maades. Samal ajal on kanal tähtsaks tuluallikaks. Viimastel aastatel ulatuvad kanali ekspluateerimisest saadud sissetulekud kuni 80 miljoni dollarini aastas. 1955. a. Panamaga sõlmitud lepingu alusel maksavad Ühendriigid Panamale vaid 1 930 000 dollarit aastas (kuni 1955. a. vaid 250 000 dollarit). Viimastel aastatel laienevad Panamas nõudmised Ühendriikidega sõlmitud orjastavate lepingute annulleerimiseks ja kanali natsionaliseerimiseks. Panama valitsus on korduvalt taotlenud Ühendriikidelt senise kanali režiimi muutumist, lähtudes Panama suveräänsete õiguste ja majanduslike huvide kaitsmise vajadusest, kuid ilma tulemusteta.

Kieli kanal ühendab Balti merd Põhjamerega (avati laevasõiduks 1895. a.). Kuni 1919. a. oli kanal rahvuslikuks veeteeks, mille kasutamine välislaevade poolt võis toimuda Saksamaa võimude poolt antud lubade alusel. 1919. a. Versailles' rahulepinguga avati kanal kõikide riikide kauba- ja sõjalaevadele. Nimetatud kord kanali kasutamiseks kehtis kuni 1936. a., mil Saksamaa ühepoolse aktiga tunnistas nimetatud Versailles' rahulepingu eeskirjad endale mittekohustuslikeks. Saksamaa poolt kehtestatud eeskirjade alusel oli kanal avatud kõigi maade kaubalaevadele. Välisriikide sõjalae-

vad võisid kanalist läbi sõita ainult diplomaatilisel teel saadud igakordse loa alusel. Teise maailmasõja perioodil sulges Saksamaa kanali antifašistlikku koalitsiooni kuulunud riikide kaubalaevadele.

Kanali uus õiguslik režiim tuleks kehtestada Saksamaaga sõlmitava rahulepinguga. Läänеriigid, takistades rahulepingu sõlmimist Saksamaaga, on senini nurja ajanud ka kanali uue režiimi kehtestamise. Balti mere kaldariikide julgeoleku huvides peaks kanal olema avatud kõikide riikide kaubalaevadele ja ainult Balti mere äärsete riikide sõjalaevadele.

§ 16. Õhuruum.

Õhuruumi õigusliku režiimi areng toimus vahetus seoses õhusõidu arenguga. Möödunud sajandil, mil õhusõit tegi alles oma esimesi samme, oli teoorias ja praktikas välja kujunenud seisukoht, et õhk on kasutamiseks vaba kõigile. Saksa autor Heffter, näiteks, luges õhu esemete hulka, mis ei võinud olla omandiõiguse objektiks.[1] Ilmselt mõjutas nimetatud seisukohta rooma õigus, mis tunnustas õhu üldises kasutuses olevaks asjaks (res communis omnium).

1906. a. Rahvusvahelise Õiguse Instituudi poolt Genfis vastuvõetud deklaratsioonis on öeldud: "Õhk on vaba. Nii rahu kui ka sõja ajal kuuluvad riikidele tema üle ainult need õigused, mis on vajalikud enda alalhoiuks".

Need seisukohad lükkas täielikult ümber Esimene maailmasõda, kus sõjaliste operatsioonide teostamiseks kasutati ulatuslikumalt lennukeid. Lennukite kasutamine sõjalistes operatsioonides näitas, et riigid oma julgeoleku huvides ei või tunnustada õhuruumi vabaduse põhimõtet. Sõja perioodil kujunesidki välja seisukohad, mis laiendasid riigi suveräänsuse ka territooriumi kohal olevale õhuruumile.

---

[1] А.В. Гефтер, Европейское международное право, С. П-г 1880, Ік. 147.

Nimetatud seisukohta tunnustati Pariisis 13. oktoobril 1919. a. sõlmitud konventsioonis tsiviilõhusõidu kohta. Konventsioonis öeldi: "Lepinguosalised riigid tunnustavad, et igal riigil on täielik suveräänsus tema territooriumi kohal asuvas õhuruumis".

Praktilise järeldusena eelnimetatud seisukohast lubati lennukitel kasutada teiste riikide õhuruumi ainult rahvusvaheliste lepingute või igakordselt diplomaatilisel teel saadud loa alusel. 1919. a. Pariisi konventsioonis tunnustasidki lepingust osavõtvad riigid kõigi teiste lepinguosaliste riikide tsiviillennukite õigust oma õhuruumi kasutamiseks. Riigid võisid oma julgeoleku huvides kindlaks määrata "õhuväravad", s. t. punktid, kus lennukid pidid piiri ületama, õhuteed lennukite lennuks tema territooriumi kohal ja keelata lennu teatud rajoonides.

Sõjalennukite lend teiste riikide õhuruumis võis toimuda ainult diplomaatilisel teel saadud eelneva loa alusel.

1919. a. Pariisi konventsioon, võimaldades tsiviillennukitele lennu teiste riikide õhuruumis ja maandumise teiste riikide territooriumil, teenis ilmselt imperialistlike suurriikide huve. Tsiviillennukid kuulusid peamises osas imperialistlike suurriikide monopolistlikele ringkondadele, kes kasutasid neid majandusliku ekspansiooni teostamiseks teistesse maadesse ja vahelesegamiseks nende siseasjadesse. Seepärast Nõukogude Liit ei ühinenud 1919. a. konventsiooniga.

1929. a. Varssavis sõlmitud konventsioon reguleeris reisijate ja kaupade veoks regulaarsete õhuliinide avamist. Konventsiooni kohaselt võidi regulaarseid õhuliine avada riikidevaheliste kokkulepete alusel. Õhusõidu julgeoleku tagamiseks pidi iga riik teostama tema värvides sõitvatele lennukitele perioodilisi tehnilisi ülevaatusi ja varustama lennukeid erilise tehnilise passiga. Lennukite juhtimine võidi usaldada ainult isikutele, kellel on eriline lennuki juhtimise luba. Kõik riigid vastastikku tunnustasid ühes riigis välja antud tehnilisi passe ja juhilubasid, kuid olid

õigustatud kahtluse korral teostama täiendavat kontrolli.

1929. a. konventsioon määras kindlaks õhuvedudel kasutatavate dokumentide vormid ja reguleeris lennuõnnetustega seotud kahjude heastamise küsimuse.

Nõukogude Liit võtab Varssavi konventsioonist osa.

Üldiselt samadel põhimõtetel reguleeris tsiviilõhusõitu Ameerika riikide vahelistes suhetes 1928. a. Havannas sõlmitud konventsioon.

1944. a. sõlmiti Chicagos enam kui 50 riigi osavõtul uus konventsioon tsiviilõhusõidu kohta. Seda nimetatakse konventsiooniks viie vabaduse kohta, kuna konventsioon annab osavõtvatele riikidele teiste riikide õhuruumis peamiselt viis õigust. Nendeks on: 1) õigus ülelennuks, 2) õigus maandumiseks mittekaubanduslikel eesmärkidel, 3) õigus viia reisijaid, kaupu ja posti teistesse lepinguosalistesse maadesse, 4) õigus peale võtta reisijaid, kaupu ja posti kodumaale viimiseks ja 5) õigus lepinguosalistest riikidest peale võtta reisijaid, kaupu ja posti kolmandatesse riikidesse viimiseks viimase nõusolekul.

Konventsiooniga loodi eriline Tsiviilõhusõidu rahvusvaheline organisatsioon, mille ülesandeks on kontrollida konventsiooni eeskirjade täitmist ja lahendada riikide vahel konventsiooni rakendamisega tekkivaid vaidlusi. 1947. a. alates on organisatsioon ÜRO spetsialiseeritud organiks.

Konventsioon võeti vastu Ameerika Ühendriikide survel ja teenib monopolistlike ringkondade huve. Kuigi 1944. a. konventsioonis regulaarsete õhuliinide avamiseks nõuti eri luba, võimaldab ta varjatud kujul USA-l majandusliku ekspansiooni teostamist teistesse maadesse. Majanduslike huvide kaitse vajadustest lähtudes ei võta paljud kodanlikud maad (nende hulgas ka Inglismaa) 1944. a. konventsioonist osa. Viimaste riikide vahel sõlmiti 1945. a. uus konventsioon tsiviilõhusõiduks, mis võimaldab tsiviillennukite vaba ülelennu territooriumist ja nende maandumise mittekaubanduslikel eesmärkidel.

Nõukogude Liit ei võta osa 1944. a. konventsioonist. Ta on sõlminud rahvademokraatiamaadega ja paljude kapitalist-

like riikidega (Prantsusmaa, Belgia, Rootsi) kahepoolsed konventsioonid regulaarsete lennuliinide avamiseks.

Viimaste aastate tähtsad avastused teaduse ja tehnika vallas, millega algas kosmiliste lendude ajastu, tõstsid teravalt päevakorda küsimuse riigi suveräänsuse ulatusest tema territooriumi kohal olevas õhuruumis ehk teiste sõnadega, küsimuse õhu ja kosmilise ruumi piirist.

Teadus ja praktika ei ole suutnud senini leida ühtset lahendust nimetatud küsimusele. Teoreetilistes töödes määratakse kindlaks suveräänsuse ulatus õhuruumis väga mitmesuguste põhimõtete alusel. Ühendriikide autor Mc Dougal piirab suveräänsust maakera külgetõmbejõuga, mille ulatuse ta võrdustab 161 000 miiliga (umbes 250 000 km). Saksa autor Meier piirab suveräänsuse hapniku hulgaga maakera ümbritsevas ruumis. Tema väite kohaselt ulatub suveräänsus piirini, kus maakera ümbritsevas ruumis on veel niipalju hapnikku, et seda saaks nimetada õhuks. Tema poolt määratud suveräänsuse piir ulatub umbes 320 kilomeetrini. Tšehhoslovakkia autor Milde loeb maakera ümbritsevat ruumi alluvaks riikide suveräänsusele piirini, kus veel mingisugune inimese või inimese poolt juhitud tegevus on võimalik. Inglise autori Shawcrossi arvates ulatub riigi suveräänsus piiramata kõrgusse üles. Samaaegselt aga osa autoreid (Pepein) piiravad suveräänsuse tavaliste lennukite laega.

Rahvusvaheline õigus allutab riigi suveräänsusele tema territooriumi kohal oleva õhuruumi. Sellest järeldub, et suveräänsuse piiriks on ka maakera ümbritseva õhuruumi ulatus. Muidugi võivad riigid sellest üldpiirist teha erandeid rahvusvaheliste lepingutega ja siseriikide seadustega.

Väljaspool õhuruumi algab kosmiline ruum, mis on kasutamiseks vaba kõigile.[1]

Ka õhuruum ulgumere ja teiste, riikide territooriumi koosseisu mittekuuluvate maakera osade kohal, on kasutamiseks vaba kõigile.

---

[1] Космос и международное право, Москва 1962.

ÜRO Peaassamblee XV istungjärgul 1961. a. moodustati komitee kosmilise ruumi rahvusvahelise kasutamise reguleerimiseks. Vastavas Peaassamblee resolutsioonis on öeldud, et kosmilise ruumi kasutamine ja uurimine võib toimuda vaid "inimkonna hüvanguks ja kõikide huvides". Resolutsioon laiendab rahvusvahelise õiguse, kaasa arvatud ka ÜRO põhikiri, kehtivuse kosmilisele ruumile ja taevakehadele. Kosmiline ruum ja taevakehad peavad olema vabad uurimiseks ja kasutamiseks kõikidele riikidele ja ei või kuuluda ühegi riigi omandisse.

Resolutsiooni alusel on ilmne rahvusvahelise õiguse rikkumine USA poolt teostatavad ulatuslikud ettevalmistused kosmilise ruumi ja taevakehade kasutamiseks agressiivsetel eesmärkidel

Nõukogude Liidus 26. detsembril 1961. a. kehtestatud õhukoodeks[1] tunnustab "täielikku ja eranditut suveräänsust" meie õhuruumis (§ 1). Meie õhuruumiks loetakse õhuruumi NSV Liidu maismaa ja veeterritooriumi kohal. Välisriikide tsiviillennukid võivad lennata meie õhuruumis rahvusvaheliste lepingute ja igakordselt NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Tsiviilõhulaevastiku Peavalitsuse poolt väljaantud lubade alusel. Lennud võivad toimuda ainult kindlaksmääratud õhutrassidel. Välislennukitele avatud õhutrasside ja lennujaamade loetelu avaldatakse Tsiviilõhulaevastiku Peavalitsuse poolt. Välisriikide tsiviillennukid alluvad lennul meie õhuruumis ja viibimisel meie territooriumil täielikult meie seadustele.

Välisriikide sõjalennukid võivad sõita meie õhuruumi ainult diplomaatilisel teel saadud igakordse loa alusel. Üheaegselt meie õhuruumis viibivate sama välisriigi lennukite arv ei tohi ületada 15 lennukit ja peatuse kestus 10 päeva. Välisriikide sõjalennukitel on keelatud meie õhuruumis igasugused sõjalise iseloomuga tegevused (laskmised, langevarjurite allaheitmised, fotografeerimised). Välisrii-

---

[1] "ENSV Ülemnõukogu Teataja" 1962, nr. 1, lk. 3-28.

kide sõjalennukid ja nende pardal olevad isikud on eksterritoriaalsed.

S i s u k o r d .

I p e a t ü k k .

RAHVUSVAHELISE ÕIGUSE MÕISTE, AINE, ALLIKAD JA SÜSTEEM. . 3

§ 1. Rahvusvahelise õiguse mõiste. 3

§ 2. Rahvusvahelise õiguse ruumiline kehtivus 10

§ 3. Rahvusvaheline avalik- ja eraõigus 11

§ 4. Rahvusvahelime õigus ja rahvusvahelise õiguse teadus 12

§ 5. Rahvusvaheline ja siseriiklik õigus 14

§ 6. Rahvusvahelise õiguse erisused 17

§ 7. Rahvusvahelise õiguse allikad 22

§ 8. Rahvusvahelise õiguse kodifitseerimine. 31

§ 9. Rahvusvahelise õiguse süsteem 36

§ 10. Rahvusvaheline õigus Nõukogude Liidu ja rahvademokraatiamaade vahelistes suhetes 38

§ 11. Erineva süsteemiga riikide rahulik kooseksisteerimine kui kaasaja rahvusvahelise õiguse alus 45

II p e a t ü k k .

RAHVUSVAHELISE ÕIGUSE SUBJEKT.

§ 1. Rahvusvahelise õiguse subjekti mõiste. 51

§ 2. Riigist erinevaist rahvusvahelise õiguse subjektidest. 53

§ 3. Riikide ühendid rahvusvahelise õiguse subjektina 55

§ 4. Alatiselt neutraalsed riigid 58

§ 5. Suveräänsus 60

§ 6. Piiratud suveräänsusega riigid 66
§ 7. Mittevahelesegamise doktriin 74
§ 8. Riigi kui rahvusvahelise õiguse subjekti tekkimine ja kadumine 80
§ 9. Õigusjärglus 83
§ 10. Nõukogude Liidu kujunemine ja küsimus õigusjärgluseest 88
§ 11. Riigi tunnustamine 89
§ 12. Tunnustamine de facto ja de jure. 94
§ 13. Tunnustamise vormid 97
§ 14. Rahvuse tunnustamine 100
§ 15. Tunnustamine ad hoc 103
§ 16. Nõukogude Liidu tunnustamine 104
§ 17. Riikide vastutus 110

III p e a t ü k k .

TERRITOORIUM RAHVUSVAHELISES ÕIGUSES 119
§ 1. Territooriumi mõiste ja koosseis 119
§ 2. Polaarsektorid 122
§ 3. Territooriumi õiguslik iseloom 125
§ 4. Riigi territooriumi kujunemine 129
§ 5. Neutraliseeritud ja demilitariseeritud territooriumid 133
§ 6. Riigi piirid 136
§ 7. Piirirežiim 141
§ 8. Rahvuslikud ja piiriveed 144
§ 9. Rahvusvahelised jõed 149
§ 10. Doonau õiguslik režiim 156
§ 11. Ulgumere õiguslik režiim 165
1. Ulgumere vabaduse põhimõte 165
2. Erandid ulgumere vabaduse põhimõttest . . . 171
Piraatlus 171
Jälitamine 173
Erikonventsioonides ettenähtud juhud. . . . 174
Eritsoonid 175
3. Ulgumere põhi ja tema all asuv maapõu . . . 178
4. Laevasõidu ohutuse tagamine ulgumerel . . . 179

§ 12. Territoriaalveed 182
§ 13. Sisemered 192
§ 14. Mereväinad 200
1. Mereväinade õigusliku režiimi üldised alused 200
2. Balti mere väinad 202
3. Musta mere väinad 204
4. Gibraltari väin 212
§ 15. Merekanalid 212
§ 16. Õhuruum 215

Vastutav toimetaja R. Nigol
Korrektor A. Norberg

TRÜ rotaprint 1963. Trükipoognaid 14.
Arvutuspoognaid 12. Trükiarv 300.
MB 03132. Tell. nr. 979.

Hind 36 kop.

Hind 36 kop.

25206

189605

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00404667 0